

Kazalo

Sodobnost 3

marec 2025

Uvodnik

Slavko Pregl: Otožne razglednice 195

Mnenja, izkušnje, vizije

Ivan Verč: O pretoku informacij 203
Žiga Valetič: Zapuščina Mance Košir in
pobuda za slovenski dan branja 213

Pogovori s sodobniki

Alenka Urh s Tino Bilban 220

Sodobna poezija

Miljana Cunta: Pogovori z
Vladimirjem Makucem 233
Željko Kozinc: Ob Atlantiku 243

Sodobna slovenska proza

Leonora Flis: Dediščina 251

Tuja obzorja

Alena Begić: Dan za izboljšave 262

Sodobni slovenski potopis

Andrej Blatnik: Besedi na sledi 277

Spomini

- 288 Boris A. Novak: Šestnajst spominskih
posnetkov s Tomažem in Metko

Sprehodi po knjižnem trgu

- 309 Ivo Svetina: Mal di mare (*Vid Karlovšek*)
Anja Zag Golob: Poskus vsakdanjosti
313 (*Žiga Valetič*)
317 Boštjan Narat: Bend (*Lucija Stepančič*)

Mlada Sodobnost

- 321 Katarina Šeme: Iz jame (*Katja Štesl*)
325 Igor Karlovšek: Plezalec (*Gašper Stražičar*)

Gledališki dnevnik

- 328 Maja Murnik: O ranah in brazgotinah

Uvodnik

Slavko Pregl Otožne razglednice

Šport in kultura

Časopis Dnevnik je 14. februarja 2025 v rubriki Modrosti na 16. strani, ki ima nadnaslov Magazin, citiral deskarja na snegu Žana Koširja, ki je v reviji Lady izjavil: "Država letno za šport nameni 40 milijonov evrov, čeprav športniki zmagujejo na največjih tekmovanjih in se lahko postavijo ob bok največjim športnim velesilam, kulturi pa namenijo 280 milijonov evrov, pa čeprav nimamo ne oskarjev ne grammyjev."

Podobno izjavo je pred meseci prvi dal smučar Jure Košir.

Zatem je bralec v rubriki Mnenja podal nekoliko širšo sliko (finančnih) razmerij med športom in kulturo ter zapisal, da bo letos šport od države prejel 53 milijonov evrov, kultura pa 325 milijonov. Poleg zelo zanimivih primerjav (višina Bloudkove in Prešernove nagrade itd.) je med drugim zapisal: "... a se vendarle sprašujem, ali sta slovenska kultura in umetnost v primerjavi s športom res toliko več 'vredni'. Sploh če primerjamo, koliko naših državljanov se aktivno ukvarja s športom in telesno aktivnostjo ter na drugi strani s kulturo in umetnostjo, in če primerjamo domačo ter mednarodno odmevnost in publiciteto našega športa ter kulture in umetnosti ..."

Verjetno bi bilo za vse bralce revije Lady in tudi vsesplošno slovensko javnost zanimivo, če bi "oba" Koširja pojasnila, kaj zajemajo njune

milijonske številke in česa ne. So v to vključene investicije v nove objekte, so všteta sponzorstva, gre le za podatke iz proračuna države ali tudi za proračune občin ...

Morda bi bilo obema športnikoma dobro pojasniti, da poleg oskarjev in grammyjev obstaja še kaj, kar je izjemen kulturni dosežek. Izjemnih posameznikov in skupin z velikimi mednarodnimi uspehi pri nas je preveč, da bi jih našteval. Je pa seveda res, da ob njihovih dosežkih ne grmijo tisoči na stadionih in mediji jim razen nujnih odmerkov ne posvečajo pretirane pozornosti.

O množičnem kulturnem udejstvovanju, o svojih več deset tisoč članih (pevskih zborih, dramskih skupinah ...) bi lahko suvereno poročala Zveza kulturnih društev Slovenije. Pa vrsta drugih (kulturnih) področij je, ki bi lahko naštevale množičnost, ali ustvarjalcev ali "porabnikov".

Na tem mestu bi se pač zadržal pri knjigah.

V Sloveniji je 60 splošnih knjižnic in vanje je včlanjenih pol milijona državljanov, ki si na leto izposodijo več kot 20 milijonov izvodov knjižničnega gradiva. Knjige desetih (slovenskih) avtoric in avtorjev si bralci in bralke na leto izposodijo več kot 20.000-krat. Je to množica, primerljiva s športnimi množicami? Je to aktivno udejstvovanje v kulturi?

In še o nekaj dosežkih (če neštevilnih uglednih mednarodnih nagrad naših avtoric in avtorjev v tujini ne naštevam).

V času slovenskega predsedovanja IBBY (Mednarodna zveza za otroško in mladinsko literaturo) je bil leta 1967 2. april razglašen za svetovni dan mladinske literature. Poslanice, ki so bile objavljene v 84 državah sveta, so pisali Ela Peroci, France Bevk, Boris A. Novak, Peter Svetina ... "Mala Slovenija" je govorila "velikemu svetu". Bralna značka, stara 65 let, je v svetovnem merilu enkratno združenje 140.000 mladih prostovoljnih bralk in bralcev. Je to množica? Doslej je Bralna značka (tudi) s pomočjo sponzorjev dekletom in fantom v Sloveniji in zamejstvu poklonila tri četr milijona odličnih knjig. Seveda pa se o njenih (velikih) praznovanjih in dogodkih piše manj kot o nogometni tekmi Radomlje : Domžale (pa imam zelo rad nogomet, da se razumemo).

Čeprav gre za zelo različna področja, zgornje dosežke zlahka primerjam tako z oskarjem kot z olimpijsko medaljo.

Iz površnih izjav, pogosto tudi nevednosti, ki pa so široko popularizirane, se oblikuje javno mnenje, ki med drugim lahko vodi v demagoško zavarjanje ljudi, v neotesano trošenje denarja za kakšen hujskaški referendum, denarja, ki bi zelo prav prišel tako športnikom kot kulturnikom.

Javni interes in pozaba

Sredi decembra 2024 sem bil na kavi pri predsedniku SDH, Slovenskega državnega holdinga. (Slovenski državni holding je krovni upravljavec kapitalskih naložb države; upravlja jih v več kot 50 družbah.) Beseda je tekla o založbi Mladinska knjiga.

Povod za pogovor je bil moj zapis v 10. številki revije Sodobnost, v katerem sem med drugim zapisal, da sta si Društvo slovenskih pisateljev (DSP) in civilna družba (Skupaj za knjigo d. d. itd.) več let prizadevala, da bi Mladinska knjiga z DUTB (Družba za upravljanje terjatev bank) prešla v last države, skratka v SDH. Pred tem naj bi ekipa strokovnjakov v okviru Ministrstva za kulturo pripravila strateški načrt, še posebej za Mladinsko knjigo Trgovino, da bi ta največja prodajna mreža za knjige postala v javnem interesu korektno odprta za vse založnike in bi na najboljši možen način omogočila dostop do knjig kupcem po vsej državi. Mladinska knjiga je (z ukinitvijo DUTB) prešla na SDH. V članku sem zapisal, da so poteze SDH v nasprotju z v parlamentu sprejetim Nacionalnim programom za kulturo; v vodstvo Mladinske knjige, ki pomeni več kot pol slovenskega založništva, so postavili ljudi brez resnih založniških izkušenj, Mladinska knjiga Trgovina pa je bila pripojena Mladinski knjigi Založbi. Uprava Mladinske knjige Založbe je zaradi mojega članka to številko Sodobnosti umaknila iz prodaje v knjigarni Konzorcij.

V ljubeznivem in zelo korektnem pogovoru, ki se ga je udeležil tudi predsednik nadzornega sveta Mladinske knjige, mi je bila pojasnjena temeljna stvar. Četudi je prešla na SDH, za kar sta se DSP in druga civilna družba borila, Mladinska knjiga ni **strateška**, ampak le **pomembna** naložba države; nima skratka nekih posebej načrtanih ciljev, ki bi zasledovali javni interes, pač pa mora poslovati finančno uspešno. SDH je lastnik le 25 % Mladinske knjige. Nacionalni program za kulturo ni nekaj, kar bi morala strategija SDH upoštevati sama po sebi. Ko je vlada oblikovala strategijo SDH, pač ni vključila Mladinske knjige med strateške naložbe države in zdaj smo, kjer smo.

Prizadevanja civilne družbe, da se Mladinsko knjigo Trgovino opredeli za strateško državno naložbo, s ciljem ohranitve njenih jedrnih dejavnosti na področju knjigotrštva v javnem interesu, pač niso obrodila sadov.

Stisnili smo si roke in se uglajeno razšli.

V mrzlem zimskem jutru sem sprva mislil tuhtati o velikih besedah, da je slovenski narod na prepihu velikih svetov "stal inu obstal" zaradi kulture, da sta jezik in knjiga njen temelj, tudi gradnik intelektualne moči naroda ...

Potlej pa sem se odločil, da se ne bom gnevno vračal na hladen podatek, ki sem ga pravkar izvedel. Država, točneje vlada te države, je z (ne)oblikovanjem strateških ciljev jasno povedala, kaj si misli o slovenski knjigi ter o željah pisateljev in civilne družbe.

Glavna naloga je pač profit, ne glede na to, kako ljubeznivo se bo uprava Mladinske knjige obnašala do slovenske knjige in avtorjev. Država strategije v javnem interesu tu ni načrtovala.

Pametni telefoni in pametni uvozniki

SAZOR (Slovenska avtorska in založniška organizacija za pravice reproduciranja) je v začetku januarja 2025 prejel sodbo Višjega sodišča v Ljubljani, ki je zavrnilo njegovo pritožbo na odločitev Okrožnega sodišča v Ljubljani, na katero se je SAZOR s svojo tožbo proti uvoznikom pametnih telefonov obrnil leta 2019.

Za kaj gre?

V 37. členu Zakona o avtorski in sorodnih pravicah med drugim piše: “Nadomestilo iz prvega odstavka tega člena za fotokopiranje se plačuje: – pri prvi prodaji ali uvozu novih naprav za fotokopiranje ...”

Tehnologija se kajpak razvija in od navadnih fotokopirnih strojev smo seveda precej napredovali. S sodobnimi telefoni praktično na vsakem koraku lahko posnamemo/fotokopiramo/skeniramo vsebine, ki se nam zdijo pomembne ali zanimive. Zato se je SAZOR odločil pristopiti k pogajanjem z uvozniki pametnih telefonov, saj je približno tehnično razgledanim ljudem, če ne njim, pa njihovim vnukom, jasno, da gre za nekakšen skener, ki omogoča reproduciranje. Ideja je bila, da uvozniki pametnih telefonov, naprav, ki stanejo od nekaj deset pa tudi do nekaj tisoč evrov, plačajo enkratno pavšalno tarifo 2 evra na uvoženi/prodani aparat in s tem svojim kupcem trajno omogočijo zakonit dostop do avtorsko zaščitene vsebine in njihovo uporabo.

Odziv uvoznikov je bil v glavnem negativen. Bolj smiselno od tega, da bi za uvoženi aparat plačevali v bistvu simbolično tarifo in kupcem zagotovili legalno uporabo skenirane intelektualne lastnine, so se gospodarske družbe odločile za najemanje najuglednejših odvetniških pisarn, da so se na sodišču borile proti temu, v bistvu proti avtorjem in založnikom.

Tožbo proti njim je SAZOR vložil leta 2019 ter v tožbi navajal telefone z letnicami izdelave 2016, 2017 in 2018. Tožba proti številnim uvoznikom se je v proceduri “skrčila” na vzorčno tožbo proti Huawei Technologies.

Sodišče je zavzelo stališče, da telefoni omenjenih treh letnikov (še) ne omogočajo (povsem) enakovrednega skeniranja tistemu, ki se ga da izvajati na klasičnih skenerjih, in je torej SAZOR zavrnilo. Namesto pričakovane legalnega dohodka za avtorje in založnike si je SAZOR prislužil plačilo sodnih taks in stroškov.

Pametni telefoni novejših generacij zdaj med svojimi funkcijami (in v navodilih za uporabo) tudi uradno navajajo skeniranje; prej na telefonih to ni pisalo, skenirati pa je bilo mogoče, a po sodbi sodišča ne dovolj dobro. Zaenkrat lahko torej imetniki pametnih telefonov brez nadomestila uporabljajo/fotokopirajo tujo intelektualno lastnino.

Ostaja upanje, da bo prej ali slej nemogoče brezplačno uporabljati intelektualno lastnino, skratka, da kraje ne bo več, ter da bo ob uvozu pametnih telefonov treba poravnati simbolično tarifo. Imetnikom intelektualne lastnine, skratka avtorjem in založnikom, ki je po vseh teorijah in v praksi temeljni gradnik dodane vrednosti, bo prej ali slej moralo uspeti, da za svoje delo tudi na tem področju dobijo del zasluženega plačila.

Ob tem se seveda pogosto postavlja vprašanje: kako glasni in uspešni so pri uveljavljanju svojih legitimnih zahtev ustvarjalci/imetniki intelektualne lastnine, kako, da so v dogovarjanju z drugimi segmenti družbe tako pogosto neuspešni. Morda bi se morali ozreti po tistih, ki jim gre to veliko bolje. Glede na portal Odprti podatki Slovenije, na katerem so objavljeni tudi sezname poročenih lobističnih stikov, po tovrstnih stikih v letu 2024 daleč premočno vodi Gospodarska zbornica Slovenije s 1.111 stiki, sledita ji Trgovinska zbornica ter Obrtno podjetniška zbornica. Je to morda pojasnilo, da o zahtevah gospodarstva v javnosti poslušamo skoraj vsak dan, za SAZOR pa skoraj nihče ne ve?

“Predlogu ne moremo ugoditi ...”

(Odlomki iz korespondence)

Že nekaj let potekajo prizadevanja, da bi se izposojlo knjižnega gradiva v šolskih knjižnicah vključilo v izračun knjižničnega nadomestila. Pri tem so v finančnem smislu kajpak najbolj prizadeti avtorji otroške in mladinske literature.

V letu 2024 sva se s tem znova precej načrtno ukvarjala (takratni) predsednik Društva slovenskih pisateljev Dušan Merc in avtor tega besedila. Opravila sva vrsto pogovorov s predstavniki Ministrstva za kulturo (ki je pristojno za spremembe *Zakona o knjižničarstvu*) ter Ministrstva za gospodarstvo, turizem in šport (ki je pristojno za spremembe *Zakona*

o avtorski in sorodnih pravicah). V enem zakonu bi bilo v ustreznem členu treba dodati "šolske knjižnice" ter v drugem "šolske knjižnice" črtati. Obe ministrstvi sta spremembi podprli, a dodali, da bi se o tem moralo izjasniti Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje (MVI), ki je pristojno za šolske knjižnice. Obljubili sta usklajevanje vseh treh ministrstev, o čemer naj bi naju obvestili (jeseni 2024) z MVI.

Ker tega obvestila ni bilo, je (novemu) ministru na MVI jeseni 2024 pisal Dušan Merc:

"Spoštovani gospod minister!

Najprej čestitke za imenovanje!

V imenu slovenskih pisateljic in pisateljev (in pesnic in pesnikov) prosim za sprejem mojega kolega pisatelja Slavka Pregla in mene na razgovor.

Društvo slovenskih pisateljev si že dalj časa prizadeva, da bi se izposoje literarnih del v šolskih knjižnicah vključile v sistem knjižničnega nadomestila. To je finančno nadomestilo, ki omogoča finančno kompenzacijo avtorjem, katerih dela se brezplačno izposojajo. Za izposoje v splošnih knjižnicah je to urejeno že od leta 2004 in skrajni čas je, da se to uredi tudi za izposojno na šolah. Knjižnično nadomestilo je kulturno politični ukrep, ki naj spodbuja literarno ustvarjalnost v razmerah specifičnega (majhnega) slovenskega knjižnega trga. Da bi se to uredilo, sta potrebni dve majhni spremembi v dveh zakonih; eden je v pristojnosti Ministrstva za gospodarstvo, turizem in šport, drugi v pristojnosti Ministrstva za kulturo.

Obe ministrstvi spremembo zakonov podpirata, potrebno pa je še soglasje Ministrstva za šolstvo, da bi v zakonodajni postopek vložili zahtevo za uzakonitev tega predloga.

V pogovoru bi Vam lahko pojasnila več podrobnosti v zvezi s tem in seveda prosila za Vašo podporo.

Dušan Merc, predsednik Društva slovenskih pisateljev"

Po tej pobudi je prišlo (v začetku decembra) do sestanka z ministrom in njegovimi sodelavci. Pogovor je potekal v zelo dobrem vzdušju, minister je pokazal zelo dobro poznavanje problematike. Obljubil je, da se bo povezal z obema ministrstvom ter naju januarja (2025) seznani z rezultati.

Ker se to ni zgodilo, je Dušan Merc napisal novo pismo (kot sledi):

"Spoštovani gospod minister,

v začetku decembra lanskega leta ste naju – predstavnika Društva slovenskih pisateljev, S. Pregla in mene – s sodelavci ljubeznivo sprejeli. Govorili smo o nuji,

da se izposoja v šolskih knjižnicah vključi v izračun knjižničnega nadomestila za slovenske ustvarjalce. Na predhodnih pogovorih sta tako Ministrstvo za kulturo kot Ministrstvo za gospodarstvo, turizem in šport potrdili pripravljenost za (minimalno) spremembo dveh zakonov (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah, Zakon o knjižničarstvu), kar bi ustvarilo pravno podlago za to spremembo. Obe ministrstvi sta kajpak izrazili potrebo, da se o tem izreče vaše ministrstvo, ki je pristojno za šolske knjižnice in ki bi moralo zagotoviti ustrezna dodatna sredstva.

Ob koncu našega srečanja ste obljubili, da se boste o tem pogovorili z obema ministrstvom ter naju oz. DSP v januarju letos obvestili o rezultatu dogovora.

Midva sva organe DSP o našem srečanju obvestila in avtorji seveda z nestrpnostjo čakajo Vaš odgovor in seveda, končno, ureditev tega več let odprtega, za ustvarjalce knjižničnih gradiv zelo pomembnega vprašanja.

Če bi bilo treba, s kolegom Preglom z veseljem prideva na dodaten pogovor o morebitnih podrobnostih. Obenem bi Vas rad obvestil, da smo v DSP izvolili novega predsednika, kolego Marija Čuka, ki naju je pooblastil za nadaljevanje našega sodelovanja.

V pričakovanju skorajšnjega odgovora Vas lepo pozdravljam,
s spoštovanjem,
Dušan Merc”

Precej hitro je prispel odgovor, ki kajpak ni povzročil kakšnega hudega veselja, in sicer:

“Spoštovani gospod Merc,

v zvezi za vašim elektronskim sporočilom na MVI odgovarjamo, da razumemo, da gre za perečo problematiko, pa vendar predlogu Društva slovenskih pisateljev ne moremo ugoditi. Bomo pa na medresorski ravni nadaljevali z iskanjem rešitve v smeri vsestranskega zadovoljstva.

Lep pozdrav ...”

Dušan Merc, ki je član Sveta Javne agencije za knjigo, je o teh zapletih na hitro spregovoril tudi na februarški seji Sveta in dobil podporo predstavnice Ministrstva za kulturo. Zato ji je kasneje (26. 2.) poslal sporočilo:

“Spoštovana gospa,

prepošiljam vam korespondenco s kabinetom ministra za šolstvo, ker se je zadnja seja JAK dotaknila tudi problematike iz te korespondence.

Neverjetno težko se je odločiti, da bi vsaj nekateri literarni ustvarjalci dobili nekaj več cvenka ... pa četudi nas vse skupaj nič ne stane (pa četudi bi stalo, je to smešno malo denarja ...).

Zato vas prosim, da vi obudite pobudo o sestanku zainteresiranih in očitno nezainteresiranih in zadevo spravimo v red.

Dvomim, da je biti minister tako vseobsežno, da ni nikoli časa. Vse, kar je treba narediti, je pač treba narediti ... Prostega teka ministrskega časa pa je nedvomno precej, tako da ...

Hvala za razumevanje!”

Merc je hitro (27. 2.) dobil odgovor, ki (spet) vzbuja upanje:

“Spoštovani,

kot obljubljeno na sestanku, sem že sprožila akcijo in usklajujem termin in sicer najprej za medresorsko srečanje, ker se je potrebno dogovoriti za usklajeno akcijo in skupaj poiskati rešitve.

Hvala za razumevanje in sodelovanje.

Z lepimi pozdravi ...”

Minister je na decembrskem pogovoru omenil, da gre po njegovih podatkih za približno 6.000 naslovov knjig v šolskih knjižnicah, ki bi prišli v poštev za izračun nadomestila.

V delu nevedne javnosti se občasno pojavljajo mnenja, naj se kulturniki nehajo gnesti ob državnih jasliah ter naj si dohodke zagotovijo z delom. Za literarne ustvarjalce velja, da je brezplačna izposoja njihovih del kraja intelektualne lastnine in kršenje njihove ustavne pravice. Čas bi bil, da se to neha. Evropsko sodišče za človekove pravice je to nedvoumno zapisalo že v sodbi (tožba belgijskih avtorjev proti lastni državi) z dne 30. 6. 2011.

Mnenja, izkušnje, vizije

Ivan Verč

O pretoku informacij

Prevod kot dodatek in nadomestilo. Ko prevajalec prenaša v italijansko besedilo slovenske *žlikrofe*, izbira med dvema možnostma: a) ohrani izvorni leksem in ga opremi z ležečim tiskom, navednicami ali opombo pod črto; b) z leksemom *ravioli* prenese slovensko nacionalno jed z idrijskega območja v italijanski jezikovni svet nacionalnih jedi z območja Emilije Romanje (priprava jedi je podobna). V prvem primeru bo italijanski bralec dobil dodatno informacijo, v drugem jo bo nadomestil z informacijo o lastni prehrabni kulturi oziroma o tem, kar že pozna. Slovenski *žlikrofi* širijo bralčevo kulturo in njen jezikovni znak, italijanski *ravioli* ga potrjujejo v prepričanju, da je drugost mogoče nadomestiti z lastnim jezikom. Prevod, usmerjen na izvor, je prisoten v akademskih tekstno-kritičkih izdajah, založniška industrija ima raje prevod, usmerjen na ciljnega bralca. Knjiga je tržno blago in dodatna informacija, ki spodkopava kulturno samozadostnost kupca, lahko bralca odvrne od nakupa.

Prevlada ciljnega prevoda. Nadomestno usmerjeni prevod je znan že iz antike. Za Grke je bil barbar, kdor ni bil njihove kulture, Rimljani so še neosvojeni, vojaško nezaščiteni in neznani prostor poimenovali z oznako *hic sunt leones* ("tu so levi"). V srednjem veku so na zemljevidih Evrope, Afrike

in Azije kartografi delili prostor na krščanski in poganski. Kjer so ljudstva sprejela krščanstvo, so njihovo ozemlje pobarvali v rdeče, preostalemu svetu niso pripisali prepoznavnega kulturnega znaka. V pričakovanju, da mu kdo dodeli status edine prave (krščanske) kulture, je bil prostor na drugi strani rdečega območja mišljen kot svet, ki mu ni mogoče pripisati pomena. Ni bil *drugačne* kulture, bil je *brez* kulture. Na geografski karti so barbari Grkov, levi Rimljanov in v rdeče pobarvani svet kristjanov pomenili ločnico: tu je civilizacija, tam divjina, tu je red, tam nerazločni hrup, tu je kozmos, tam kaos. Ločnica je premična kategorija in o njenih časovnih in prostorskih koordinatah odloča pozicija moči dominantne kulture. Leta 313 sta dva cesarja takrat enotnega rimskega cesarstva, zahodni Konstantin in vzhodni Licinij, dodelila krščanstvu polnopravni družbeni položaj, pozneje si bosta zahodni Rim in vzhodni Bizanc lastila ekskluzivni primat politične oblasti in branika nove vere. V naslednjih stoletjih bo zahod nekajkrat brisal s svojega obzorja vzhodno prestolnico nekoč skupnega cesarstva: leta 800, ko rimski papež krona Karla Velikega za cesarja Rimljanov; leta 1204, ko jo rimskokatoliški križarji opustošijo in ustanovijo vzhodno latinsko cesarstvo; leta 1453, ko jo zavzame osmanski Turek Mohamed II., ki se razglasi za cesarja vzhodnih rimljanskih podložnikov (v turščini *Kayser-i Rum*). Za zahodnoevropsko zgodbo turški Bizanc, ki bo še dolgo poimenovan po rimskem cesarju (turško *Kostantiniyye*, v današnji *Istanbul* je bil poimenovan leta 1930), postane tujek in izgine iz srednjeveških inkunabul in tiskanih dokumentov. Ko o njem kdo kaj pove, mu pripiše slabšalni pomen ("klečeplazen" in "hinavski" sta v SSKJ-ju sopomenki za "bizantinski"). Z Bizancem sta odpisana južni in vzhodni del slovanskega sveta, zahodnega si je že prej prisvojil Karel Veliki. Med zahodnimi Slovani zadnji sprejmejo krščanstvo Poljaki (966) in nekdanji pogani postanejo uporabno sredstvo za osvajalne načrte Svetega rimsko-germanskega cesarstva (kot protitež Slovanom bizantinske tradicije, predvsem Rusom). Vzhodni Slovani so aktivno prisotni na evropskem političnem prizorišču do trenutka, ko Karolinško in nato Sveto rimsko cesarstvo zarišeta črto, ki zahodno Evropo deli od preostalega sveta. Še v 20. stoletju zahodnoevropski šolski učbeniki posvečajo Slovanom in tisočletni bizantinski kulturi krajši odlomek v zgodovini Evrope. Vpisujejo jih v posplošen neciviliziran Vzhod, kamor je mogoče speljati pod skupni imenovalac kulturno zaostalost, pravoslavno in muslimansko krivovero in osmanske prodore na Balkan. Za Evropo je med zahodnimi Slovani omembe vreden le Jan Sobieski, poljski katoliški kralj, ki reši Dunaj Turkov. V povojni slovenski šoli v Italiji učenec spozna Carigrad bolj po Finžgarjevem opisu moralno vprašljive cesarice Teodore

kot po osnovnem delu evropskega prava, znamenitem kodeksu Justinijana I. Svet kultur in njihovih jezikovnih znakov je hierarhično urejen. Z gledišča dominantnega položaja moči drugi obstaja samo kot predmet lastnega potrjevalnega opomenjanja.

Prevodna politika kulturnih razlik. Komunikacija je asimetrična. To, kar slišimo, ni nesporno to, kar je bilo izrečeno. Od poveljnih let dalje je bil prevod informacij, ki so vzdolž železne zavesa potekale med Vzhodom in Zahodom, nadomestnega značaja. Usmerjen je bil na ciljnega prejemnika. V zahodni Italiji je bil tuji vzhodni svet dolgotrajna zmes posplošenih izrazov, kot so slovanski svet in Slovani, po padcu Berlinskega zidu je podedovano posploševanje povzročilo nemalo težav v razlikovanju med Slovenijo, Slovaško in Slavonijo. Ob nevédenju je prevladal slabšalni imenovalc in ob krizi na Kosovu so zahodni akterji mednarodnega šovbiznisa in športa odpovedali nastope na "vojnem" območju Ljubljane. Za srednje izobraženega Francoza, Nemca, Angleža ali Italijana je bila raznolika Jugoslavija neznanka. Od kod naj bi vedel, kaj pomeni zapoved "Mirna Bosna!", po kateri je od začetkov stoletja družinski starosta posegel, ko je zaukazal konec preprirov v hiši. Balkanski vzhod ni imel svoje zgodbe, bil je različica grških barbarov, rimljanskih levov in ozemlja, ki ni bilo pobarvano v rdečo barvo prave kulture. K prevodu tujega v pomirjujoči in prepoznavni nadomestni znak "svojega" niso bili nagnjeni le polpismeni nevedneži. Na akademski ravni so se italijanski slavisti dolgo mučili z Ministrstvom za izobraževanje, ki je v področje slavistike vključil vloge za izvolitev v akademski naziv učitelja madžarskega jezika in literature. Navsezadnje so bili tudi oni politični in kulturni vzhod kot Slovani. Podobnih traparij ni bila deležna romunščina, ki vzhodu navkljub pripada latinski kulturi; njena umestitev na oddelkih za romanistiko ni bila nikoli pod vprašajem. Žlahtni izvor je jamčil plodno razvejanost civilizacije, tradicije in evolucije. V primerjavi je bil svet od Sežane na Krasu do Vladivostoka na Tihem oceanu prostor brez kulturno razlikovalnih znakov. Železna meja od Szczecina do Trsta je usmerjala prehod informaciji in delovala kot rešeto za preoblikovanje zunanjega sporočila v notranje. Zavlačevanja v zvezi z zakonom o globalni zaščiti Slovencev v Italiji ni mogoče pripisati le občutku večvrednostnega nacionalizma, ampak zaježitvi ali omejevanju potencialne prehodnosti kulturne meje. V uradno homogenem enojezikovnem prostoru (*Trieste italianissima*) bi dvojezičnost delovala kot filter za kulturno nadomeščanje italijanske večine (*sostituzione etnica*). Morebitni načrt za kulturno

preoblikovanje zunanjega slovanskega v notranji latinski svet je bilo mogoče spodnesti z večdesetletno preverjeno politiko: omejiti prisotnost, filtrirati kulturo skozi rešeto lastne, preoblikovati tuje v svoje.

Zrcalno prevodna politika hladne vojne. V času hladne vojne med vzhodno in zahodno Evropo je zgodovinska in kulturološka nesomernost prevodnih mehanizmov dobila nov zagon. Na evropskih in ameriških univerzah so se množili oddelki za slavistiko. Pod nadzorom anglo-ameriške obveščevalne službe je marsikateri slavist deloval kot opazovalec dogajanja na slovanskem (komunističnem) vzhodu. Že pred vojno je bila Univerza v Trstu mišljena kot branik latinskega sveta pred slovansko nevarnostjo, po vojni, pod zavezniško vojaško upravo, je bil med ustanovnimi člani Filozofske fakultete Oddelek za slavistiko (*Istituto di filologia slava*). V petdesetih in šestdesetih letih so tržaški slavisti poslušali predavanja o panslavizmu, o gibanju, ki je od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne zaznamovalo tudi kulturo Slovencev in drugih slovanskih skupin v Trstu. Do požiga leta 1920 je v Narodnem domu deloval Ruski krožek, na njegovem odru je gostoval ruski zbor Nadježde Slavjanske in v času balkanskih vojn so se zbirali prostovoljni prispevki za južne brate. Po drugi svetovni vojni je nadomestni prevod preobrazil izvirne ruske korenine panslavizma, sicer precej idealizirane, v sovjetske, ki jih je treba prerezati. Zahod je predstavljal obvezno politično paradigmo in družbeno kulturne informacije so obstajale le v luči ustreznih pomenov. Sovjetsko sporočilo o prehladu Brežnjeva je bilo prevedeno v pripravo na notranjo čistko sovjetskega politbiroja. Sintaktična in semantična analiza sporočila sta bili odvečni, v prenosu je delovala samo pragmatika propagande.

Mehanizem je deloval po samopotrjevalnem načelu, ki v drugem išče to, kar ga opredeljuje kot negativno nasprotje. Informacije so bile binarno označene in so izmenično spreminjale vrednostni predznak. Proizvajale so nepričakovane pomene. Če si visoko izobraženemu ruskemu (sovjetskemu) kolegu povedal, da ne živiš v večstanovanjskem bloku, ampak v samostojni enodružinski hiši, je v njegovem prevodu večstanovanjski blok postal sivo sovjetsko poslopje revnih družbenih bivališč eno- ali dvosobnih stanovanj s skupnimi sanitarijami in kuhinjo (*komunal'naja kvartira*). Če si ga ob drugi priložnosti pospremil v deželo Veneto na ogled Palladijevih plemiških vil, te je vprašal, ali tudi ti živiš v taki palači. Zrcalni prevod je imel svojo logiko: če ne živiš v večstanovanjskem bloku, pomeni, da ne živiš v sovjetski *komunalki*, temveč v enodružinski gosposki vili. Traparije

so bile vzajemne. Ugledni italijanski časnikar je zapisal, da so Bolgari prevzeli cirilico od Rusov. Vprašanje ni, ali je pisec sploh kdaj slišal za Cirila in Metoda, za nastanek cirilice in za vlogo, ki jo je v 10. stoletju za njen razmah odigralo mesto Preslav, bogato kulturno središče na bolgarskem severovzhodu, vprašanje je v izhodiščnem položaju njegove bedarije: zahodna propaganda je Bolgariji prišla posmehljivo etiketo šestnajste in najbolj zveste republike med petnajstimi, ki so tvorile Sovjetsko zvezo, sopomenko za Rusijo. V italijanskem političnem diskurzu je za plebiscitarni izid volitev še danes v uporabi besedna zveza "bolgarska večina" (*maggioranza bulgara*). Ugledni italijanski časnikar je sklepal logično: Bolgarija je do tolikšne mere podrejena sovjetskim Rusom, da njena zgodovina in kultura ne moreta biti nič drugega kot njihov pasivni odsev. Sprevrženost miselnega prevoda proizvaja ustrezno informacijo.

Rešeto prevodnega filtra je delovalo dvosmerno: za zahodne komuniste je bila izdaja ruske knjige, ki je obsojala sovjetski režim, protikomunistična propaganda in diskreditiranje evropskih komunističnih strank, za oporečnika, ki ga v sovjetski Rusiji še niso zaprli, ali za ruskega emigranta na Zahodu je bil čilski general Pinochet junak, ki je prisilil v samomor komunista Allendeja. Vrtinec prevodnih filtrov je potegnil v globino tudi akademski svet. V Sovjetski zvezi so bili na področju literarne vede vrhunski strokovnjaki pod hudim pritiskom zaradi pristopa k sodobnejšim metodam analize literarnega besedila. Njihove analize so zahtevne in znanstveni jezik Uspenskega ali Lotmana ni nič manj zapleten od znanstvenega jezika zahodnih semiotikov in strukturalistov, od A. J. Gremaisa do J. Kristeve, R. Barthesa in U. Eca. Tudi tu se je ponudila priložnost za izprijen prevod: v primerjavi z zahodnimi kolegi naj bi se vzhodni ruski strukturalisti izražali v zapletenem jeziku predvsem z namenom, da bi prelisičili sovjetsko cenzuro, preomejeno in neažurirano za razumevanje novega znanstvenega sporočila. V prevodni trapariji naj bi pojav ruske literarnovedne šole ne bil poveden za stroko, ampak za nasprotovanje sovjetskemu marksističnemu literarnovednemu jeziku. Moskovsko-tartujska šola naj ne bi bila pomembna za to, kar je proizvajala, ampak za to, čemur je nasprotovala.

Prevodi za ljudstvo. Asimetrična komunikacija med vzhodom in zahodom je uspešno delovala tudi na ravni masovne kulture. Propagandni stroj je ustvaril prepričljivo zvočno kuliso: *Russe/rouge, russo/rosso, Rus/rdeč*. Blagoglasje povedi "prihajajo Russes/russi/Rusi" in "prihajajo rouges/rossi/rdeči" je učinkovalo enako dobro kot geslo *I like Ike* za ameriško

predsedniško izvolitev Eisenhowerja leta 1952, kot nam je povedala znamenita analiza Romana Jakobsona. Aliteracije *ru/rou* in zvočna asonanca *Russe/rouge* prepričajo sprejemnika, da je prvo poimenovanje nadomestilo za drugo: za notranjo politiko so nevarni rdeči, za zunanjo Rusi. Nič posebno iznajdljivega za profesionalca, ki ve, da je vsak znak mogoče umestiti v želeno pomensko paradigmo.

Epsko pripovedno načelo. Prevod, pragmatično usmerjen na ciljnega bralca, povzroča kulturno osamitev. Med neposredne italijanske stike z ruskim svetom se vpisuje tudi vdor Mussolinijeve vojske v Rusijo med drugo svetovno vojno. Ko italijanski kulturni milje precejuje agresijo skozi izjavo "Italijani dobri ljudje" (*italiani brava gente*), prevzema epski pripovedni vzorec. Homer pripisuje pokol Trojancev razjarjenosti Ahila, ki se maščuje, ker ga mučita bes in trpljenje zaradi Patroklosove smrti. Še pred odločilnim dvobojem s Hektorjem je za njegove žrtve, pobite Trojance, dovolj seznam imen. Epski narativ svojemu svetu priznava večplastnost trpljenja, čustev in izkušenj, tujemu samo izjemoma ali sploh ne. Osamitev italijanskega izobraženca ne izhaja iz nepoznavanja dejstev, temveč iz nejevolje, ki se zariše na njegovem obrazu, ko ga kdo opozori na vprašljivo paradigmo italijanske zgodovinopisne pripovedi. V skladu z epskim načelom javni zgodovinski spomin po eni strani deluje kot izraz sočutja za katastrofalni umik italijanskih sestradanih vojakov iz Rusije, po drugi pa kot nadomestilo za neopravičljivo agresijo nanjo (nekaj podobnega se dogaja s pripovedjo o fojbah). Podobno načelo prevlada v pripovedi o velikopoteznem osvajanju Libije na začetku 20. stoletja (Marinetti: *Bitka. Vonj*, 1912), o zmagoviti prvi svetovni vojni (*Risorgimento, terre irredente*), o napadu na Grčijo in Jugoslavijo in še prej o zasedbi Etiopije in Albanije (za upravičene *imperialne* sanje male in zapostavljene Italije). Svet drugega je odsoten, kvečjemu je zrcalno narobe svet, ki obstaja samo zato, da potrjuje lastno dominantno pozicijo.

Iluzija komunikacije brez šuma. Padec Berlinskega zidu bi zahteval premislek o ustreznosti komunikacijskih vzorcev. Velikega drugega, ki smo ga na zahodu pol stoletja (in še več) prevajali v jezik lastnega političnega, kulturnega in nacionalnega prostora, ni bilo več. Ko so nekateri politični in vojaški krogi vztrajali pri enačenju vladajočega sistema z nacionalno kulturo, so prepričevali sebe in druge, da je s padcem Sovjetske zveze in

njenih vazalov padla Rusija, ki se zdaj z odprtimi rokami pripravlja na uvoz osvobajajoče zahodne kulture. V novi geopolitični paradigmi prekrivanje politike in kulture ni bilo več potrebno in ni bilo razloga, da bi se še ukvarjali s kaotičnim slovanskim svetom. Severnoameriške oddelke, ki so se pod krinko slavistike ukvarjali s sovjetologijo, so ukinili. Zahod je spremembe onkraj bivše železne zavese preusmeril v iluzijo o popolni komunikaciji. Premisa, po kateri brez ideoloških zavajanj ni več šuma v pretoku informacij, je neosnovana: sprememba političnega sistema je prekratkega diha, da bi brisala jezik, ki ubeseduje in opomenja dolgotrajno individualno in kolektivno doživljanje sveta (kulturo).

Kratki stik informacije brez šuma. Po letu 1989 je bil zahodni proizvajalec informacij prepričan, da bo padec Sovjetske zveze poenotil komunikacijo v smer zmagovitega jezika. Kar je dobro, lepo in resnično za zahod, je dobro, lepo in resnično za ves svet. Skupni kulturni kod naj bi deloval kot jamstvo za enopomensko branje. Zgodilo se je obratno. Nesomernost v komunikaciji skozi navidezno očiščeni kanal je sprožil kratek stik med nadomestno in dodatno informacijo. Če je na začetku devetdesetih let kdo poslušal češki radio, je lahko slišal, da je minister za kulturo v novi državi Slovaški na vodilna mesta javnih umetniških ustanov imenoval vrsto oseb, zvestih vladajoči stranki. Preskok strokovne usposobljenosti je sprožil protest, ki je v Bratislavi dosegel vrh na srečanju med delegacijo umetnikov in ministrom. Srečanje je potekalo v napetem vzdušju. Pred vladno palačo se je v podporo protestu zbralo nekaj sto ljudi. Po začetnih besedah je minister prekinil pogovor in poklical policijo, ki je aretirala delegacijo in protestnike. Do katere mere je bila radijska novica verodostojna ali ne, ni dano vedeti. Pomembno je, da je češki radio o tem poročal. Informaciji v zahodnih medijih niso namenili posebne pozornosti; časopisi se o tem niso razpisali. Med vdorom vojsk Varšavskega pakta na Češkoslovaško leta 1968 je radio Praga odigral nezamenljivo vlogo obveščanja. Bil je vir resničnih informacij v protiutež lažnim sovjetskim. Petindvajset let pozneje češki radio ni poročal samo o neljubem dogodku, prevajal ga je v jezik ažuriranih kulturnih koordinat: kratenje svobode na Slovaškem, ki se je na lastno pobudo ločila od skupne države. Paradigma je preizkušena: ciljno ubeseden prevod dogodka vsebuje implicitne politične, zgodovinske in kulturne informacije. Ni poročanje o dogodku, je prevodno nadomestilo za pojasnitev napačne slovaške izbire v daljši skupni zgodbi.

Padcu komunizma navkljub češka informacija ni bila v skladu s pričakovani demokratičnega zahoda. Dogodek je spominjal na nekdanjo režimsko prakso. Na zahodu nepričakovana informacija ni doživela odziva, pripadala je svetu brez notranjih znakov opomenjanja in ni bila vredna pozornosti. V tem svetu so nekoč kraljevali rimski levi, danes temu svetu pravimo, da je v tranziciji do "prave" kulture. Tudi molk je informacija, ki proizvaja pomen. Polstoletne preverjene paradigme za ali proti ni več, zdaj naj bi somerno delili skupne znake. Paradigmi *demokracija/zahod/svoboda* in *komunizem/vzhod/nesvoboda* sta antitetični in po letu 1989 naj bi prva zamenjala drugo. Ko bi o slovaškem dogodku poročali pred padcem Berlinskega zidu, bi poslušali znano zgodbo o pomanjkanju svobode in o konfliktu med intelektualci in oblastjo v državah realnega socializma. Slovaški dogodek vnese v ustaljeno paradigmo nepredvidljivo varianto *demokracije/vzhoda/nesvobode* in trči ob iluzijo komunikacije brez šuma. Molk o bratislavskem dogodku pomeni, da svet, ki deluje drugače od našega obzorja pričakovanja, ne obstaja.

Ruski predsednik Jelcin je imel več težav z Dumo. Vrstile so se demonstracije in pozivi k odstopu. Ameriška tiskovna agencija Associated Press je objavila fotografijo stare ženice, ki skupaj z drugimi protestniki nosi transparent z napisom *Gospodi! Spasi Rossiју ot El'cina!* Uredništvo je opremilo fotografijo s pojasnilom: *Komunistični demonstranti na shodu pred Dumo. Na transparentu piše: Gospodje, rešite Rusijo pred Jelcinom!* V resnici piše nekaj drugega: *Bog! Reši Rusijo pred Jelcinom!* Začetniška prevajalska napaka je zamešala zvalnik leksema *Gospod'* (*Gospodi! Gospod Bog!*) z množinsko obliko leksema *gospodin* (*Gospoda! Gospodje!*). V ameriškem prevodu komunistični demonstranti zahtevajo od "gospodov" poslancev, naj se znebijo Jelcina. Po mentalni inerciji, podedovani iz večdesetletnih opomenjanj, je uredništvo ameriške tiskovne agencije menilo, da proti liberalnemu Jelcinu, ki ob podpori Zahoda razprodaja sovjetsko srebrnino, lahko demonstrirajo samo nostalgичni sovjetski komunisti. V njihovem ateističnem slovarju ni prostora za Boga (*Gospodi!*), kvečjemu za gospode poslance (*Gospoda!*) obnovljene Komunistične partije Ruske federacije. Dogodki, ki so v Sovjetski zvezi vsebovali znake pravoslavne vere, so se prevajali v pojav oporečništva marksističnemu ateizmu sovjetskega sistema. V navedenem primeru ni šlo samo za napako v prevodu, prišlo je do kratkega stika med nezdružljivimi pomeni, do oksimorona pobožnega komuniste. Ko je komunikacija potrdila inertno obzorje pričakovanja sprejemnika, je dosegla svoj cilj. Če je bil sovjetski človek prepričan, da na zahodu živi v razkošni vili, kdor ne živi v stanovanjski hiši, je bil po padcu

Sovjetske zveze Američan prepričan, da samo nostalgичni komunist lahko protestira proti osebi, vsečni Zahodu, nikakor pa ne, kdor se sklicuje na Boga. Za ameriški nereflektirani mehanizem komunikacije ruske kulture ni, ker jo je sedemdesetletni režimski ateizem zabilisal. Namesto da je s Sovjetsko zvezo zahod odpisal tudi Rusijo, bi se morda moral vprašati, ali je informacija o komunistu, ki se sklicuje na Boga, res tako presenetljiva.

Za prevod informacij iz vzhodnega sveta je bilo mogoče izbirati med molkom (neodzivnost na poročanje o bratislavskem dogodku), inertnostjo mišljenja (protest umišljenih komunistov pred rusko Dumo) in sposobnostjo preoblikovanega branja (ruska kultura ima daljšo zgodbo od sovjetskega sistema). Prvi dve možnosti sta se uresničili, za tretjo bi bil potreben korak k poglobljenemu razumevanju Rusije in premik iz sprotne politike v intelektualno zahtevnejši vpogled v trajnejše znake kulture. Zahod se je prepričal, da je demokratizacija vzhoda neizbežna uresničitev samoumevnega cilja in da je morebitne zastoje treba pripisati reliktom starega neciviliziranega sveta. Vzhod ni dovolj emancipiran, da bi lahko deloval kot plodno dopolnilo zahodnega sveta ali priložnost za obojestransko obogatitev. Tam so še vedno levi. Pripraviti ga je treba na uvoz prave civilizacije, ki je naša, ali pa je ni.

Jugoslovanska tragedija je bila podvržena podobnemu vzorcu. Že od začetka konflikta so bili filtri za razumevanje tega, kaj se tam dogaja, nezadostni. Mnogi so se zatekali k oceni, pripisani Churchill (v resnici ni znano, čigava je), po kateri "Balkan proizvaja več zgodovine, kot jo lahko prebavi" (*The Balkans produces more history than they can consume.*). Balkanska zgodba ima bogato zgodovino, vprašanje je, po katerih parametrih jo merimo. V zahodni zgodovinopisni praksi se oznako balkanizacije uporablja za posplošeno poimenovanje družbenopolitične nepredvidljivosti in nezanesljivosti, ki vodita v kaos. Če večstoletnemu dogajanju na Balkanu pripisujemo merila, ki jih pripisujemo zahodni evropski zgodbi, je neizbežno, da neprepoznavnosti drugačne civilizacijske kulture naložimo oznako *hic sunt leones* in je ne oplemenitimo z rdečo barvo urejenega sveta. Ko si domišljamo, da naša merila veljajo za vse, se poskus vsakega razumevanja tujega zalomi.

Ciljni vzorec in kultura. Po padcu komunizma je prevladala misel, da zrcalni prevodi niso več potrebni in da jih je mogoče nadomestiti s ciljnimi vzorci. Če odpišemo vzorec, ki enači etničnost, civilizacijo in politični sistem (*Slovani/Rusi/rdeči, civilizacija/cesarstvo zla*) in ki je več desetletij

uspešno deloval v posplošeni kulturi zahodnega prejemnika, se odpira vprašanje, ali ni bila kategorija kulture preuranjeno zabrisana. Od Vestfalskega miru (1648) v Evropi prevladuje historični diskurz, ki pripisuje imperialistično težnjo izključno kulturi druge nacionalne države. Za Angleža in Nemca je nacionalist in imperialist Francoz, za Francoza sta to Anglež in Nemec, za Rusa Nemec, Poljak in Turk, za Nemca, Poljaka in Turka Rus. V spremenljivem zaporedju oznak nas po meri sprotne politične ustreznosti ogrožajo nacist ali Nemec, Titov partizan ali slovanska horda, rdeči komunist ali Rus, balkanski nacionalist ali Srb. V italijanskem zgodovinskem spominu prevladuje zgodba, da grozot v drugi svetovni vojni niso zagrešili Italijani, ampak fašisti. Narodna pripadnost postane vrednota v navezi z odporniškim gibanjem ali takrat, ko po padcu Mussolinija septembra 1943 Nemci (nacisti?) pobijejo italijanske vojake na grškem otoku Kefalonija. Podobno se dogaja v Sloveniji, kjer prevladuje neomadeževano slovenstvo. Vrednostni predznak dobrih in slabih Slovencev se izmenično spreminja v povezavi s partizani ali domobranci.

Od politične do civilizacijske zaostalosti. Rodbinski pripovedni vzorec, ki odgovornost vodje za uspešne ali porazne izbire prenaša na nosilce dedne lastnosti, na vse, ki mu sledijo in se v njem prepoznavajo (na *narod*), ima globoke korenine. Ko je vodja poražen, zapiše suženjstvu svoje ljudstvo, ko zmaga, zmagajo vsi, ko pade, padejo vsi. Vzorec ne temelji na pravni kulturi osebne odgovornosti. V zahodnem prevodu sta ruska in balkanska kultura opisani kot vzorčna primera kolektivne odgovornosti. Kategorije politike, etničnosti in civilizacije se premešajo in zlijejo v eno. Običajno pravimo, da je družbena kategorija soodgovornosti članov skupnosti prepoznavni znak arhaičnega drugega (Rusa ali Balkanca). Zavestno ali ne, pozabljamo, da je prisotna tudi v jeziku, ki to kategorijo prevaja v svoj jezik, in da je v njegovi kulturi prav tako prisotna težnja po trdnih referenčnih točkah, po karizmatičnem, klenem in moškem vodji. V Italiji arhaična kultura zaznamuje, na primer, sicilijansko mafijo, ki z maščevanjem nad sorodniki tistega, ki se je zameril vodji, potrjuje mehanizem skupne odgovornosti.

Sredotežni evropski pogled si razlaga nezdružljivost kulturnih svetov po izključujočem načelu mi/oni. Zgodovine ne pišejo vsi z isto veliko začetnico. S padcem sovjetskega komunizma je padel prehodni politični in gospodarski sistem. Ostala je dolgotrajna kultura, nepredvidljiva kraška reka, ki ponikne in nepričakovano privre na površje. Ko smo v imenu zmagovitega sistema razglašali konec zgodovine in konfliktov, je tretje tisočletje začelo pisati novo zgodbo.

**Mnenja,
izkušnje, vizije**

Žiga Valetič

Zapuščina Mance Košir in pobuda za slovenski dan branja

Foto: Roman Špič

Literarna in osebna zapuščina

Osebno sva se spoznala leta 2004, ko me je ob izdanih prepesnitvah Rumi-jeve poezije v slovenski jezik povabila na enega njenih uveljavljenih bralno-literarnih večerov v Klub Cankarjevega doma. Pozneje sem imel čast biti urednik in založnik dveh zbirk *srčnic*, ki ju je napisala v letih 2018 in 2023, ko je praznovala sedemdeset in potem še petinsedemdeset let. Med predstavljanjem njene nove vloge – tokrat pesniške – sva prekrizarila Slovenijo, pri prvi knjigi bolj intenzivno, pri drugi knjigi je bila zaradi bolezni že šibkejša. To, čemur sem bil priča na teh dogodkih, me je presunilo – čeprav sem vedel, kako znana in razpršena je v svojih raznolikih angažmajih, nisem vedel, da velja za superzvezdnico tako rekoč povsod, kjer se pojavi. Dvorane so bile nabito polne, v mariborskem Narodnem domu, kamor sva šla na pobudo časnika Večer dvakrat, so bile vstopnice celo v javni spletni prodaji. Za čigavo predavanje, za pogovor s kom in za predstavitev čigave knjige so ljudje v Sloveniji dejansko pripravljeni plačati vstopnice, nato pa še kupiti knjigo? A še bolj me je presunila Mančina odprtost med temi pogovori, saj je res nosila srce na dlani, kot se reče. Med odgovarjanjem na vprašanja različnih moderatorok se je – tako kot v pesmih – reflektivno vračala tudi v tiste etape življenja, za katere je čutila, da jih mogoče ni do

konca razrešila, da ostajajo odprte in so ji prinesle tudi bolečino. Brez obžalovanja, z dostojanstvom.

Kot sem spoznal jeseni leta 2025, približno pol leta za tem, ko nas je zapustila, je bila takšna njena metoda od nekdanj. Vedela je, da mora, ko nekoga "zaslišuje" skozi intervju ali na literarnem večeru, prikazati tudi kanček lastne ranljivosti, če želi, da se ji bodo sogovornice in sogovorniki odprli in bo z istovetno človeško vsebino pritegnila zbrano občinstvo. To ji je uspevalo vedno znova, zato je tako dolgo vodila prvo pravo pogovorno oddajo na TV Slovenija *Moški, ženske* (1991–1997), pred tem naredila več kot tisoč intervjujev kot novinarka, pozneje pa sama dala na stotine intervjujev in vodila na stotine literarnih večerov. Njena ključna disciplina je bila torej "komunikacija", v tem kontekstu pa so knjige brez dvoma zavzemale osrednje mesto. Ne televizija ne film ji – kljub zelo lepim uspehom – nista prinesla enakega vznemirjenja in potešitve, ki ju je že od otroških let doživljala ob knjigah. Njena zaveza branju, literaturi in slovenskemu jeziku je bila užitkarska. Prezirala je prisilno branje pretirano grenkobnih knjig, iskala, promovirala in razdajala je tiste, ki so jo navdihovale, toda brez izogibanja bolečim temam. Preštevilnim slovenskim avtoricam in avtorjem je pomagala, da je njihov glas prišel v javnost, se znašel na radarjih medijev, bilo nas je na desetine. O knjigah je pisala kolumne in recenzije, iz njih izpeljevala esejistične teze, z literati si je dopisovala in z njimi delala intervjuje ter posamezne knjižne naslove jemala kot izhodišče za pogovore s soljudmi na najrazličnejših odrih in zaslonih. Res, bila je influencerka, vendar v najžlahtnejši izvedbi – gospa profesorica in akademičarka, ki je spotoma sodelovala pri ustanovitvi nekaj revij in celo treh do štirih političnih strank (pretežno zelenih).

Veličino starejše prijateljice, ki bi mi lahko bila tudi mama, sem v celoti doumel šele takrat, ko sem prečesal njeno pisanje, na podlagi katerega bo nastalo pet knjig. V trenutku, ko to pišem, so njihove vsebine že zaokrožene in v uredniških procesih pri različnih založbah. Manca je v svojem računalniku hranila večino vsega, kar je napisala po letu 2000, pa tudi glavnino knjig, ki so nastale pred tem. Preostale članke in eseje sem moral s pomočjo Cobissa izkopati iz arhivov NUK-a. Opus je preprosto prevelik, da bi ga skoncentrirano lahko prebral več kot enkrat, Manca je pisala tako rekoč vsak dan. Skoraj ni bilo revije ali časopisa, kjer ne bi pustila takšne ali drugačne sledi. V enem zamahu, ki je trajal približno tri mesece, sem torej sestavil štiri knjige: avtobiografijo, ki bo letos izšla pri založbi Goga, medtem ko bodo v prihodnjih letih pri Mladinski knjigi izšle še knjiga esejev, knjiga krajših poljudnih besedil (kolumn, zapisov o knjigah in podobno)

ter ilustrirana knjiga modrostnih odlomkov in citatov. Povsem na koncu bom verjetno sam izdal še njeno zbrano poezijo, saj sem odkril tudi več deset novih, še neobjavljenih pesmi.

Manca je pred nekaj leti sicer poskusila napisati modrostno-humoren pogled na preteklo življenje, vendar ji besedilo ni dobro steklo in po nekaj straneh je odnehala. Raje se je posvetila pesmim, tudi te so na trenutke avtobiografske. Verjetno je vsaj slutila, če že ne sprevidela, da je svojo avtobiografijo izpisala skozi vsa dotlej objavljena pisma, kolumne, intervjuje in tudi pesmi ter da so bili vsi ti odlomki in drobne pripovedi premišljeno artikulirani. Ko me je dobra dva tedna, preden nas je zapustila, vpričo prijateljice poklicala in vprašala, ali bi pripravil njeno biografijo, ki da naj izide pri založbi Goga, in ali bi poskrbel za njeno literarno zapuščino, niti nisem vedel, ali bom to zmoget in znal, nisem si znal namreč predstavljati, kaj vse bi to obsegalo. Vseeno sem seveda privolil. Slovo je bilo čustveno.

Sestavljanje (avto)biografije, ki sem jo do začetka letošnjega leta zložil iz približno 550 odlomkov, morda celo ni terjalo toliko dela, kot sem pričakoval. Seveda sem moral pristopiti zelo sistematično, da ne bi česar koli prezrl, vendar je bilo lažje, saj mi ni bilo treba skoraj nič napisati, v tem smislu je bilo vse narejeno. V opombah sem vestno beležil vire, iz katerih sem črpal Mančine zapise, in iznajti sem moral okvir, se pravi koncept posameznih poglavij in dveh pripovednih linij: osebne in javne. Nase sem vzel vlogo režiserja in montažerja, medtem ko je scenaristka in glavna igralka seveda Manca. Tam, kjer so bila potrebna vezna besedila, sem jih zapisal zelo kratko in jedrnato.

Mogoče je bilo celo težje s preostalo zapuščino, s katero smo se družno spopadli z Mančinima hčerkama Tino in Ladejo. V stanovanju smo namreč našli ogromno fasciklov, map in škatel z dokumenti, članki, revijami, fotografijami in pismi. Ko smo že mislili, da smo nekaj zaokrožili, smo novo zakladnico gradiva odkrili v kleti in delo se je nadaljevalo. Morali smo se odločati hitro in usklajeno, pri čemer nihče ni imel kakšne podobne izkušnje. Manca je bila ena največkrat fotografiranih osebnosti v slovenski zgodovini – kaj torej narediti s stotinami fotografij, od katerih je bila polovica vrhunskih, druga polovica pa iz osebne, družinskega arhiva? Jih dati na dražbo in poskusiti zanje nekaj iztržiti ali vse skupaj prepustiti slovenski kulturni zgodovini? Na koncu smo jih razdelili na dva dela: manjši del – fotografije s snemanj filmov – smo predali Slovenski kinoteki, glavnino pa Muzeju novejši zgodovine, ki jih bo dal v uporabo javnosti, zavezali pa so se tudi k temu, da bodo v prihodnje pripravili razstavo. Pisne vire, vključno z več tisoč pismi, ki jih je Manca prejela od znanih

ljudi, še več pa od neznanih, smo predali Narodni in univerzitetni knjižnici; pisma so stara pretežno četrto stoletje, še enkrat toliko pa bo moralo preteči, preden bodo na voljo javnosti in za raziskovanje. Vse drugo bo na razpolago kmalu. Hkrati smo jim oddali veliko osebnih predmetov, nekaj oblek pa je prišlo v arhiv Mestnega muzeja Ljubljana. Celoten proces je trajal približno pol leta.

Posebej simpatična je bila epizoda s pridobivanjem pravic za uporabo naslovne fotografije za avtobiografijo. V prvi fazi brskanja po Mančinem stanovanju sva s Tino našla komaj kakšno sliko. Omenjena fotografija, ki je nastala med snemanjem filma *Sreča na vrhovi*, me je takoj prepričala, vedel sem, da jo želim imeti na naslovnici. Manca je na njej mlada, resna, skrivnostna, lepa, zamišljena, pa tudi sproščena ... Ko sem potem iskal naslov za knjigo, je fotografiji ustrezal citat iz Mančinega eseja za *Novo revijo*: "Manj je mene, bolj sem Jaz." To dvoje me je vodilo pri sestavljanju knjige, postalo je nerazdružljivo, kmalu pa se je zapletlo. Na zadnjo stran je Manca napisala ime avtorja fotografije: Ivan Kocmur. V lovu na dediče sem bil samo delno uspešen. Po moji objavi na Facebooku se je prijazno oglasil ljubljanski antikvar Rok Glavan, ki je bil vrsto let Kocmurjev sosed v Šiški. Na naslov sem potem poslal pismo, vendar brez odziva. Potem sem šel do stolpnice in pozvonil na vratih stanovanja, a mi niso odprli, čeprav je bil nekdo očitno doma. Še enkrat sem pustil sporočilo v nabiralniku. Nič!

Mineta dva tedna in direktor založbe mi sporoči, da si ne upajo tvegati, da bo pač treba izbrati drugo sliko. V drugi fazi raziskovanja Mančinega stanovanja smo v kleti našli na desetine odličnih fotografij, ampak v mojem razumevanju se za ovitek nobena ni kosala s to. Nobena ni imela kvalitet, ki sem jih videl na tej sliki. Poskusil sem še zadnjič ... Nekega februarskega dne ob petih popoldan sem spet stopil do stolpnice. Pozvonim spodaj, nič. Grem na sprehod do mesta, kupim gramofonsko ploščo skupine Hazard, potem se vrnem v Šiško in z veliko skepse poskusim še zadnjič. Nekoga, ki je ravno vstopal v poslopje, prosim, ali lahko vstopim z njim. "Lahko, če veste, kam greste." "Vem," sem rekel, "Kocmur, to in to nadstropje." V dvigalu se nama pridruži nekaj let mlajša ženska, ki pritisne na številko nadstropja, ki bi jo pritisnil sam. Razmišljam. Potem izstopiva, jaz korak pred njo, nato pozvonim pri – njenem stanovanju. Oba sva pretresena in takoj povem, da jo že nekaj tednov iščem v zvezi s fotografijo Mance Košir, ki jo je naredil gospod Ivan Kocmur. Radi bi jo uporabili na ovitku knjige in dedičem izplačali honorar. Ni mogla verjeti. Oče, scenski fotograf, je umrl pred dobrima dvema letoma, bil bi zelo vesel, če bi njegova fotografija lahko pristala na ovitku Mančine knjige! Poklicala sva še njeno sestro

in obe sta bili nadvse ganjeni. V zadnjem trenutku smo se torej našli, in nekaj, kar se je začelo kot zelo čuden večer, se je zasukalo v res ganljivo izkušnjo ...

Slovenski dan branja?

Zgodba z organizacijo Mančinega dneva branja, ljubezni in navdiha je nekoliko krajša, upam pa, da bo njen učinek daljnosežen. Profesor Marko Pavliha je dan po Mančinem pogrebu na Facebooku objavil poziv, ki ga je primarno naslovil na različne organizacije: "Predlagam, da 5. marec, rojstni dan dr. Mance Košir (1948–2024), matematičarke, novinarke, univerzitetne profesorice, pesnice, pisateljice, manekenke, filmske igralk, strastne bralke, prostovoljke, ambasadorke radostnega staranja, darovalke, matere, babice in prijateljice, razglasimo za Mančin dan ljubezni in književnosti. Praznovali bi ga z nizom literarnih dogodkov, ki bi se vsakič odvili v drugem kraju in knjižnici po Sloveniji. Namenjeni bi bili zlasti promociji bralne kulture in povezovanju dobrohotnih ljudi v imenu ljubezni do književne umetnosti, ne glede na starost, spol, izobrazbo, versko ali politično prepričanje ali katero koli drugo osebno okoliščino. Na ta svečani dan bi takisto podelili Mančino nagrado za najboljšo literarno stvaritev, o čemer bi odločala posebna žirija po vzoru Rožančeve komisije za esejistiko. Mančin sklad bi se napajal s prostovoljnimi prispevki, dobrodelnimi akcijami in iz drugih domačih in evropskih virov. Nekoč bi morda lahko omogočil tudi kakšno stipendijo. Pri uresničitvi tega predloga sem kajpak pripravljen pomagati po svojih najboljših močeh, da ne bo ostal zgolj pri dobrih namerah in besedah. Prosim vas, da razmislite o tej pobudi, jo delite naokoli in jo aktivno podprete."

Poziv so ljudje delili kar 355-krat, toda v naslednjega pol leta ni nobena od institucij vzela te pobude povsem za svojo. Ko sem med sestavljanjem Mančinih knjig videl luč na koncu tunela, se pravi možnost, da lahko uspešno zaokrožim projekt, sem obenem pomislil na to, da bi, če nič drugega, 5. marca vsaj nekaj Mančinih prijateljev in prijateljic povabil na spominsko srečanje v ožjem krogu. Ampak če sem jaz začutil, da bi pobuda lahko zaživela, bi mogoče tudi kdo drug v Sloveniji začutil podobno, če bi dobil nekaj spodbude. Tako sem še sam ponovil Markovo pobudo na Facebooku in zelo hitro se je oglasilo nekaj ljudi, ki so bili pripravljeni pomagati. Med drugim predsednica Slovenskega centra PEN Tanja Tuma, ki je ponudila dvorano. Alenka Štrukelj z Andragoškega centra Slovenije, kjer

so skupaj z Manco v devetdesetih letih zasnovali bralne krožke Beremo z Manco Košir, je nato v manjši zaprti skupini, ki sem jo zbobnal skupaj, napisala, da že nekaj časa iščejo idealen termin za slovenski dan branja.

Vse tri zamisli in kar nekaj izkazane podpore sem potem združil v idejo, da bi prek različnih kanalov povabili knjižnice, bralne klube in druge kulturne sredine po državi k organizaciji bralnih uric prav na 5. marec, Mančin rojstni dan. To smo tudi storili, še prej pa dobili podporo lepega števila posameznic in posameznikov v imenu uglednih kulturnih organizacij – od Slovenskega PEN-a do Društva slovenskih književnih prevajalcev, revij Sodobnost in Bukla, založb Goga, UMco, Primus, Mladinska knjiga in Cankarjeva založba, IBBY Slovenija, Andragoškega centra Slovenije, Slovenskega društva Hospic, Društva Marjana Rožanca itd. Prvo obvestilo smo poslali v javnost zelo pozno – konec januarja, drugega pa nekaj dni pred velikim dnem. Odziv je bil zelo lep, izvedeli smo za okoli dvajset dogodkov po vsej državi in marsikje so pri organizaciji sodelovale različne lokalne institucije. Malo manjši je bil na koncu odziv samih obiskovalcev in obiskovalcev, ampak za prvič smo bili vsi veseli in počaščeni, da je vse skupaj zaživelo. Računamo, da se bo z nekoliko intenzivnejšimi predpripravami in z bolj jasnim konceptom v prihodnje to odvijalo še veliko bolje, možnosti so namreč neskončne. Dogodki so bili že zdaj raznoliki in prilagojeni okoljem, kjer so se odvili (hospic, knjižnice, knjigarne, kavarne, društveni prostori ...), in v prihodnje bi se vse skupaj lahko še bolj razvijalo v tem duhu.

Ko smo se pobudniki Mančinega dne branja, ljubezni in navdiha zbrali za snemanje oddaje pri novinarki Tini Kozin na Radiu Slovenija 1, smo sredi pogovora ugotovili, da bi bilo idealno, če bi 5. marca lahko praznovali kar slovenski dan branja, saj je izmed vseh pionirskih angažmajev prav promocija knjig in literature ter širjenje bralne kulture in bralnega virusa tisto, kar verjamemo, da je Manca najpomembnejšega pustila vsem, ki govorimo slovenski jezik. In seveda ne gre samo za Manco, še manj za nas, ki smo se tega lotili. Gre za branje, za obstoj slovenskega jezika, kar ob zadnji raziskavi *Knjiga in bralci VII: Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2024* niso samo floskule. Ogroža nas ambivalenten odnos do knjig, branja in jezika po eni strani, po drugi strani pa vse bolj prevladujoče branje angleških knjig med mladimi. Vrag je vzel šalo, zdaj preprosto ni čas, da vse to le opazujemo in komentiramo.

V resnici upamo, da bo v dveh do treh letih Ministrstvo za kulturo 5. marec kot slovenski dan branja razglasilo tudi po uradni poti. Uradni politiki torej sporočamo, da je družinsko-prijateljskemu krogu in širokemu krogu podpornikov minulega dogodka prav, da uporabi rojstni dan Mance

Košir za ta namen, hkrati pa si želimo, da bi osnovno organizacijo tega dne sčasoma prevzela katera od organizacij z večjim dometom od našega, ki je v celoti neformalen. Vse skupaj smo si zamislili na odprt in demokratičen način, kjer dogodke organizirajo tisti, ki jih želijo organizirati, Manca pa je po večini slovenskih krajev pustila pečat na tak ali drugačen način, zato tudi stroški s splošno organizacijo takšnega dne niso preveliki.

Čas teče neusmiljeno, za nami ostanejo le besede, fotografije, spomini ... Pri večini vse to hitro zbledi in s tem pravzaprav ni nič narobe, za nekatere pa odtisi ostanejo dolgo, zelo dolgo. Tudi če se ne bi posebej trudili za to, da spomini na Manco in njeno delo ostanejo trajni, sem prepričan, da bi samodejno bilo tako. Njeno avtobiografijo bi lahko sestavil tudi kdo drug, besede zanjo nam je pustila sama, pa čeprav razpršene med stotine zapisov. In tudi če se ne bi posebej trudili, bi njena zapuščina in trud za širjenje bralnega virusa in bralne kulture dobila takšna ali drugačna obeležja in nasledstva. In ravno zato, ker se bo to samo po sebi zgodilo, je trud, ki ga je majhna ekipa usmerila v to, lahek, spontan, dokaj preprost. In ga bomo vlagali še naprej. Hvala, Manca, hvala vsem organizatorjem in vsem sodelujočim za skupno praznovanje prvega Mančinega dne branja, ljubezni in navdiha – naslednjič bo še boljše, kot je bilo tokrat!

Pogovori s sodobniki

Alenka Urh s

Tino
Bilban

Urh: Ste urednica, literarna kritičarka, raziskovalka, pisateljica, predsednica slovenske sekcije IBBY, članica strokovne komisije za izdajo *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig*, skratka, književnosti oziroma, natančneje, mladinske književnosti se poklicno lotevate z več vidikov. Vam je katera od teh poti najljubša in ali ji sorazmerno s tem tudi uspete nakloniti največ časa? Od kod sploh zanimanje za mladinsko književnost?

Bilban: Različne poti, po katerih se srečujem z mladinsko književnostjo, so se oblikovale postopoma – začelo se je z literarno kritiko, ko sem že nekaj časa pisala za danes že pokojni Ampak in Literaturo, so me povabili k sodelovanju pri *Priročniku za branje kakovostnih mladinskih knjig*. Tam me je še posebej pritegnila stvarna literatura za mlade bralce oziroma tako imenovane poučne knjige, ki so v našem prostoru pogosto spregledane. In tako se je zgodba počasi odvijala naprej. Čeprav so moji začetki na teh poteh pogosto povezani s književnostjo za odrasle, sem se vedno bolj posvečala mladinski književnosti. Produkcijo mladinske književnosti, tako domačo kot mednarodno, dobro poznam, skupaj z njenimi specifikami, in na tem področju se dobro počutim, hkrati pa tudi tu z veseljem prehajam med svetovi. Srečevanje z mladinsko književnostjo z različnih vidikov – v vlogi urednice, kritičarke, avtorice – seveda zahteva nekaj distanciranja od del, pri katerih sodeluješ. Po drugi strani pa so izkušnje z druge strani pogosto

Tina Bilban

izjemno koristne – kot sicer v življenju je tudi tu razumevanje perspektive drugega dragoceno. Kot urednica lažje razumem avtorske zagate, kot avtorica lažje umeščam kritiške odzive itn.

Urh: Presečišča vseh zgoraj naštetih vlog so bržkone uredniško/kritiško presojanje, vrednotenje, razločevanje ... Kaj pri literarnem delu ocenjujete kot najpomembnejše in kaj menite, da mora kakovostna mladinska literatura prinašati bralcem?

Bilban: Vsa odlična literatura bralcem odpira svetove in jih premakne, pa naj gre za njihova razumevanja ali občutenja. In pri tem seveda teži k odličnosti na vseh področjih – od ilustracij in oblikovanja do besedila, ki zveni in teče. Takrat nas izkušnja branja res lahko premakne. Kakšni so ti premiki, pa je odvisno od knjige. Čeprav sem bila kot mlada bralka navdušena predvsem nad knjigami, ki so povsem pretresle moj svet, ga postavile na glavo, danes občudujem (tudi) avtorje, ki jim uspe nagovarjati bralce z drobnimi tresljaji, odpirati (temeljna) vprašanja v humornih, poetičnih ali pustolovskih besedilih, z nežno občutljivostjo nastavlja ogledalo našemu vsakdanjiku.

Urh: Dejali ste, da dobro poznate produkcijo mladinske književnosti tudi v širšem, mednarodnem kontekstu. Kot predsednica slovenske sekcije IBBY (International Board on Books for Young People) in podpredsednica mednarodne organizacije IBBY ste vsekakor zelo aktivni tudi na mednarodnem prizorišču. V preteklosti ste med drugim delovali tudi kot članica žirije za prestižno Andersenovo nagrado. Kakšna izkušnja je bila to in kako poteka delo žirije?

Bilban: Sodelovanje v žiriji za Andersenovo nagrado je bilo izjemna, lepa izkušnja. Po eni strani je bila ta izkušnja naporna, saj je bilo pred nami okoli 70 ustvarjalcev, vsak predstavljen z dosjejem in s po petimi deli, ki smo jih dobro leto prebirali, ob tem pa delili vtise na blogu, odpirali različne poglede na prebrano ..., po drugi strani pa dragocena predvsem zaradi srečanja celotne žirije v živo: deset strokovnjakov z vsega sveta, iz različnih okolij in z različnimi izkušnjami se je za tri dni zbralo v prostorih Mednarodne mladinske knjižnice v Münchnu in – debatiralo! Pogovorili smo se o vsakem kandidatu, delili mnenja, se zares poslušali in se odzivali na povedano. Skozi ta dialog so se nato oblikovali naši skupni pogledi na kriterije, na finaliste in zmagovalca.

Naslednje leto je bila ta izkušnja drugačna; zaradi pandemije smo debatirali po zoomu, čez več časovnih pasov, mene so ujeli v poznih večernih urah. Pa vendar nam je tudi v tem kontekstu uspelo vzpostaviti debato, se poslušati in skupaj izbrati.

Urh: Bi rekli, da imajo opusi nominiranih ustvarjalcev z vsega sveta, med katerimi tudi slovenski predstavniki ne manjkajo, poleg kakovosti še kakšno prepoznavno skupno značilnost, da bi lahko rekli: *To je tisto, zaradi česar so zgodbe in/ali ilustracije vrhunske?*

Bilban: Ne samo da slovenski predstavniki ne manjkajo med nominiranci, Slovenska sekcija IBBY kontinuirano bienalno nominira po dva ustvarjalca in trikrat so bili naši ustvarjalci tudi med finalisti – leta 2000 Marija Lucija Stupica, leta 2020 in 2022 pa Peter Svetina.

Izkušnja sodelovanja v žiriji za Andersenovo nagrado je tako dragocena tudi zato, ker se žirant spozna s tako raznolikimi pristopi, izrazi in poetikami. Ustvarjalce nominirajo nacionalne sekcije in tako odražajo zelo raznolike dejavnike, od kulturne politike do položaja mladinske književnosti, kulturnih specifik itn. Pogosto gre za ustvarjalce, ki so sicer v svetu manj znani, redko prevajani in podobno. Prav zato se mi zdijo dragoceni vsakoletni sezname finalistov, ki to raznolikost ponazarjajo bolj kot sam izbor nagrajencev. Po drugi strani pa bi celo to različnost, specifičnost težko izpostavila kot skupno značilnost vseh kandidatov; med kandidati so seveda tudi taki, ki so že obsežno prevajani in ki s svojo poetiko nagovarjajo globalni kulturni prostor. Tudi zato sta izkušnja konstruktivne debate o kriterijih in ustvarjalcih znotraj žirije ter skupni izbor izpostavljenih in nagrajenih tako dragocena.

Urh: Če ostaneva za hip še v navezavi na mednarodni kontekst – ste tudi v uredniškem odboru mednarodne revije Bookbird, ki jo izdaja IBBY. Malokdo ve, da na straneh revije, ki izide štirikrat na leto, najdemo tudi priporočila slovenskih nagrajenih ali nominiranih mladinskih del, kar ni nepomembno, navsezadnje revijo berejo po vsem svetu. Kakšen je po vašem mnenju pomen takšne publikacije?

Bilban: Revija Bookbird ima v mednarodnem prostoru sorodno vlogo kot revija Otrok in knjiga v slovenskem – prinaša znanstvene in strokovne premisleke mladinske književnosti, izpostavlja primere dobre prakse, predstavlja ustvarjalce itn. Je nekakšen prostor za srečevanje, ki lahko

pomaga dobrim idejam, da sežejo dlje, izpostavlja aktualna vprašanja, premisleke in ugotovitve, s tem pa jim ne le odpre pot do bralcev, ampak jih tudi opolnomoči – prizna jim njihov prostor. V svetu, kjer se kakovostna mladinska literatura lahko hitro izgubi med glasnejšimi, bolj komercialnimi ali bolj agresivnimi izdajami, mediji in področji, se mi zdi prisotnost takih revij ključna.

Urh: Ste tudi literarna kritičarka in članica društva slovenskih literarnih kritikov. Pa da ne govorimo vedno le o položaju kritike, kakšen je po vašem mnenju pomen literarne kritike za današnji svet? Ali bralci knjig berejo tudi kritike in druge zapise o knjigah? In kaj šele – nebralci?

Bilban: V današnjem svetu, polnem informacij, se mi zdi pomembno že to, da so določene informacije prisotne. Literarna kritika na straneh dnevnega časopisja sporoča, da je branje pomembno, in to kritično branje, ob tem pa tudi dialog o prebranem. Tu se lahko vrtimo v začaranem krogu: če se prostor za literarno kritiko izgublja, tudi bralcev literarnih kritik ne bo – in potemtako tudi potrebe po literarni kritiki in literarnih kritikih ne. Po mojem literarna kritika (lahko) nagovori bralce, jih napoti k dobrim knjigam, stopa z njimi v dialog o prebranem. Nagovori seveda tudi urednike, založnike in avtorje, jim poda prepotrebno povratno informacijo. Če je dovolj vztrajna in prisotna, pa verjetno nagovori tudi nebralce, vsaj s prepotrebim medklicem – knjige so in branje je, ob njih razmišljamo, se o njih pogovarjamo, poskusi še ti.

Urh: Dejstvo je, da družba, ki rada bere, nima težav z “ustvarjanjem” novih generacij bralcev. Kaj pa storiti v družbi, ki v splošnem ne bere prav rada?

Bilban: Rekla bi, da so bistveni zgledi. V okviru festivala Bralnice pod slamnikom smo izvedli anketo med več kot 800 najstniki iz vse Slovenije. Nepresenetljivo se je izkazalo, da največ in najraje berejo tisti mladi, pri katerih se doma bere in o knjigah pogovarja, kjer se knjige jemlje s seboj na počitnice ... Se mi zdi, da pogosto poslušamo, da mladi ne berejo. Koliko pa beremo odrasli? Mogoče lahko za promocijo branja med mladimi naredimo največ, če vzamemo v roke knjigo, in to vsi: učitelji, starši, knjižničarji ... In če knjigi odmerimo prostor, se imamo z njo fino. Nenazadnje imamo v Sloveniji nekaj projektov, ki se tega zavedajo, ki na tem gradijo, od gibanja Bralna značka do projekta Rastem s knjigo.

Urh: Delujete tudi kot urednica. S kakšnimi uredniškimi izzivi se najraje spopadate?

Bilban: Zelo rada imam uredniško delo – ker imam vsako leto od pet do deset uredniških projektov, lahko zelo tesno sodelujem z ustvarjalci, skupaj lahko premelujemo različne vidike knjige, pa naj gre za hibridna dela, ki se sprehajajo med stvarno literaturo in leposlovjem, eksperimentalne slikanice, stripe ali pa naslovniško odprta dela. Od lani prvič urejam tudi prevodno leposlovje, in sicer fantazijsko zbirko *Loockwod & Co.* (Miš založba), kjer se ta dialog potem prenese na sodelovanje s prevajalcem. Tudi tu kar težko čakam, da bom knjigo lahko prebrala še v slovenščini, še posebej ker se mi zdi, da zgodba Jonathana Strouda, ki me je navdušila že v originalu, tudi v prevodu Andreja Hitija Ožingerja odlično teče.

Urh: Če se zdaj obrneva še na “teoretsko” plat vašega večplastnega pristopa h književnim delom: v svojem doktorskem delu ste se ukvarjali z raziskovanjem filozofskih in fizikalnih teorij časa ter njihovo aplikacijo na sodobno literaturo. Kako sta filozofija in fizika vplivali na vaše literarno razumevanje in interpretacijo besedil?

Bilban: Že med študijem me je ves čas vleklo na stičišče teh področij, pa čeprav jih hočemo ob potrebi po predalčkanju pogosto imeti ločene. Brez neke temeljne širine v pogledu hitro pristanemo pri ozkoglednosti in ignoranci. Ena od kvalit et umetnosti, sama pa lahko to rečem predvsem za literaturo, ki mi je najbližje, je, da je lahko nekakšen poligon za sobivanje – tudi različnih pogledov in pristopov. Čeprav danes filozofija in znanost (pre)redko sodelujeta, sploh ko gre za t. i. kontinentalno filozofijo, na primer fenomenologijo, ki mi je že od gimnazijskih let (verjetno tudi zaradi povezanosti z literaturo) posebej blizu, se lahko njuni pogledi srečajo in prepletajo v literaturi in nam tako ponudijo celotno ali pa, bolje rečeno, bolj celovito sliko. Takšen primer je na primer *Grimus*, prvi roman Salmana Rushdieja in eden od romanov, s katerimi sem se ukvarjala v svojem doktorskem delu. Rushdie zgradi svet, ki temelji na motivu napoja (nekakšne) nesmrtnosti. Za gradnjo sveta uporabi elemente iz bolj ali manj sočasnih uvidov s področja fizike in interpretacij dognanj kvantne mehanike – na primer interpretacije mnogih svetov. Hkrati pa svoj premislek usmeri predvsem v vprašanje vloge smrti kot tiste, ki nas bistveno določa kot ljudi. In tu je Rushdiejev pristop izjemno blizu premisleku Martina Heideggerja. Rushdiejev svet tako stoji na obeh odnosih do časa – fizikalnem

in fenomenološkem, nobeden ni podrejen drugemu, kot se pogosto zgodi v neumetnostnih besedilih z omenjenih področij.

Urh: Kot podoktorska raziskovalka ste bili zaposleni na dunajskem Inštitutu za kvantno optiko in kvantno informatiko. Kako je pravzaprav potekalo vaše delo in kako ste se tam počutili kot filozofinja in komparativistka?

Bilban: Na Dunaju sem imela vlogo nekakšne hišne filozofinje. Inštitut – vodil ga je prof. Anton Zeilinger, ki je nato leta 2022 za svoje delo na tem področju dobil Nobelovo nagrado za fiziko – je začel z zanimivim projektom za povezavo filozofije in fizike, ki jim je omogočil gostovanje filozofov. Ker smo se v prvih treh mesecih fino ujeli, so moje sodelovanje podaljšali do izteka projekta, tako da sem na Dunaju preživela leto in pol. Moja naloga je bila predvsem vzpostavljanje dialoga med fiziko in filozofijo ob vprašanih interpretacije kvantne fizike oziroma razumevanja narave najmanjših delcev. Povsem praktično je to pomenilo, da je bilo treba najti skupne luknje v urniku treh vodilnih fizikov na inštitutu, ki so jih ta vprašanja posebej zanimala – poleg Antona Zeilingerja sta bila to še Marcus Aspelmeyer in Časlav Brukner, ki sedaj vodita inštitut. Tako smo se na primer dobivali na bolj ali manj rednih debatah in diskutirali o naših pogledih na različna razumevanja narave kvantnega sveta. Z vsebinskega vidika pa je to najprej pomenilo predvsem najti besedišče, s katerim se da poglede iz enega sveta (filozofskega, humanističnega) prenesti v drugega. Medtem ko je analitična filozofija ostala v stiku s sočasno znanostjo, se je kontinentalna od nje mestoma oddaljila. Po drugi strani pa sem sama ob prebiranju del s področja kvantne fizike, predvsem del očetov kvantne fizike, ki so se poglobljeno posvečali tudi razumevanju novih odkritij, pogosto obračala na fenomenologijo, predvsem na Husserlovo razumevanje fenomenov. Ti pogledi niso bili tako daleč od pogledov mojih kolegov fizikov. Predvsem smo torej morali najti način, kako poglede deliti in prenesti določene koncepte z enega področja na drugega, ugotoviti, o čem govorimo, ko denimo jaz uporabljam filozofsko besedišče, oni pa fizikalnega, kje moramo biti pozorni na prehitre skoke v razmišljanju ... Bila sem del drugačnega sveta, ki sem ga delno ponovno obiskala pred nekaj leti, ko me je kolega prof. Dean Komel opozoril na konferenco o fenomenologiji fizike – izkazalo se je, da se s tem področjem, predvsem s fenomenološkim pristopom h kvantni mehaniki, ukvarja nekaj filozofov z vsega sveta, vsi pa smo se pri tem med ostalimi, predvsem v anglosaškem svetu bolj utečenimi pristopi, počutili osamljeno. Zanimivo je bilo videti, kako blizu smo si pravzaprav

v pogledih. To so izkušnje, ki so mi gotovo razširile pogled, ne samo na specifično področje filozofije kvantne fizike, ampak predvsem na možnosti, zagate in nenazadnje nujnost dialoga med različnimi področji.

Urh: Med drugim raziskujete tudi vlogo in prikaz znanosti v otroški in mladinski literaturi. Kako bi opisali specifične izzive pri predstavljanju znanstvenih tem v literaturi za mlade bralce?

Bilban: Specifika kakovostne stvarne literature za mlade bralce oziroma poučne literature je po mojem mnenju v tem, da mora zadostiti kriterijem, ki odlikujejo tudi kvalitetno leposlovje, skratka biti dobro napisana, v izpiljenem slogu, dobro oblikovana, ilustrirana, hkrati pa morajo biti informacije, ki jih predstavlja, točne in ustrezno izbrane, razlage pa ustrezne in razumljive. Ob tem je za stvarno literaturo pomembno, da ima pred očmi ciljno publiko – njeno predznanje, kontekst, v katerega bodo vstopale nove informacije, ravnesje med razumljivostjo in kompleksnostjo razlag ... Zaradi vsega tega mora pri nastajanju dobre poučne knjige tesno sodelovati večja ekipa, ki lahko uspešno upošteva vse te elemente. Produkcija domače poučne literature tako še zdaleč ni enostavna. Hkrati pa stvarna literatura v medijih še težje najde prostor kot leposlovje (ko se sprašujemo, kje, na straneh o znanosti ali na straneh o literaturi, je navadno odgovor – nikjer), podobno je z nagradami. A dejstvo je, da domača produkcija prinaša specifična znanja domačih strokovnjakov ali pa obrača pogled v svet na našem pragu in je kot taka, po mojem mnenju, še kako potrebna, če hočemo pri mladih spodbujati radovednost, kritično razmišljanje, razumevanje sveta, v katerem živimo, in dialog – med posamezniki in med področji.

Urh: Glede na to, da poučna literatura še težje najde prostor v medijih, velja omeniti vsaj priznanje zlata hruška, ki je v eni od kategorij podeljeno tudi izvirni slovenski mladinski poučni knjigi. Kako bogata je domača poučna mladinska književnost, tako po številu izdanih del kot po kakovosti?

Bilban: S številkami se težko postavljamo. Kot razkrijejo *Priročniki za branje kakovostnih mladinskih knjig*, ki jih izdaja Mestna knjižnica Ljubljana, Pionirska, Center za mladinsko književnost in knjižničarstvo, celovita produkcija poučne literature (torej tako prevodna kot izvirna) že leta ostaja pod dvajsetimi odstotki celoletne produkcije mladinske književnosti. Toda ker na področju leposlovja za mlade lahko govorimo o hiperprodukciji, se mi samo število poučnih knjig niti ne zdi problematično, vsako leto izide neke od

120 do 190 poučnih knjig, dobra polovica je takih, ki jih lahko priporočimo v branje, in med njimi je vsako leto nekaj odličnih. Knjige torej so, se je pa v poplavi drugih naslovov in dražljajev treba potruditi, da sploh pridejo do mladih bralcev. Podobno je z izvirno produkcijo. Ta v zadnjih letih predstavlja slabo tretjino vseh poučnih knjig. So pa med njimi odlična dela, pogosto izpod peres uveljavljenih komunikatorjev znanosti, ki pa pogosto ubirajo zelo različne pristope – nekateri izhajajo iz svojih izkustev in potovanj, na primer biologinja Marina Dermastia (*V kraljestvu živali*), drugi iz svojih fascinacij in zanimanj, na primer Slavko Jerič, po izobrazbi matematik, danes pa predvsem (športni) novinar (*Statistika za začetnike*), tretje odlikuje izviren prikaz snovi, Maša P. Žmitek (*Dinozavri jure*) je na primer odlična naravoslovna ilustratorka. Navedla sem tri izstopajoče naslove poučne produkcije iz leta 2023, poleg teh je zlato hruško prejela še odlična poučna slikanica biologinje Tinke Bačič in ilustratorke Polone Lovšin (*Val in Luna na morju*). Štiri odlične, unikatne domače poučne knjige se mi zdijo dobra letina, je pa treba tovrstno produkcijo negovati in spodbujati, za takšnimi knjigami je ogromno dela.

Urh: Prispevek na temo prikazovanja znanosti v mladinski književnosti ste lani avgusta predstavili tudi na 39. mednarodnem kongresu IBBY v Trstu. Kako je s poučno mladinsko književnostjo drugod?

Bilban: Na kongresu sem predstavila prispevek (letos bo poglobljen prispevek objavljen tudi v reviji Bookbird), v katerem sem se ukvarjala s knjigami za starejše mlade bralce, ki odpirajo okoljsko tematiko. Gre za temo, ki starejše najstnike zanima, a težko govorimo o preobilju tovrstnih del. Lotila sem se analize dveh tovrstnih knjig – *Planeta, ki ne raste* Lučke Kajfež Bogataj in *Dnevnika mladega naravoslovca* Dare MyAnulyta. Zanimalo me je, v kolikšni meri deli, ki opozarjata na dejstva, mimo katerih več ne moremo, omogočata dialog z bralcem in spodbujata samostojno, kritično pretresanje informacij. Slednje sodobni teoretiki s področja pogosto izpostavljajo kot znak dobre poučne knjige. Če se vrnem k vašemu vprašanju. Rekla bi, da v tujini ni bistveno drugače kot pri nas. Izvrstna poučna dela izhajajo, a jih je treba poiskati, eno takšnih je bil na primer *Dnevnik mladega naravoslovca*. Za starejše najstnike lažje najdemo leposlovne kot pa stvarne knjige, ki se ukvarjajo z okoljsko tematiko, čemur po mojem mnenju botruje tudi kompleksnost tematike.

Pred leti so veliko pozornosti pritegnile poučne slikanice velikega formata – ta val je dosegel tudi nas s prevodi najbolj ikoničnih, kot so

Zemljevidi in *Pod zemljo, pod vodo* dua Mizieliński, in nekaj domačimi izdajami. Te knjige so pritegnile pozornost, dosegle mlade bralce, se jim pa utrjeno mesto v kulturnem prostoru še vedno nekoliko izmika – med nominiranci za Andersenovo nagrado tako praviloma ni ustvarjalcev, ki bi se osredotočali na stvarno literaturo, na primer na ilustriranje poučnih knjig.

Urh: Na domačem literarnem polju nastopate tudi kot avtorica izvirnih del za mlade in odrasle, v vseh pa pride do izraza vaša afiniteta do sodobne znanosti. Mladim ste med drugim namenili odlični poučni knjigi *50 abstraktnih izumov* in *Kaj sploh je to?*. Kako se pisanje poučnega dela razlikuje od pisanja leposlovja, poleg seveda najočitnejšega – skladnosti s splošno uveljavljenim pojmom resničnosti?

Bilban: Gotovo je s tem od ustvarjalca do ustvarjalca drugače. Pri meni proces pisanja ni bistveno drugačen – tudi med pisanjem leposlovja neredko brskam za podatki, da stvari, ki jih pišem (tudi če gre za fikcijo ali celo fantazijsko pisanje) držijo, se skladajo s svetom, v katerega so postavljene. Na drugi strani me tudi med pisanjem stvarne literature posrka v zgodbe, veliko pozornosti namenjam slogu in zvenu stavkov ... Sem pa pri pisanju stvarne literature gotovo nekoliko bolj sistematična. Pred pisanjem *50 abstraktnih izumov* sem razmišljala o tem, da vsako leto na police dobivamo nove enciklopedije o dinozavrih, domačih živalih, čudesih sveta ipd., nobene pa o temeljnih pojmihi, s katerimi se vseskozi srečujemo. In tako je nastala knjiga *50 abstraktnih izumov*, v kateri sem nanizala 50 pojmov s področij filozofije, znanosti (naravoslovja in družboslovja), humanistike in umetnosti, ki smo si jih izmislili, da lažje obvladujemo svet, zdaj pa naš svet in to, kako ga vidimo in razumemo, pravzaprav določajo; izbrala sem torej 50 pojmov, za katere se mi je takrat zdelo, da najbolj določajo moj svet. Knjiga *Kaj sploh je to?* je sledila podobnemu konceptu – v njej sem želela razložiti, tokrat za nekoliko mlajšo ciljno publiko, nekatere besede, ki jih sicer vsak dan uporabljamo, redko pa se ukvarjamo s tem, kaj nam pravzaprav povejo, pa čeprav nam v različnih kontekstih lahko pomenijo zelo različne reči in se nam njihov pomen velikokrat izmika (otrok, igra, narava, smeti ...).

Urh: Slikanica *Kaj misliš, kdo?*, ki je plod vašega sodelovanja z ilustratorjem Ivanom Mitrevskim, ni običajno delo s trdno zgodbeno strukturo, pač pa zabavni interaktivni izziv, pri katerem bralci z ugibanjem sami ustvarjajo vsebino dela. Gre pravzaprav za igro analiziranja vizualnih informacij in

argumentacije. Kako ste prišli na idejo za takšno delo, ki nastaja šele v sodelovanju z bralci?

Bilban: *Kaj misliš, kdo?* je nastala v nizu za knjigama *50 abstraktnih izumov* in *Kaj sploh je to?* Z Ivanom sva, pod taktirko urednice Gaje Kos, tesno sodelovala pri vseh treh knjigah. Tudi s slikanico sem želela spodbuditi razmislek o tem, kaj nam določene besede sploh pomenijo, kako se njihov pomen spreminja glede na kontekst, naše gledišče, pričakovanja ..., pri tem pa ponuditi iztočnice za pogovor in nadaljnji premislek tudi najmlajšim bralcem. Iz tega se je nato počasi razvila ideja o tovrstni slikanici. V slikanici *Kaj misliš, kdo?* bralci na eni strani najdejo vprašanja, npr. Kdo je najhitrejši/največji/zelen ...?; na drugi pa skupino likov, vsakokrat v nekoliko drugačni situaciji, med katerimi je vsak lahko po svoje velik/hiter/zelen ... Tako se razvije debata. Po izkušnjah z gostovanj je takšna debata lahko precej burna in potegne v argumentacijo celoten razred, naj gre za najmlajše ali pa za starejše bralce, na primer za desetletnike.

Urh: Lani ste odprli novo poglavje: napisali ste namreč ilustriran otroški roman *Ive ni*, s katerim ste stopili na območje čistega leposlovja za mlade bralce. V vaših daljših delih (tudi za odrasle) se mi zdi zanimiv prikaz družine, katere dinamiko po navadi krojijo raziskovalni duh, znanost in odnos do nje. Družinska celica je večkrat petčlanska, pa tudi za Ivo, Tarasa in Vida se zdi, da jih od nekod poznamo. Od kod navdih za pripoved?

Bilban: V to knjigo sem želela ujeti prednajstniško odprtost svetu, ki ni zapisana naivnosti, temveč jo (še) poganjata radovednost in nekakšna vera v svet. Želela sem dati glas takšnemu občutljivemu junaku, ki (še) zna poslušati in gledati. Hkrati pa sem želela napisati dinamičen roman, ki bo blizu bralcem Tarasove starosti (tam nekje med 9 in 11 let), napet in nežno humoren. Kot bralec počasi odkriva, akcijo požene v tek okoljski problem, ki sem ga izbrala zato, ker si mi zdijo po eni strani ta vprašanja zanimiva in nujna, po drugi pa, vsaj po mojih izkušnjah, zanimajo Tarasove vrstnike. Zametek zgodbe je nekaj časa hodil z mano – ko so se glavne smernice postavile na svoja mesta, se je pa kar hitro napisal. Potem so prišle na vrsto še jezikovne nianse, slog sem brusila ob glasnih branjih, tudi s ciljno publiko. Sicer pa, ja, dinamika v petčlanski družini je malenkost specifična. In drži, da jo poznam od blizu. Po drugi strani pa je med domačimi avtorji, ki jih res cenim in uživam v branju njihovih knjig, hkrati pa ta užitek delim s svojimi mladimi bralci doma, kar nekaj takih, ki izhajajo iz lastne bližine

mladim, iz jezika, ki ga poslušajo, dinamike, ki jo opazujejo, a ne v smislu popisovanja svojega družinskega življenja, ampak iz črpanja (tudi) iz njega. Pri tem mislim na dela, kot so *Kam je izginila Brina?* Tadeja Goloba, *Kdo je danes glavni?* Nataše Konc Lorenzutti ali pa *Lahko bi umrl na tem kavču z mano* Andreja E. Skubica. Tovrsten način črpanja potem dovolim tudi sebi.

Urh: Vaše literarno ustvarjanje sega tudi na področje literature za odrasle, poleg zbirke kratke proze *Interferenca* ste napisali roman z naslovom *Hvala za škarje*, ki je izšel leta 2019. Tudi v tem delu literarnega ustvarjanja zasledujete vprašanja in dileme, povezane z znanostjo, znanstvenim napredkom. Na kakšen način lahko literatura postane most med bolj ali manj abstraktnimi znanstvenimi in filozofskimi vprašanji ter vsakdanjimi izkušnjami in življenji ljudi?

Bilban: Roman *Hvala za škarje* je že sam po sebi tovrsten most – v njem se prepletajo zgodbe treh protagonistk, Mete, ki se z vprašanjem genskega inženiringa ukvarja kot filozofinja, znanstvenice Hane in Maše, ki vstopa v premislek iz svoje lastne izkušnje. Postopki, ki jih razvija znanost, bi ji namreč lahko omogočili varno nosečnost in družino, ki si jo želi. Roman je postavljen v bližnjo prihodnost – tehnologijo, na kateri temelji roman, že imamo, dialog, ki ga odpira, še potrebujemo. Tudi refleksije romana so se pojavile na različnih straneh dialoga, v literarnih revijah in na straneh, namenjenih znanosti, zadnjič sem ga zasledila med priporočeno literaturo v prevodu poučne knjige s področja genetike ...

Urh: V romanu se znanost močno prepleta z osebnimi, družinskimi in emocionalnimi vprašanji. Kakšen vpliv ima po vašem mnenju sodobna znanost na življenje posameznika? Se vam zdi, da smo kot družba dovolj pripravljeni na etične in filozofske izzive, ki jih prinaša napredek v znanosti?

Bilban: Seveda sodobna znanost pomembno vpliva na življenje posameznika. Kot je še poudarila pandemija covida: vpliv znanosti je lahko totalen, odloča o življenju in smrti. Hkrati pa je tu še kako pomemben dialog, na eni strani ustrezna, razumljiva, a hkrati dovolj poglobljena komunikacija znanstvenega znanja in na drugi strani pripravljenost poslušati, se informirati, na podlagi tega pa kritično presoјati. Vidite, pa smo spet pri knjigah in branju. Enak je moj pogled na etične in filozofske izzive, ki jih prinaša napredek v znanosti: če smo pripravljeni na dialog, kjer se posluša, se

informira, se poišče skupno besedišče in se nato kritično pretrese, kar je pred nami – potem seveda. Brez tega pa ni ničesar.

Urh: Koliko vam je podobna Meta iz romana? Zanimivo je, da si z junakinjo delita avtorstvo strokovnega članka, ki je bil objavljen v publikaciji *Phainomena*, ona je avtorica v fiktivnih okvirih romana, njeno ime je ohranjeno tudi ob objavi v strokovni publikaciji. Poigravanje z različnimi plastmi resničnosti? Postmodernistično brisanje meje med realnostjo in fikcijo?

Bilban: Meta mi je v marsičem blizu, drži. Ob pisanju romana sem se poigravala z idejo, da bi Meta prispevek, ki ga piše tekom romana, objavila tudi v mojem svetu. Kot bralki mi je to prehajanje med različnimi plastmi sveta izjemno všeč. Glede tega sem se obrnila na kolega Komela in Božiča, ki urejata *Phainomeno*, našo vodilno fenomenološko revijo, če bi šlo, pa sta bila za. Če bi se mi želja popolnoma uresničila, bi bila povsod ob članku napisana samo Meta, a se v *Phainomeni* najde tudi moje ime. Upam, da ima s takšnimi prehajanji med svetovi veselje tudi kakšen bralec, ne samo avtorica.

Urh: Za konec pa še nekaj o prihodnjih načrtih; kateri segment vašega ukvarjanja s književnostjo je trenutno v prvem planu?

Bilban: Bolj ko ne vsi. Trenutno sem v vseh tako globoko, da težko kakšnega prekinem. Na zadnjih volitvah IBBY sem bila znova izvoljena v izvršni odbor te mednarodne organizacije in izbrana za podpredsednico, hkrati sem predsednica Slovenske sekcije, ki, se mi zdi, uspešno povezuje vse, ki v našem prostoru delujemo na področju mladinske književnosti – se pa tovrstnega dela na preseku med kulturno politiko ter promocijo mladinske književnosti in branja kar nabere. Na IBBY me veže tudi sodelovanje v uredniškem odboru revije *Bookbird*, ki se fino dopolnjuje z mojim delom v uredništvu naše revije *Otrok in knjiga*. Že sedemnajsto leto, z vmesnim predahom, sodelujem v strokovni komisiji *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig*. Lani pa sem začela kot literarna kritičarka sodelovati še z revijo *Dialogi*. Trenutno v sodelovanju z Miš založbo urejam nekaj imenitnih knjig, ki se jih velikokrat veselim kot svojih. In hkrati iščem trenutke za svojo. Leta 2026 naj bi izšla moja prva kartonka, ilustracije bo prispevala Manca Krošelj – tega se res veselim. Vmes pa že nekaj časa nastaja daljša knjiga, s katero stopam v nov, čeprav verjetno glede na do zdaj prehojeno ne prav presenetljiv žanr.

Sodobna slovenska poezija

Miljana Cunta

Pogovori z Vladimirjem Makucem

Šla sem za podobami Vladimirja Makuca, kot se človek spusti do kletnih prostorov, da bi videl, ali so morda povezani s kletnimi prostori sosednje hiše. Obiskala sem njegove kraje, Solkan, Hrastovlje, Ljubljano, nekoč davno tudi Pariz; soline in Kras, mesto in vas. Opazovala sem ptice na nebu in živino na paši, vodo in oblake, urin kazalec in zrcalo, ki mu daje smisel šele človeški obraz. Premišljevala sem o slikarjevi potrebi po samoti, ki so jo prehitro povezali z eskapizmom, meditirala ob subtilnem ravnotežju njegovih platen, počivala na fini mreži reda in včasih, ko se je v dnevu naredila razpoka za večnost, šla za Hermesom kolesarjem v kozmos. Vstopila sem v cerkvico na hribu, kjer je umetnik več let kopiral mojstrovine iz preteklosti, s tem pa tlačeval svojo lastno pot s stabilnim obrtniškim znanjem in vztrajnostjo. Zaznala sem njegovo otroško zaljubljenost v življenje in tudi trmasto zazrtost vase, ki ni popustila niti takrat, ko je na vrata njegovega ateljeja potrkal zunanji svet. Zvečer, ko je tišina razporedila vtise dneva, sem preverjala, katere od njegovih podob so se odtisnile vame in priklicale v zavest moje lastne spomine, slutnje, sanje – kot odgovor, kot novo vprašanje. Nastali so pogovori, ki so dokument osebnega potovanja v prostoru in času, kot so ga usmerjale slikarjeve umetnine, ob tem pa tudi razmišljanje o izvorih ustvarjanja, ki ostajajo v svojih mukah in radostih v vseh umetniških zvrsteh sorodni.

Bomo zdaj kaj bolje pripravljeni na odhod? Ker smo se borili z burjo? Stali smo na odprtem in z golimi rokami zadrževali vdor barbarskega vetra, ki pride vselej brez najave. Z belega neba temno plane na razgaljene trge mest in težke predmete zvrtniči kot listje. Zamahovali smo pred očmi, kot bi v upočasnjem posnetku odganjali muhe, a ledene dlani velikana so bile hitrejšje. Kot nevidna sila mraza so šle skozi kožo v telo. V shlajeni notranjščini je utripala le misel, drobna, a zdaj tudi prosojno jasna – odločna črta sredi zabrisane snovi. Bomo zdaj kaj bolje pripravljeni na odhod? Ker smo se borili z burjo dovolj pogumno, dovolj dolgo, dovolj sami, se bomo zdaj v tistem ključnem trenutku zanesli nase, obstali sredi izpraznjenega prostora in se z vso težo naslonili – na veter?

Sredi mize za pest testa. Miza je prevelika zanj, a tolikokrat jo je že objelo s pregretim telesom. Otrok opazuje dlani, ki tolčejo v snov. (Pritisk. Potisk. Odtis.) Masa se spreminja počasi, prepočasi za neučakane oči. Čas se vleče kot testo, a otrok noče zamuditi niti sekunde na poti do čudeža; kazalec gospoduje izbi kot opomin, naj bdi. Gmota je končno ukročena – nič več gnetenja. Nežno, kot ko pobožamo ljubljeno lice, se hrbtna stran dlani skrije pod zlato tkanino. Otrok se zboji kosti, ki štrlijo pod prosojno kožo – da ne bi ranile umetnine. In roka povleče ljubeznivo prvič. (Zasliši ogenj prasketati.) In povleče ljubeznivo drugič. (Nasloni glavo na drugo dlan.) In povleče ljubeznivo tretjič. (Kazalec obmolkne.) V vse smeri neba je razprostrta voljna snov. Naoljena s potrpežljivostjo in potisočερjena objema mizo v zenitu poldneva. Na ta fino tkani prt bomo položili vse najboljše, kar imamo, in nikjer nikdar se ne bo pretrgala *tresoča se mreža bivanja*.

Okna v soseščini so spustila veke, na borjačih nekaj avtomobilov v črni. Tišina je zalila ulice kot svilen reka, nad njo blag vetrič prinaša regljanje žab, utripanje kresnic in gosto toploto, ki je ne bo razredčila niti noč. Zid je hladen in hrapav, s prsti vijugavo potegnem po njem, kot bi risala valovanje, in se naslonim nanj z vso težo odraslega telesa. Zamižim ... Kar se vrača, niso prizori in obrazi – pač pa zaupanje. Majhen za dlan je zemljevid otroštva, a dovolj velik za skrivalnice. Vse na njem ima dovoljenje za bivanje – uvele rože na pokopališču in pordele oči, a tudi čudež črnega neba z našitki iz biserov. Ni mogoče skreniti – vrnitev, to si ti. Globoko vdihnem mir v to telo, okorno, nedovzetno in utrujeno, kot da se zdaj zid naslanja nanj. Sredi razvlečenega zemljevida prividnih mest in navideznih postojank je večkrat izgubilo smer. Naslonjeno na hlad vrnitve zdaj gleda nebo, kot da nikoli ni bilo razjarjeno, zlovešče, zahrbtno, odsotno, nemo, preveliko. Kot da nikoli ni bilo nič drugega kot zgolj – čudežno.

Ni več zima, še ne pomlad. Po nikogaršnjem ozemlju med enim in drugim časom pustna karavana si utira pot. Robove cest, vsakič drugje, rišejo ljudje z dvignjenimi rokami. Valovi plešoćih teles so pisana prevleka opoja; ziba se kot zmaji na nebu, ki jim neslišna glasba narekuje ritem. Med hišami se lovi veter, mlad je še in ne ve, kako za njim tolčejo polknice in padajo lončnice. Pa tudi, kako hitro lahko presuši solzo na otrokovem obrazu, ko v množici zagleda mamin obraz. Mlade maske se objemajo, kot da prihodnost ne more ničesar spremeniti, med njimi stari klovn in njegov konj, utrujena sredi rajanja. Pisani konfeti se manično zvrtnćijo v zrak, ko veter pridirva na mestni trg, in nihće več ne ve, kaj pada z neba – češnjevi cvetovi ali sneg.

Prostora je dovolj – da se ovca pase z volom, da na vola sede ptica, da salamander diha v dežju, da je škorpion na nebu, da polojnik na rdečih hoduljah osvaja soline. Človek rešuje uganke in izloča neznanke – vse pristanejo v delavnici alkimista. Medtem ko se na ulicah prižigajo cestne svetilke, da osvetljujejo človeške korake, se v njej zvezde utekočinjajo v zlato. Alkimist stoji pred belim platnom, da bi nanj naslikal noč. Črna ovca na beli paši, beli vran pred črnim oblakom, rdeča puščica v vsesmerju neba – tako se najdejo nasprotja. Jutro pride čisto in umito, dlani počivajo na stegnih, obrnjene navzgor in prazne. Alkimist sedi pred podobami teme, kot bi ne bile njegovo delo. Na pragu jutra še čuti dih skrivnosti, ko vse biva drugače, na način tišine in senc.

Sklanjam se nad pravkar prebrano knjigo. Z mano se je pogovarjala dneve, tedne, zato vem, da je živa. Listam za mesti, kjer je spregovorila najbolj razločno. Zasledujem oznake, podčrtaje, pripise, klicaje in puščice. *Ni večje radosti, kot je spoznati nekoga, ki vidi svet na enak način kot ti. Tako je, kot da bi izvedel, da nisi nor.* Vse, kar me mami iz mirovanja, odrinem stran, poravnjam se na potrpežljivost. Prepisujem. Vse bolj temno je sredi zastalega časa, vlaga se zajeda v stene, od nikoder ne zapiha. Slišim odmev lastnega koraka, kako tipa za naslednjo stopinjo sredi zatišja – tu nekje je dlan, ki je nekoč zapisovala besede ... Hodila bom dalje, neopazna vsiljivka, nepovabljen vlomilka, in prišla čisto blizu drgetanju. To bo moje vajeništvo. To bodo Hrastovlje.

Na robu, vselej na robu. Kovina pod stopalom je hladna, a je tudi stik s snovjo, utež sredi nagibanja. Izziva težnost, to je njena naloga. Vsakič korak dlje, korak stran od sredine, proti še enemu robu ... Lahko bi se ugnezdila, lahko bi se skrila pod peruti večjih ptic, lahko bi jemala manjšim, a v prostosti ni bližnjic. Zato zdaj tu, na robu, vselej na nekem robu, sliši rasti željo po nebu. Kako raste – želja po nebu! Kot krušno testo, na toplem, na skritem, stran od pogledov. Kako se veča v vse smeri, v tihoti buhti, samo na pogled miruje. In nato, ko nastopi pravi čas, preraste začetke, in ko dvigneš kuhinjsko krpo, ga je dovolj, da te nasiti. Tako se prebudi drobceno telesce ptice, lahno je kot dih in enako neslišno, odlepi se od tal, kot da je breztežno, polno zaupanja brezumno zaprhuta in naposled, ker je dalo vse, kar je imelo, zaradi želje po nebu, vzleti!

Včasih ne veš, ali si res videl ptico. Dan prinese nova dejstva, ki se zoperstavijo snu. Vse manjši si pred dokazi, ki prihajajo iz ust ljudi. A okus ostaja in sredi belega dne zaboli v prsih od lepote. Zato zaplavaš zopet vanjo, ko stopiš pred platno, kot v hladno morje. Nekaj v njem te ohranja na gladini, ko te nese daleč na odprto. Vsak trenutek je lahko zadnji, zato ne izgubljaš časa in se s čopičem v roki vračaš na kraj sanj. Tam velika ptica z dolgim kljunom šiva krpe v celoto. V pravilno urejenih poljih se zrcali nebo. Njeni pomočniki grabijo, sortirajo, zlagajo, prelagajo, odnašajo, čistijo, dokler se na robovih morja ne dvignejo visoki kupi lesketanja. Slikaš, da bi ljudje lahko prišli po urejenih potkah čisto blizu tej lepoti in vzeli od izobilja. Ko se vrnejo v svoje domove, bo na vsaki mizi ščep belega bleščanja povrnil okus. Ne bodo ga videli, le vedeli, kdaj ga zmanjka.

Dragi prijatelj, naj ti predstavim svoj atelje. Nič posebnega – miza, stol in nekaj knjig v kotu spalnice. In da ujamem besedo: list, ekran, pisalo. Miza je kdaj pod oknom, da med enim in drugim dvigom glave zagledam krošnje lip, včasih pravokotna na okno pusti svetlobi padati z leve strani; takrat dohiteva roko in pozdravi vsako besedo posebej. To so srečni dnevi, ko ne sanjam o prostoru in času, ker se mi dajeta v izobilju. Ob takih dnevih veter razpiha zatohlost in vse moje mize – zložljiva, premajhna, prenizka, prehrupna, skupinska, tuja, trhla, osamljena, neobstoječa – se zložijo v eno samo. Vsaka od njih prebiva v tej mizi, za katero prav zdaj pišem in ki se bo nekoč morda znašla v neki drugi mizi, enako nujni in enako začasni. Vsaki se v mislih zahvalim in jo odrešim teže, ki sem jo preložila nanjo med pisanjem, ko je noč premešala načrte in so sanje izbrisale utvaro, ko nobena postavitev ni bila prava in je bilo treba na pot, po novo mizo, drug obraz. Tako se zlagajo pesmi, prijatelj, v ateljejih večnosti, kot mize – ena v drugi prebivajo, naključne sopotnice, da te spominjajo.

Viri citatov:

- *tresoča se mreža bivanja*, Denise Levertov: *Novi in izbrani eseji*, prev. Tina Vrščaj.
- *Ni večje radosti, kot je spoznati nekoga, ki vidi svet na enak način kot ti. Tako je, kot da bi izvedel, da nisi nor.* Christian Bobin: *Bela dama*, prev. Nadja Dobnik in Tadeja Sprunk.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Željko Kozinc
Ob Atlantiku

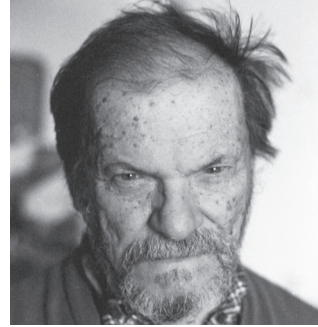

Foto: Tereza Kozinc

Angel morskih kaŝipotov

Kako so pohlevni kaŝipoti,
ko vabijo ljudi k oceanu.
Komaj čitljivo na njih piše,
da jih ne čakam na obali.
Kaj po pravici naj še sam dopišem?
Da veter v valovih skriva mojo ŝaro,
ki pohlevno varuje vse kaŝipote?
Da vzhajam v zadnjem kraju modrega planeta?

Plima in oseka dihata v mojih prsih,
strd soli se mi rosi v grlu,
ko v njem grgrajo hrumeče sočnosti s plaŝe,
ko ljudem skoz prste izginjam v pesek,
če se jih dotaknem. Bog od njih nič več ne terja,
niti najmanjše porcije kesanja,
prepušča mi, naj ostajam lačen, nenasiten
sladkih jabolk golih koŝ in znoja.

O, zmedeni težki čas, hvala,
da kdaj iz zamaščenih žil potočiš
iskre smeha in udarce strun drhtljivih.
Razsvetli mi oči, da v svetlobi oceana
iščem svojo skrito mater,
ogrej mi moje stare roke,
da razgaljencem pokažem luč v modrini,
svojo skrito večnost.

Gledam jih povešenih oči,
ljudi, ki kot otroci segajo po školjkah.
Kako jih oživlja ocean,
ki je s poljubi valovanja
v njih pokopal svojo čudovitost,
večnost darežljivega dojenja.
Vznemirjeno nebo se le smehlja nad mirom,
od brezpotij oceana srečno ga samo še boža.

Playa Matalascañas, november 2024

Insomnia

Noč iz brenčanja os se zliva
v slano slino milostnih odpustkov,
glasovi nekih ostrih pesmi
utripajo s trepalnicami zvezd.

Po opuščenih domovanjih
blodi to srce nesmrtnih prebuditev,
plašno dete
v vroči zibeli epohe.

Rad bi izstopil iz nabreklih telesa,
znojno bitje samomora se je utrudilo.
Žrd noči me s toplim ugrizom
vrača v otroško dušo pesmi.

Milo pesem pričakovati v dušechi noči
– to je vsa pesem. Presojna voda modrega neba,
ostajam plamen, ki te bo presušil,
osončen vztrajam v slepoti.

Neznanka

Nevidna hoče, naj jo vidim,
gluha čaka, naj jo slišim,
nedotakljiva, naj jo ljubim.
Je delček duše, vztrajen kakor čriček.

Z njo umazan potok odteka vse čistejši,
vse tanjši, kakor lunin zadnji krajec,
ko le še ptiči cvrkotajo, razuzdani
nad razklano dverjo brezen in ozračja.

Vsled mi tečejo renčeči psi,
ki z njimi spim ob oceanu,
kjer je strah pred njo zakopan v pesku.
Od tam k nebu dvigam svoja sidra.

Vračam jo v svoje sence, v kosme sanj,
ki jih naplavlja noč s koraldami šepeta.
Kot dih za dihom se razblinjajo besede,
ki bi bile rade porojene v njenem objemu.

Odkar sem jih izsanjal, obraze daljne,
vstaja mehka strast dopisovati njihove profile,
roditi ljubosumne sle veselja in vesolja.
Se norčevati iz piromanske zgodovine.

Obešen kakor netopir pod puhle stavke,
ki so umolknili kot črvi v deblu,
nase lepim blede slike, pobeljeno kopreno
vdaje, preorani kamen krotke kože.

V morju čaka, morje v morju,
odtrgana v viharju kakor školjka,
njena siva solza, roža pogubljenja,
ki strmoglavu utaplja svojo žrtev.

Moj Lorca

Tvoja pesem v žerjavki,
utripajoče gnezdo sonca,
zasleduje me kot angel varuh,
potepuha.

Njeno izginotje več nikogar
ne pustoši,
pozvenevas v ušesih
kakor temen zvon v gluhoti.

Ostajam bleda loka v gosti megli,
podoba vsega,
kar sem ti izrekel o svojem domovanju,
pokorno golo bitje

iz prsti, ki se je grebla
s prostranstvi zraka,
da bi po čudežu preživel,
najin večni sen v pepelu.

Požar

Brez ur je dom. Pozna le spanje,
v katerem se nihče več ne prebuja.

V molku, bandažiranem kot rana,
človek raziskuje svoje oči,
iz dneva v dan posega v lakotni nikoli.

Pa je doma. Sme s spolzkih lestev
otroškega molka grebsti stihe kamna.
Domotožje povrniti mračni in presiti dobi.

Kar bo dosegel, je le vroči obroč lebdenja,
kjer se solze prelevijo v muhe.

Splahneli val sovraštva pada
v prah požara,
v tisto edino, vžgano.

Spremljevalka

Ko si v vlagi mojih oči pozdravila
trpki bes sveta,
ko mi je presedlo, da bi iz tvoje dobrotljivosti
prerisoval čuječne megle bdenja,
si s počrnelo senco segla vame.
Privila si se k belim vlaknom slane,
v katerih bova zmrzovala.

Toneva v cementne stavke,
za snubljenje zmanjkuje
prava roka ločevanja.
Moj jaz v tebi raste
in tvoj jaz v meni.
Bolj si želiva dotikov kot pogledov,
globlje kot v svoj sežgani mir
se zakoplješ v moje bese,
vesela, da izginjaš
v žrvnju kljubovanja.

Je bila ljubezen,
ki sva jo zgrešila?
To pokanje, to odpadanje zgorelih skorij?
Vstajenje ali usoda?
Ta prozorna usta, mačja roža,
iz objema, so bili to najini otroci?

Rokopis

Navdihnjene besede so se osule
kakor sončnice,
ki so poganjale
na ostekleneli prsti
mrtvorojenih knjig.

Zublji iz žoltih zenic telefonov
zoglenevajo v rdeči stradež,
ki, vse bolj plešast, ni pri močeh,
da bi še kaj govoril,
niti za in niti proti.

Bički strupov,
razsekani, vsi v kodah,
so se nam usidrali v poglede.
Gledajo samo,
kdo koga žre,
kdo je od kod,
kdo ne sme več biti.

Ogenj je prijatelj
eksplozivnih metafor.
Zatorej gori, rokopis, izgori.

**Sodobna
slovenska
proza**

Leonora Flis

Dediščina

Zaprla je žaluzije, da je po majhni sobi padla tema. Izvedela je od skupne znanke. Tisto sredo naj bi z veliko hitrostjo zapeljal v ograjo Karlovškega mostu. Njegov wartburg je poletel čez beton. Na mestu je bil mrtev. Tisti mesec sta se mu rodila dva otroka. Dveh različnih žensk. Ena je bila ona. Stara dvajset let, blede polti, modrih, vodenih oči, redkih svetlih, rahlo skodranih las. Kožo je imela tako tanko, da so se ji pod očmi in na rokah izrazito videle žile. Ko je bila starejša, precej starejša, je nemalokrat rekla: "Glej, kako grde roke imam, skrivenčeni prsti in te žile, grde, grde roke." Velikokrat se je pogovarjala sama s seboj. Glasno. Včasih tudi na cesti. Tudi tako glasno, da so se ljudje ozirali za njo. Artritis ji je zadebelil prste in včasih je komaj prijela pribor ali skodelico bele kave, ki jo je imela tako rada, da jo je pila najmanj trikrat na dan. S čisto malo sladke smetane in sladkorja.

Takrat pa stara dvajset let. In njen otrok nekaj mesecev. Pravzaprav je tistega aprila dopolnil tri mesece. Prav toliko, morda teden ali dva več, kot otrok tiste druge ženske. Ko je izvedel, da je noseča, se ji ni več oglasil. Njena mama je bila pobožna, vsak dan je hodila v cerkev, tudi dvakrat, župniku je nosila domačo hrano in denarne prispevke. Nezakonski otrok in povrhu še s tem moškim. Z uradnikom iz Grosupljega. Nikomur ni bilo jasno, kje sta se našla in kako se je z njim sploh zapletla. Mamo je strlo. Njen oče pa je bil v svoji običajni maniri strpen, ljubeč, a molčeč. In rad je malo več popil.

Ivana drugih stikov z moškimi prej ni imela. Včasih je sicer molila in prosila za dobrega fanta, ampak s prav posebno vnemo v božjo milost v tem pogledu ni verjela. Ko je izvedela, kakšno dvojno igro je igral, se je seveda počutila zavrženo in uničeno. Njeni izbruhi jeze, s katerimi je občasno spravljala v nemir družino, so se pomnožili, nagnetli so se v dneve njene nosečnosti in, tako so ji vsaj rekle prijateljice, gotovo vplivali tudi na še nerojenega otroka. Rekle so, da se ji bo zaradi besa pogršala koža, da jo bo mučila nespečnost, da bo izgubila apetit, da bo škodovala razvoju otroka. Včasih je Ivana podlegla pripombam drugih in se predajala uničujočim mislim, včasih pa je trmasto vztrajala pri svojem. Kadar so omenjali njenega otroka, je rekla: "Ta otrok bo srečen, ta otrok bo živel v okolju, kjer ne mene ne njega nič ne bo spominjalo na njegovega očeta. Ta otrok bo videl nov svet." Včasih pa je, brez posebne bolečine ali radosti, kot da bi bila v transu, njene oči so nepremično zrle naprej, v prazno, skozi tvarino, dodala: "Lep, res lep je bil njegov oče." Nihče ji v mesecih nosečnosti ni v ničemer oporekal. Nihče je ni ustavil, ko je rohnela po hiši, ker kosilo ni bilo nared ob točno določeni uri, ker ji iz pekarnice niso prinesli prav tistega peciva, ki si ga je želela. Njena muhasta in nestrpna narava je iz dneva v dan bolj prihajala do izraza. "Togota si, prava togota," ji je včasih rekel brat Bert, nato pa uslužno naredil, kar koli si je že zamislila. Tudi njen oče je potrpežljivo poslušal in ji pogosto za kosilo ali večerjo pripravil tudi dva ali, ob koncih tedna, tri različne menije. Mama jo je včasih pogladila po licu, vendar se ji je na obrazu risalo razočaranje, pomešano s strtostjo in nekakšnim strahom. Pred kaznijo, pred sodbo. Pred Bogom. Drobnica žena je bila vedno bolj izčrpana in izsušena. Enainpetdeset let je imela, a je bila videti kot starka, ki se, ker je imela dovolj življenja, namerno strada. Seveda pa je še vedno molila. Veliko in z vso srčnostjo in predanostjo. Tudi župnik ji je prigovarjal, naj več jé, več spi, manj razmišlja, Bog vendar odpušča. Udeleževala se je posebnih srečanj in priprošenj Marijine družbe. Po nekaj mesecih se je njeno počutje malo, čisto malo izboljšalo. Toliko, da je lahko tu in tam pojedla celo spodoben kos mesa in malo krompirja v oblicah.

Ivani pa je rasel trebuh. Kar dobro se je počutila, le spala je bolj slabo. Sanjala je most, ograjo, reko, truplo. In svojega otroka. Deček. Gotovo bo deček. Obraz njegovega očeta bo njegov obraz.

Rodila je nekaj tednov prezgodaj. Otrok je bil droben, krhek. Ko so ga potegnili iz nje, so za trenutek pomislili, da ne diha, potem je, čez štiri ali pet sekund, komaj slišno zajokal. Ko se je iz porodnišnice vrnila domov, so jo vsi, tudi mama, pričakali z odprtimi rokami, pripravljeni pomagati, kot so vedeli in znali. Andrej je hitro rasel, veliko je jedel in se na svet

okoli sebe odzival z nabojem zadovoljnega, dobro preskrbljenega otroka. Njegova mama je v njem vedno bolj prepoznavala njegovega očeta. V njej se je toplo: baraba, lažnivec, ljubimec, kako lep, grob, nežen. Še vedno je imela izbruhe jeze, za katero se je zdelo, da izvira predvsem iz globoke zagrenjenosti in bolečine. Mirili so jo in ji še naprej v vsem ustregli. Govorila je, leta kasneje, da je nekaj časa šlo tako, po njeno, "potem me je ustavil, delala sem tako, kot se je njemu zdelo, in najbrž je prav tako, skrbel je za nas". Drug, drugačen moški, drugo, novo življenje, v novem svetu. In z njo sin Andrej. Govorila je tako, ko je sedela za mizo v svoji vrstni hiši v Queensu, pogosto z zagrnjenimi žaluzijami in zaprtimi okni in vrati. Motil jo je svet tam zunaj, motili so jo ljudje, motili so jo premočna svetloba in zvoki s ceste. Če je kdo pozvonil, kadar ni bila sama doma, je k vratom vedno napotila koga drugega.

Andrej je bil zadovoljen fant, dedek in babica sta ga imela rada, njegov stric Bert, ki je prav tako še živel v hiši svojih staršev, tudi. Dedek mu je vsako jutro skuhal čokoladni puding, ki ga je deček oboževal. Njegova mama pa ga je opazovala na način, ki je razodeval mešanico občudovanja in groze. Včasih si ga je močno pritislila na prsi in ga držala ob sebi minuto ali dve, drugič pa ga je z nelagodjem, odtujeno, na kratko objela. Resnično je bil vedno bolj podoben svojemu postavnemu očetu. Ivana je včasih kakšni kolegici iz službe povedala, kako strašno se je zaljubila. V njegove roke, v oči, lase, pa seveda, govoriti je znal. "Ta nesnaga, ta gnoj od moškega!" je znala vreščече dodati. Kar tako, v hipu jo je popadlo.

Andrej je imel devet let, ko je njegova mama nekega dne naznanila, da odhaja v Ameriko. "K teti grem," je suho rekla. Nekaj mesecev prej, okoli velike noči, je Andreja pustila pri starših, sama pa je odletela v New York. Vedeli so, da si dopisuje s teto, slamnikarico, ki je med slovenskimi izseljenci v Ridgewoodu slovela kot ena najboljših izdelovalk slamnikov. Celo življenje je posvetila klobukom, za dame, za gospode, za otroke, za običajne in slovesne priložnosti. Dvajset let je imela, ko je z ladjo *Leopoldina* prispela na slovito sito za priseljence, na Otok galebov, kot so Ellis Island nekoč imenovali Indijanci plemena Lenni Lenape. Odšla je sama. Nikogar ni poznala. Le nekaj bežnih znank je imela med slamnikaricami v New Yorku. Običajne družinske vezi, ki so v začetku 20. stoletja zaznamovale večino selitev po Evropi in čez ocean, v njenem primeru niso obstajale. Nečakinjo je v Ridgewood povabila z navdušenjem, saj je v njenih pismih brala nedvoumno in gorečo željo, da vsaj za krajši čas odide iz domačega kraja. Čim dlje, nekam, kjer je nihče ne bo prepoznal, nihče obiral, nihče na cesti pogledal v stran ali, še huje, s pomilovanjem pogladil Andreja po

gostih črnih laseh, prav takšnih, kot jih je imel njegov oče. Tako je ponavadi pisala teti. Angela sicer ni imela prav takšne izkušnje, vedela pa je, kaj pomeni, če si človek želi spremembe.

K Angeli je Ivana odšla sama, za tri tedne. V domačem kraju je delala v tovarni kovčkov in usnjenih izdelkov in le stežka so ji dovolili tako dolgo odsotnost. Teden dni plačanega dopusta, dva tedna neplačanega. Vseeno ji je bilo. Prihranila je nekaj denarja. Več dni pred odhodom zaradi vznemirjenja ni spala, morda je ujela le uro ali dve spanca na noč. Vsa podčnjakasta je bila, zaskrbelo jo je, hotela je biti žareča in sveža. Zanj. Teta je omenila nekega Slovenca, ki da si želi slovensko dekle za ženo. Celo iz istega kraja naj bi bil, iz njenega malega mesta, vendar o njem ni vedela ničesar, ne kako se piše, ne kdaj in zakaj je odšel iz Slovenije. Vedela je le, da je zdravnik splošne medicine in tudi zobozdravnik. *Dve fakulteti, ali kako*, je premlevala. *To pa mora biti bister*. Želela si je študirati, nekaj praktičnega, pa se je zgodil otrok in srednja usnjarska šola ji je ponudila možnost takojšnjega dela. Potrebovala je denar za otroka, zase. Vedno je želela biti urejena. Kupovala je najboljšo kozmetiko, ki je bila na voljo v veleblagovnici v centru mesta. Dobre pudre, svetle, najsvetlejše, vseč ji je bila njena skoraj prosojna polt. In šminka, vedno je imela šminko temno rdeče barve znamke Bourjois. Lasje so se ji rahlo kodrali, in preden je odšla v Ridgewood, si jih je postrigla na paža. Rdečkast lesk v njenih svetlih laseh se je lepo podal k barvi ustnic. V veleblagovnici si je kupila še kostim temno modre barve in belo bluzo s čipkastim ovratnikom. Čevlje ji je po meri izdelal najboljši čevljar v mestu. Mama ji je pri nakupih pridala nekaj dinarjev; tisti mesec je manj odnesla župniku.

Ko se je Ivana vrnila, je bila skrivnostna, molčeča. Brat Bert in Andrej sta jo pričakala na Zagrebškem letališču. Andrej je prvič z vlakom potoval tako daleč. Samo do Ljubljane so se tu in tam peljali. Potem pa Zagreb in letališče! Stekel ji je v objem. Rahlo ga je stisnila, pogladila po laseh, se obrnila k bratu in dvignila roko v pozdrav. Čez ramo ji je visela elegantna torbica bordo barve. "Najnovejša ameriška moda, strašno šik, a ni," je rekla, ko so jo tovarniške kolegice ob povratku v službo pohvalile. Brat jo je veselo pozdravil, a začutil je, da je sestra z mislimi drugje. Sprejem doma je bil topel in vesel. Spraševali so jo o podrobnostih potovanja, ona pa je odgovarjala skopo in nekoliko nejevoljno. Rekla je, da je utrujena od poti in da bodo več izvedeli naslednje dni. Pojedla je palačinke s slivovo marmelado, ki jih je pripravil oče, Andreja pospremila do njegove postelje, ga pokrila in mu zaželela lahko noč, potem pa se še sama odpravila spat.

Andrej je upal, da mu bo prebrala pravljico, ampak ker je bil dojemljiv in sočuten deček, je razumel, da mama potrebuje počitek.

Ivana je hodila na delo, včasih zadovoljno, drugič čemerno, tu in tam odšla na pijačo ali torto s prijateljicami, sicer pa se je zadrževala doma in pogosto pisala pisma. Kar naprej je hodila na pošto in kar naprej je čakala, da pride poštar. Nihče se ni smel niti dotakniti njenih pisem. Kadar so jo vprašali, komu piše, je odgovorila, da teti v Queens, češ da teto zanima, kako je v Sloveniji. Sestra Ivanine mame, ridgewoodska slamnikarica, se je družini v preteklih letih bolj redko oglašala. Sprva, ko je kot mlado dekle zapustila Slovenijo, je redno pisala staršem, potem so pisma počasi presahnila. Zdaj pa se je dopisovanje zaradi nečakinje očitno obudilo. Vedeli so, da se Angela ni nikoli poročila, da je živela v vrstni hiši z malim vrtom, na katerem je imela posejane jagode in veliko solate. Ponosna je bila na svoje jagode in solato, tako je povedala Ivana.

Angela je svoji sestri – največkrat je pisala Johani, Ivanini materi – v pisemih, ko sta bili obe še mladi, tu in tam omenila kakšnega Paula, Freda ali Joeja. In nekega Thomasa. Večkrat je omenila Thomasa. Sploh prvih nekaj mesecev. Živahno dekle je bila in sestra si je zlahka predstavljala, kako s svojimi lepimi lasmi in privlačno, polno postavo osvaja srca ameriških ali priseljenjskih fantov. Nekaj mesecev so pisma prihajala vsak mesec in povratni naslov je bil na Manhattnu. Potem pa je dekle za nekaj časa utihnilo. Doma jih je zaskrbelo, a domnevali so, da si išče novo bivališče. Angela je približno leto dni po odhodu v Ameriko pisala, da živi v Queensu, v predelu Ridgewood, kjer je veliko nemških, italijanskih in srbskih družin. Pisala je, kako pri sosedih, Italijanki Lini Genovetti, velikokrat je makarone s smetano in jajcem. *Še malo širše boke imam kot prej in vseč sem si*, je priznala v pismu. Sestri Johani je zaupala tudi, kako poželjivo jo gledajo fantje, ko se v novih oblekah, kupljenih na Manhattnu, sprehaja po soseščini. Pisala je še o Lininem sinu Enricu, o tem, kako hodita v nickelodeone, kinodvorane, kjer si za pet centov lahko ogledata najnovejše filme. Enkrat je celo poslala fotografijo in, res, videti je bilo, da se je okoli bokov nekoliko okrognila, privlačna je bila, sijala je od življenjske sile, ki v njej ni presahnila niti v starejših letih. Mami je v enem prvih pisem (mati je to pismo hranila v omarici ob postelji, tako blizu in tako daleč je bila njena Angela, tako vesela je bila za njeno radost in žalostna, ker se je ne more dotakniti) z gorečim zanosom pisala tudi o tem, kako je na ladji, ki jo je peljala čez ocean, plesala polko in valček. *Tam so bili tudi drugi Slovenci, Avstrijci, Hrvati in Čehi. Nekdo je igral harmoniko in strašno fletno smo se imeli*, je vriskalo v pismu. *Pa kaj smo vse jedli, mama! Ker smo bili potniki II. razreda, smo jedli*

salame, sladoled, mama, zrezke in fine mineštre. In preden smo začeli pot čez širni ocean, smo videli obali Portugalske in Afrike! Mama jo je kar videla, kako z zanosom in radovednostjo vsrkava vse okoli sebe. Takšna je bila. Ko se je Angela spominjala teh trenutkov in o njih pripovedovala tudi Ivani, so se ji oči svetile tako kot tedaj, ko je prvič zagledala silhueto New Yorka.

Angela in Ivana sta se veliko pogovarjali. Pravzaprav je največkrat govorila Angela, Ivana pa je poslušala. Včasih, kadar je teta govorila o pestrosti umetniškega dogajanja v New Yorku, je izgubila Ivanino pozornost, ko pa je prešla na bolj osebne zgodbe, se je nečakinja spet zbudila in razprla oči. Precej sta se tudi sprehajali. Angela je imela sicer šestinsedemdeset let, a bila je čila in nečakinji je z veseljem razkazovala Queens. Včasih sta zavili tudi v sosednji okraj, Vzhodni Williamsburg v Brooklynu, saj je bilo tam nekaj odličnih delikates, ki so bile v lasti nemških izseljencev. Kljub temu da se je Williamsburga v času Ivaninega bivanja v Ameriki že oprijel sloves nevarnega predela z visoko stopnjo kriminala in cvetočo trgovino z drogami, je Angela brez kančka bojazni vsako sredo in petek korakala po aveniji Flushing zato, da bi prišla do svežih klobas *Weisswurst* in slanine, včasih pa je kupila tudi nadevane paprike in nekaj kosov torte *Frankfurter Kranz*. Ivana se je teh nakupov veselila, še nikoli ni videla na kupu toliko izbrane hrane: siri, olive, več vrst dišečega kruha, takšne in drugačne slaščice, celo potico je videla v neki mali trgovini v Astorii v Queensu, ki sta jo obiskali na prvi jesenski dan. Včasih pa sta se samo počasi sprehajali po Ridgewoodski Forest Avenue in klepetali. "Poštna številka Ridgewooda je bila najprej brooklynska, veš, blizu Bushwicka smo, tako za orientacijo," je Angela razlagala Ivani. "Potem je v brooklynskem predelu Bushwick začelo goreti, dobesedno in tako, v prenesenem pomenu. Ogromno drog, nemirov, razgrajanja, tatvin, majhnih in velikih, pa tudi umorov so imeli. Zato so se, ali pa smo se, prebivalci Ridgewooda odločili, da se raje opredelimo za Queens. Brooklyn ima resnično temno liso. Ampak verjamem, da se bo situacija počasi popravila. Prijatelje imam v Bushwicku in želijo si boljšega, mirnejšega življenja," je tiho in s skrbjo v glasu rekla Angela.

Ivana ni bila ne preveč zgovorna in ne preveč radovedna. Močna želja, da zapusti dom zaradi včasih vsiljivih pogledov in komentarjev o njenem življenju in življenju njenega sina – v majhnih krajih je gotovo težje kot v metropolah, je analizirala svojo situacijo –, je bila njeno glavno gonilo. Ne velemesto samo, ne stolpnice in parki, ne knjižnice in ne knjigarne je niso preveč zanimali. Moda, dobro, moda že. Angela je pri Ivani pogrešala ogenj, strast do učenja, do spoznavanja novih ljudi in načina življenja. Zdela se ji je preveč osredotočena zgolj na to, da se omoži in poruši vse mostove,

ki jo vežejo na dom. Angela v nečakinji skoraj ni prepoznala nič svojega, nič, kar bi kazalo na podobno razmišljanje ali pričakovanje. Razočarana je bila. Drugače si jo je predstavljala. Zdelo se ji je, kot da jo je v pismih pre-tentala, da je obetala več, kot je bila. Vseeno pa ji je bila ljuba, hotela ji je pomagati, bila je Johanina hči. Ivana jo je kar naprej spraševala o ljubezni, o simpatijah, zmenkih, ameriških moških, o moških nasploh. Angeli se je pravzaprav smilila. Vedela je, kako verna je Johana in kakšen udarec je bil zanjo hčerkin nezakonski sin, potem še tragični konec otrokovega očeta. Nečakinje o njem ni želela spraševati, sočutno pa je poslušala, kadar je Ivana pripoved zanesla v njegovo smer. Nekaj krhkega, nestabilnega je bilo v tej mladi ženski. *Labilnost, skoraj nevarna labilnost*, je pomislila Angela, *manjka ji treznega razmisleka in preiščljene odločnosti*. Kot da ne ve, kdo je, in odgovore išče zunaj sebe. Čutila je tudi njen nemir. Nezadovoljstvo. In hrepenenje. Tu, morda bi se lahko povezali tu. Na hrepenenjski sledi. A Angela je vedela, da je bil vsak premik, ki ga je sama naredila kot mla-denka, izbran, globoko občuten, prihajal je nekje iz globin, tako se je rodil, intuitivno, v drobovju, potem se je dvignil navzgor, v razmislek, postal je miselni konstrukt. In nato realnost. Ivana pa je tavalala nekje med sanjami in resničnostjo, od katere je bežala. Otepala se je je. Celu na sina je pozabljala, Angeli skoraj ni pripovedovala o njem. Ja, ja, Andrej je velik za svoja leta, veliko jé, se veliko smeji in še kar rad hodi v šolo. To je izvedela, če pa je Angela hotela slišati kakšno podrobnost, se je morala potruditi in nečaki-njo skoraj prositi, da ji je recimo pokazala Andrejevo sliko ali ji povedala malo več o tem, kakšni so odnosi med njim in starimi starši. Sploh o mami Ivana ni rada govorila. Angela je domnevala, da je Johana Ivani na začetku nosečnosti – hote ali nehote (prej slednje) – vzbudila precejšen občutek krivde. Johana je bila nežna, dobrega srca, rada je imela hčer in vnuka je oboževala. Kadar je bil mrk in nejevoljen, ga je stisnila k sebi in mu pela. Si je pa Angela zlahka predstavljala, kako se je, ko je izvedela za hčerino nosečnost, odmaknila, se za nekaj časa zaprla vase, molčala. To ji je potrdila tudi Ivana. Johana že tako ali tako ni dosti govorila, živela je v svojih mislih, ki jih je ubesedila takrat, ko se ji je zdelo zares potrebno. Nikoli ni razmetavala z besedami. Nikoli ni rekla 'rada te imam', če tega ni mislila in čutila. Ivana tega ni cenila, tako je čutila Angela. Skoraj podcenjevala je mater. Zdela se ji je nazadnjaška, premalo svetovljanska. Angeli se je to zdelo domala ironično, saj je Ivani manjkalo odprtosti in razumevanja do drugih. Njena potreba po premiku je deloma gotovo izvirala iz sebičnosti (ki pa je bila, tako je bilo mogoče misliti, tesno vezana na prizadetost), iz potrebe, da najprej sebi olajša življenje. Komaj da je kdaj pomislila, kaj

bi premik iz malega kraja v newyorško metropolo pomenil za Andreja. Govorice someščanov so se z leti umirile, pogledi umaknili. Vzdušje nič ni bilo več tako dušeče. Ampak kot je bila Ivana lahko labilna – razpoloženja in izraze na obrazu je menjavala tako hitro kot otroci, ki iz padca in joka naenkrat vrisknejo v brezskrben smeh – je bila v določenih stvareh trmasta. Želela je proč in konec. “Dober je v matematiki, Andrej, to bo lahko prenesel v novo okolje,” je razlagala Angeli. “Ja, seveda, kaj pa jezik, fant ne zna angleško, ti pa tudi ne,” je odvrnila Angela, potem pa – malo jo je stisnilo zaradi slabe vesti, da Ivano odvrča od selitve – dodala, da tudi sama ni govorila angleško, ko je prišla v velemesto. “Samo besedico ali dve, ampak sem se kmalu naučila, vsaj tako, za prvo silo, veliko sem se družila z angleško govorečimi, želela sem se intenzivno učiti novega jezika in kulture,” je spodbudno rekla.

Ivana ni pokazala posebnega zanimanja za ameriško kulturo, zanimal pa jo je moški, o katerem je Angela govorila.

“Kdo je ta Vili, o katerem si mi govorila?” jo je vprašala že na dan prihoda v Ridgewood. “Kje živi?”

“William, kot mu pravijo tukaj,” je razložila Angela, “ima zobno ordinacijo na Long Islandu, skupaj z dvema prijateljskima dela, eden je Irančan, drugi Američan, živi pa tu v Queensu, v predelu Jackson Heights, najmanj uro od tu z avtobusom.” Dodala je še: “Mislim, da ti tega nikoli nisem omenila, ampak piše se tako kot ti, Hribar.”

“Hribar?” je osuplo vprašala Ivana. “Od kod pa prihaja, mislim, kje se je rodil?”

“Prav tam, kjer si se rodila tudi ti, nekaj hiš proč od pokopališča.”

“Kaj, kako je to mogoče, koliko pa je star, saj nismo v sorodu, kaj?”

Ivana je bila iz sebe, vedela pa je, da ji teta gotovo ne bi omenila moškega, ki išče partnerko, če bi bil ta moški njen sorodnik.

“Ne, niste, moj oče je poznal Vilijevega deda, gre za dve različni družinski liniji, je pa čudno naključje, kaj praviš? Morda sta se kdaj videla, v mlajših letih, kot otroka ali najstnika, morala sta se, na ulici, v trgovini, mlad je odšel čez morje, še prej pa na študij v Ljubljano, in potem v Zagreb,” je pripovedovala teta. “Pri osemnajstih se je vpisal na medicino, izjemno bister je bil, prodoren, dokončal je študij, potem pa vpisal še stomatologijo, prav tako v Ljubljani, če se ne motim, nato pa študij stomatologije dokončal v Zagrebu.”

Ivana je bila utrujena od potovanja, ampak ušla ji ni niti besedica tetine in Williamove zgodbe.

“Po drugi diplomi – mislim, da je celo preskočil letnik, na stomatologiji v Zagrebu so mu priznali ocene z medicinske fakultete – se je za kratek čas vrnil v domači kraj in začel delati pri prijatelju zobozdravniku.”

“In zakaj je odšel od doma?” je bila radovedna Ivana. “Se je tudi njemu kaj zoprnega zgodilo?”

“Težko in nerada govorim o stvareh, ki jim nisem bila priča, ampak govorilo se je, da je včasih komu kaj na črno naredil, tako, kot popoldanska obrt, kakšno krono, saj si predstavljaš. Nanj so postali pozorni občinski možje in pritisnili so nanj. Plačati naj bi moral precej veliko vsoto denarja, kazni in davek. Denar je William nabral, plačal, nato pa je za vedno zapustil domači kraj.”

Ivana je molčala. Stisnilo jo je. Začutila je Williamovo jezo in tudi sram. Morda sta tudi njo gnala predvsem jeza in sram. Ni dobro vedela, bolj slutila je. Tisti večer o Viliju nista več govorili.

V naslednjih dneh, v tisti topli in sončni jeseni, sta bili teta in nečakinja veliko zunaj. Angela je bila ponosna na svoj mali vrt. Jagode so dobro uspevale, poleti je kuhala marmelado, v katero je vedno vkuhala vaniljo in malo ruma. Zdaj, v jeseni, pa je lahko nabrala nekaj paprik, bučk in jajčevcev.

“Ni ravno za prodat,” se je šalila, “so pa to moji, domači plodovi, in to sredi velemesta, kaj praviš, dekle?”

Ivane vrt ni niti najmanj zanimal, je pa poslušala tetino razlago o tem, kaj se sadi ali seje pomladi, kaj jeseni in kaj poleti.

“Teta, si bila kdaj močno zaljubljena?” jo je pogosto spraševala. Angela ni želela vsega razkriti. Po delcih ji je odstirala svojo preteklost in razkrivala le tisto, kar se ji je zdelo ključno za Ivanino razumevanje življenja, moških, ljubezni in sobivanja. Bogato ljubezensko življenje je imela. Čisto drugačno od tistega, kar so bili vajeni v družinah Malnar in Hribar. V kleti je imela manjšo posrebrno skrinjo in v njej ostanke vseh ljubezni, ki so preraščale hipne afere. V pismih, fotografijah, kartah za gledališke ali filmske predstave, v podarjenem nakitu. Včasih, ko se ji je tožilo po mladosti, je prebrala kakšno pismo, potem pa se je postavila pred ogledalo in si nadela tiste uhanke, ki so najpopolneje dopolnjevali včasih otožne in včasih zanosne, močno žive in čutne spomine.

“Močno zaljubljena,” je zamišljeno rekla in gledala daleč čez vrhove topolov, ki so obraščali njeno ridgewoodsko ulico. Ivana jo je pozorno gledala. Teta je odtavala, njen pogled kot da bi v vetru in v krošnjah iskal minule ure in dneve, dneve strasti in bližine. Angela je stisnila ustnice in rekla: “Seveda, kako ne bi bila, zato živimo, menda, srce ne poganja le krvi po žilah, ampak napaja vse, kar je pristnega in spomina vrednega v nas.”

Nadaljevala je počasi in s pavzami med besedami: "Srce se lomi in znova zrašča, sestavlja, upa, ne pozabi tega. Nobena ljubezen ni zgrešena ali zmotna, če ima iskrene temelje, če ima zaupanje in spoštovanje, razumeš, kaj govorim?" je dvomeče pogledala nečakinjo.

"Ja, zdi se mi da razumem, ampak jaz si želim samo nekomu pripadati, nekomu, ki mi bo pomagal pozabiti preteklost," je odvrnila Ivana.

Angela jo je zaskrbljeno pogledala. "Ivana, nihče ne bo zbrisal preteklosti, ti si prav to, kar si, tudi zaradi preteklosti, oblikovala te je in prav tako Andreja in vso tvojo, našo družino, ne išči odrešitelja v partnerju, tega ne boš našla. Še to, ljuba nečakinja, pripadnost je dobra, a ne pozabi, kdo si in kaj si želiš zase in za svojega sina, ne dovoli, da kdor koli drug upravlja s tvojim življenjem." Angela se je usedla v velik vrtni naslonjač iz bambusa in zaprla oči. Ivana jo je nekaj časa opazovala, nato pa se je umaknila v majhno sobo za goste, ki je bila trenutno njeno domovanje.

Angela je v naslednjih dneh veliko razmišljala o svojih ljubeznih. O dotikih. O tistih nočeh, ko je po ljubljenju skozi okno opazovala neštete mestne luči. Nekje blizu neba, vsaj zdelo se ji je tako. Nekaj let po njenem prihodu so se začele v New Yorku množiti visoke stavbe. Najbolj impozantna je bila stolpnica Empire State Building. Nekoč sta šla s Thomasom do vrha. Kupil ji je čokoladni sladoled, v kavarni tam pod nebom, potem pa sta stala ob ograji, objeta, in gledala na mesto pod seboj. Thomas je bil njen prvi ljubimec. Klicala ga je Tommy, on pa njo Angie. Nikoli nikomur več ni dovolila, da bi jo tako imenoval. To ime je želela ohraniti samo kot del spomina na Tommyja. Skupaj sta bila dobrih pet let, svobodno razmerje sta imela. Oba sta imela tudi druge ljubimce in ljubimke, ampak imela sta se rada. Razumela sta se in čutila sta potrebe drug drugega. Angela se ni mogla nasititi njegovih poželjivih pogledov in strastnih dotikov. Vedno se je vžgal takoj. In tudi ona. Včasih je bilo dovolj že, da se je dotaknil njenega krila. Ali pentlje v lasih. Oboževal je njene dolge lase. "Čudoviti lasje, čudoviti lasje," je zasanjano govoril in ji s prsti gladil dolge valovite pramene. Včasih jo je česal in ji pletel kite. Včasih jo je umival. V veliki kadi, ki je stala v kotu njegove male manhattanske kopalnice enosobnega stanovanja v petnajstem nadstropju. Častil je vsak košček njenega telesa. Ničesar ni vzela za samoumevno, čutila je pripadnost, njemu, njegovemu telesu in njuni svobodni zvezi. Svoboda in pripadnost. *Morda je bilo to mogoče le, ker sva bila tako zelo mlada, vse je bilo mogoče, ni se le zdelo tako*, je razmišljala v starejših letih, ko si je sive lase spenjala v figo.

"Večina mojih prijateljic in znank ne razume, kako imava lahko zvezo, v katero tu in tam vstopajo drugi ljudje," mu je rekla nekega popoldneva, ko

sta objeta stopala čez Madison Square Park, tam pri trikotni stavbi, katere ime je takrat že poznala. Flatiron.

“Ne razumejo, hm?” je odvrnil. “Nič zato, midva razumeva.” Govorila sta angleško, Angela se je učila hitro in dobro ji je šlo. Le časi so ji nekoliko nagajali, zanjo je bilo vse vedno ‘zdaj’ in ne nje ne Tommyja to ni motilo.

“Ne, ne razumejo, ampak skušam jim razložiti, da je odkritost ključna v odnosu, da si stvari poveva, da si zaupava, jaz vem za tvoje ljubimke in ti za moje ljubimce, radovedna sva, ne zdolgočasena ali naveličana drug drugega, kot morda kdo misli,” je resno rekla. “Živiva polno, vsak dan. Kljub dotikom drugih, se me ti dotakneš najgloblje,” je še dodala.

“Vem, kaj misliš, enako čutim,” je rekel z resnim obrazom in potem sta molčala.

Razšla sta se, ko je moral Tommy zapustiti New York in se zaradi bolezni svoje mame preseliti v Minnesoto. Strašno je bilo, strašen dan, mesec, leto. Stala je tam, na peronu postaje Grand Central, in gledala v siva, zapackana okna vlaka. Komaj je razločila obrise njegovega obraza. Imel je, tako je vedno mislila, severnjaške poteze, švedske morda. Pisala sta si, ampak manjkala sta vonj kože in las, manjkalo je okušanje drug drugega. Počasi je bledel okus in vonj je postajal redek, pomešal se je z novimi izkušnjami, aferami, daljšimi zvezami, ampak nikoli nihče Angele ni spoznal tako globoko kot Thomas. Nikomur več se ni do konca odprla.

Alena Begić, pisateljica, filozofinja in komparativistka, je bila rojena v Nemčiji, odraščala v Bosni in Hercegovini, študirala pa je v Sloveniji – pred kratkim je magistrirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Filozofske eseje piše v slovenščini, kratke zgodbe v bosanščini. Te objavlja v različnih literarnih revijah, nekatere od njih so bile nagrajene – prejela je na primer nagrado Lapis Histriae za najboljšo kratko zgodbo na Forumu Tomizza v Umagu, nagrado na Festivalu evropske kratke zgodbe, nagrado na natečaju Narodne knjižnice Vrbovec ... Prva zbirka njenih kratkih zgodb je izšla na Hrvaškem, v slovenščini bo zbirka z naslovom *Dan za izboljšave* izšla v prevodu Klarise Jovanović.

Tuja obzorja

Alena Begić

Dan za izboljšave

Romantičen delavec

Ves čas je spala. Zjutraj je vstajala prva, temeljito si je umila zobe, si z vodo splaknila usta in znitkala zobe, nato si je umila še obraz in si ga namazala s kremo, za katero se ni vedelo, ali je dnevna ali nočna, se preoblekla v svežo obleko in spet zaspala. Bila je kot mačka, ki je kinkala, kjer je nanoslo, ter jedla in počivala samo zato, da bi si pozneje lahko še bolje odpočila.

Nihče od njenih domačih, ki niso bili posebno disciplinirani, ni mogel razumeti takšnega načina življenja. Tudi sama ga ni razumela, pogosto se je poskušala spremeniti, a ji takšna sprememba ni šla od rok. V želji, da bi se znebila problema s spanjem, je zaman iskala strast, ki bi jo prisilila, da bi ostala budna, toda kmalu je ugotovila, da ne premore močnejše strasti, kot je bila tista po spanju.

In tako je nič ni moglo prisiliti, da bi malo dlje gledala življenju v oči – na tem svetu je vse delovalo korektno celo brez njene neposredne navzočnosti.

V otroštvu se je, tako kot vsi otroci, vedno bala zaspati; pogosto je z očmi, ki so bile tako velike, da so pogoltnile obraz, hotela posrkati svet in ga shraniti pod veke, da bi lahko sledila vsemu, kar se dogaja, prepričana, da se ji ne bo zgodilo nič hudega, če bo le vztrajno gledala.

Za razliko od drugih otrok, ki so prihajali na svet kot pomečkani kosi mesa z nabuhlimi češpljami namesto oči, te pa so še dolgo spominjale na močvirje, se je ona rodila z očmi, ki so bile v resnici zgolj bleščeči beločnici in ti sta grozili, da bosta pogoltnili obraz in telo. Da bi preprečili najhujše, so zdravniki njenim staršem svetovali, naj deklici nenehno kažejo čim več predmetov in ji z njimi dodobra napolnijo oči, sicer bodo te na koncu požrle sebe in še njih za povrh.

Toda vas, v kateri je živela, vas z majhnimi štirioglatimi hiškami, s sosedom, čigar avtomobil se je kotalil vzdolž prašne ceste, šklepetajoč s slehernim koščkom železja v sebi, in s petelini, ki so kikirikali ves ljubi dan, je bila premajhna in se je prav kmalu utopila v njenih beločnicah. Ko je malo odrasla, se je njena družina sprla zaradi vprašanja, ali naj se preselijo v večji kraj. Bali so se, da vas ni dovolj velika za njene oči, ki so grozile, da bodo požrle njo, na koncu pa nemara tudi njih. Po mnogih pretočenih solzah in po uničenih glasilkah so se naposled zedinili, da se bodo preselili v mesto blizu domače vasi.

“Glej, končno smo ti le izpolnili željo,” je rekel njen oče, ko so se preselili v mesto, zadovoljen, ker je svojim otrokom omogočil boljše življenje in jim ponudil širši prostor za njihove velike oči z beločnicami, ki so spominjale na školjke. Toda mesto ni dolgo zdržalo in je prav kmalu potonilo. Ko se je torej tudi to zadušilo v pogoltnih beločnicah, je hčerka ugotovila, da ji ne preostane nič drugega, kot da spi in opazuje stvari, ki se ji kotalijo pod vekami kot v prostranem mlečnem morju. Kadar koli je zaprla oči, se je spomnila koščka svojega življenja, na katerega je pozabila.

“Mama, se spomniš, ko sem bila nekoč pri babici in jo vprašala, kaj bomo jedli, ona pa je rekla, da ima za nas *pripetiš*? In nato je še rekla, da je *pripetiš* samo to – *pripetiš*. Od tedaj se sprašujem, kaj je *pripetiš*.”

“Hej, mala moja, tudi ti stresaš neumnosti, raje kaj postori,” je rekla mati, odvrnila pogled ter uprla solzne oči v čebulo, ki jo je ravno tedaj rezala.

Odkar je obudila ta spomin, je veliko razmišljala o *pripetišu* kot jedi. Predstavljala si je, da diši po starih kozícah, prepojenih z oljem, ki ga nikakor nisi mogel sprati, in po zažganih ostankih hrane na robovih.

“Nikar ne uporablaj te besede. To je starinska beseda in ne pomeni nič. Saj nisi stara babnica, da bi jo uporabljala,” je dodala mati po kratkem premolku.

Ko je omenjala *pripetiš*, se je zdelo, da nihče ne pozna te besede, razen njene babice, ki je neprestano, vsak dan jedla *pripetiš*. Iskala je besedo *pripetiš* v slovarjih, tam pa je pisalo, da je *pripetiš* glagol, in ne samostalni, kot je mislila. Ko je *pripetiš* vpisala v Google, je bil prvi in tako rekoč edini zadetek naslednji stavek: *Mar čakaš, da se pripetiš sama sebi? Psihoterapevtska pomoč – Uršula. Začnite živeti kvalitetno življenje.*

Kvalitetno življenje, je pomislila in beločnice so jo zbolele, kot bi se nenadoma povečale in izpraznile. Kar zadeva njo, ona je znala samo kvalitetno spati.

Nekoč je sanjala, da je odšla k babici: ura je kazala že enajst in *pripetiš* je čakal na mizi v stari, mastni kozici, pokriti z aluminijasto pokrovko. Okoli *pripetiša* so bile razvrščene stare plastične skodelice s čajem. Toda ko so dvignili pokrovko, v kozici ni bilo ničesar. "Kaže, da danes *pripetiš* ni prišel k nam," je rekla babica, smejoč se kot pokvarjena marioneta, medtem ko je v čaj pomakala koščke pogače, čeprav ni bilo opaziti, da bi jo pekla. "Jedli bomo to, kar imamo, čaj s pogačo."

Ko so pomlatili čaj in pogačo, ki so jo pomakali v čaj, je babica rekla, da so pravkar pojedli *pripetiš*. "Treba je jesti, kar imaš, če pa tega nočeš jesti, se pokvari in ti pobegne."

Morda pa se tako pripeti tudi *kvalitetno življenje*, je razmišljala. Takšno, v katerem ti ni treba v posteljo, ker nimaš česa videti. V puhlem vsakdanu so njene oči naglo goltale vse naokoli in kmalu ni imela več kaj početi, razen tega da je spala in prežvekovala prizore, ki jih je videla, ter iz njih poskušala iztisniti drugačne spomine.

"Tudi jaz bi rada imela *kvalitetno življenje*," je nekega jutra oznanila, utrujena, ko se je za kratek čas prebudila, da bi se lahko znova utrudila. Zazdelo se je, da je njena mati rezko vzdihnila in spustila solzo, ki se ji tokrat ni utrnila zaradi čebule.

"Pa naredi že kaj, draga hčerka. Začni nekaj delati," je umolknila in zrla vanjo v upanju, da ji ne bo treba tratiti novih besed, saj se je iz povedanega dalo razbrati, da si življenje lahko popraviš. Človek vendar ne čaka, da se mu takšno življenje pripeti, kot, denimo, *pripetiš*, na katerega je čakala njena babica, temveč se sam trudi z njim, ga sproti ustvarja in nadgrajuje. Človek si naredi življenje, kot ga je ustvarjala njena mati vsak dan sproti, in ne tako kot njen oče in njegova mati, ki sta čakala, da se življenje pojavi kar samo od sebe pod pekačem z aluminijasto pokrovko, in če se ni pojavilo (kar se je pogosto dogajalo), sta v globoka želodca tlačila tisto, česar si sploh nista želela. In temu sta rekla *pripetiš* in bila hvaležna tudi za to, da jima po naključju ne bi ubežalo.

Njena mati se ni opirala na nikakršne *pripetiše*, ki bi se sicer lahko pojavili, a se po navadi niso. Vedela je, da se lahko opre samo na svoje delo, če pa bi se vendarle zgodil kak *pripetiš*, ki si ga ni priskrbel z delom, je vedela, da tak *pripetiš* ni nič vreden, ker ga nihče, če bi le kaj veljal, ne bi podaril ravno njej. *Pripetišu* ni bilo treba bežati pred njo, ker se je sama potrudila, da ga je vedno vrgla v smeti.

Zazrla se je v hčerko, ki je izpod težkih vek buljila v prazno, in ugledala v njej moža, le da je bil njegov pogled vroč od solz in izgubljen. "Moj bog, takšna si kot on. Do pike takšna. Spokaj se nekam, nič me ne sprašuj. Zakaj me bog kaznuje z otroki, ki so povrh vsega takšni kot on? Kar njega vprašaj. Pusti me pri miru," je pribila, opletajoč po zraku z nožem, s katerim je na kuhinjskem pultu rezala nekaj, kar ni bilo čebula.

"Daj no, premakni se, zmigaj se. Začni že enkrat nekaj delati, ne pa, da tu kinkaš kot kako teslo. V tvojih letih sem se lotila vsakršnega dela, marsikaj naredila, se gnala za boljšim življenjem. Ti pa spiš cele dneve tako kot on ..." je ponavljala mati in si brisala solze s hrbtiščem dlani, medtem pa se ji je desno oko razpotegnilo onkraj obraza, spominjajoč na jamo, iz katere so izparevali njeni plesnivi življenjski cilji. Kmalu zatem ni imela več očesa, raztopilo se je in ji kapljalo na lica.

"Ne bodi takšna kot on. Kot njegova mati. Jebemti *pripetiš*," je rekla in z nožem zakrilila po zraku ter zasekala v kos surovega mesa na pultu. "Če ne bi bilo mene, bi jedli samo tiste butaste *pripetiše* ..."

Ko je mama zasekala v kos mesa, se je v hčerki, tako se je zazdelo, nekaj zrušilo. V sebi je tiho, toda odločno sklenila, da ji je babica lagala, saj v resnici k njim ni bil namenjen nikakršen *pripetiš*, temveč so jedli samo to, kar so pač imeli in pričakovali. Sklenila je, da je skrajni čas, da si najde neko delo, če si ne želi, da se ji nekoč pred lastnim otrokom oko razlije po obrazu. Toda spraševala se je, kako bo zdržala osem ur zdržema, ko pa je nenehno zaspana, z očmi, ki za nobeno ceno niso hotele sodelovati.

Takoj je začela iskati službo. Toda nikjer ni zdržala več kot dva tedna, ker se je vsako delo prav hitro izvotlilo, postalo dolgočasno in se izgubilo v njenih beločnicah. Resnici na ljubo ni imela nikakršnih *pravih* sposobnosti za delo: večinoma je molčala in delala to, kar je bilo nujno, toda dlje od tega se ni premaknila. Ni se nasmihala strankam, ni se ponujala, da bi ostala dlje v prodajalni, da bi delala tudi takrat, ko ni bilo treba, kar je zelo motilo njene šefe, ki so hoteli imeti prizadevne delavce, saj je bil njihov cilj, da iz dneva v dan poslujejo bolj kakovostno, ne pa to, da ostanejo, kjer so, ker tak posel nima nobenega smisla.

Pogosto so se pritoževali, da je zatopljena v svoje misli, kadar pa se niso pritoževali glede tega, so ji zamerili, da je nedosegljiva zunaj delovnega časa. Menili so, da gre za neambicioznost in neprilagodljivost. Niso je zanimale nikakršne smernice, zato so ji v prodajalnah nadeli vzdevek Jana, bila je namreč medla in prazna kot ta voda, njo pa je neumnost teh ljudi prej čudila kot jezila. Prišla je do zaključka, da v njenih beločnicah vidijo sebe.

Medtem se je njena mati že hvalila s hčerkinimi prvimi koraki na poti v odraslost in neodvisnost, tako kot se mlade matere hvalijo s tem, da njihov otrok ne kaka več v plenice. "Moja je zdaj našla službo in je na svojem, hvala bogu. Dobro shaja," je razlagala, ko je naletela na sorodnike in starega sosedo iz domače vasi s poskakujočim avtom, v katerem je šklepetal sleherni košček železa. Toda komaj je to izrekla, že je hčerka dobila odpoved ali pa je kar sama nehala delati. Mati je vedno krivila sebe, ker je s takimi izjavami naprtila hčerki energije raznih oseb, večinoma zavistnih. Vsak dan hčerkinе brezposelnosti je bil za njeno mater poln muk in agonije. Bala se je, da bi kdo izvohal, da je hčerka v resnici lenoba brez službe in da je vse, kar je govorila o njeni odraslosti in neodvisnosti, pravzaprav laž.

Kar pa zadeva hčerko, ta je povsem izgubila zaupanje v delo. Zato je tudi skopnelo njeno naivno upanje, da se bo s pomočjo dela nekako prebila do kvalitetnega življenja in se končno rešila spalne bolezni.

Hčerkin poraz je mater treščil v obraz tako kot takrat v domači vasi, ko je prepil zaloputnil z vrati in ji malone odsekal prst. Čutila je, da jo je vse tisto, od česar je bežala, znova dohitelo, le da to nista bila mož in njegova stran družine, s katero je ni vezalo nič, razen zakona, temveč lastna kri, ki se ji ni mogla kar tako odpovedati.

"Vse si pobrala po njem, vse. Takšna si kot on. Zakaj me bog tako kaznuje?" je hlipala. Nato se je brž, kajti verjela je, da se hčerka lahko spremeni, lotila iskanja nove službe, ki bi hčerko prisilila, da bi ostala budna in si ustvarila kvalitetno življenje. To bi se lahko zgodilo samo s pomočjo dela, kajti kakovost ni zastoj.

Nekega dne, ko je hčerka doma spala, je mati odšla v veleblagovnico po živila. Tik preden je, obložena z nakupi, zapustila trgovino, je njeno pozornost pritegnil listek na oglasni deski. Instinktivno so jo privlačili oglasi za delo, čeprav je opravljala kar nekaj služb. Ob takih priložnostih se je njeno telo kar samo od sebe povečalo na trikratni volumen in tako ustvarilo prostor za dodatno delo. Ko se je tokrat približala oglasu z delom telesa, ki še ni bil zaposlen, je na belem papirju opazila nekaj besed, napisanih z velikimi modrimi črkami. *Iščemo romantičnega delavca ali delavko. Za dodatne informacije pokličite na 046 523 765.*

Mati je brž odtrgala listek z oglasne deske, čeprav je bila nekam zbegana. Vedela je, kaj je to delavec, toda o romantiki ni vedela kaj dosti. Edino, kar ji je prišlo na misel, so bile sveče v obliki srca, moški z majhnimi šatuljami in zaročnimi prstani ter rdeče vrtnice na sredi hotelskih postelj, pokritih z belimi rjuhami. Sklepala je, da to po vsej verjetnosti pomeni delo v cvetličarni ali zlatarni, morda iščejo celo organizatorja porok, ki jih je bilo na pretek, saj so nekatere ženske prav rade nosile dolge obleke z razkošno nabranim krilom. Že si je predstavljala hčerko, ki dela v zlatarni, in oči so ji ponosno zažarele z mogočnim plamenom, obetajoč si napredek in kvalitetno življenje. Toda ko je pomislila na cvetličarno, se ji je rahlo dvignil želodec, že je videla hčerko, umazano od zemlje, kako z blatnimi nohti presaja vrtnice, da bi se drugi krasili s cvetjem, ki sploh ni njihovo.

Spomnila se je, da je morala v domači vasi vse življenje obdelovati vrtove in zemljo nasploh, zato je sklenila, da hčerke v nobenem primeru ne bo namenila za cvetličarko. Cvetličarka bi bila lahko tudi doma, takrat, na vasi. Spomnila se je na soseda s poskakujočim avtom, v katerem je šklepetal sleherni kos železja, medtem ko je omagoval na prašni cesti: gotovo bi se ji za hrbotom posmehoval in razkladal naokoli, da so zaman pobegnili iz vasi, ko pa jih je vas dohitela v podobi hčerke cvetličarke. Sama sebi je malodane iztrgala listek iz rok, da bi v kali zatrla najhujšo možno usodo. Toda ob misli, da na ta način morda zavrača priložnost za boljši zaslužek in kvalitetnejše življenje, se je vendarle umirila in vtipkala številko. Poklicala je kar iz veleblagovnice. Zvonilo je v nedogled, razmišljala je, kaj vse bi lahko postorila v času, ki je mineval med zvonjenjem. Nato se je nekdo le oglasil, malce odločno in malce ravnodušno, malo je manjkalo, pa bi bila prekinila, zbala se je, da je poklicala napačno številko.

“Zdravo. Kličem zaradi oglasa v zvezi s ponudbo za romantičnega delavca. Sem dobila pravo osebo?”

“Ja,” je odgovorila oseba na drugi strani. Mati ni vedela, ali je dobila odgovor na svoje vprašanje ali pa je nemara ta utrujeni *ja* potrdil, da je dotični slišal vprašanje in zdaj čaka na nadaljevanje. Strah jo je popadel ob misli, da bo morala pojasniti, kaj hoče, čeprav ni vedela, kako naj to pojasni, in ne, kaj naj pričakuje.

“Poglejte, moja hčerka ima težave zaradi nespečnosti in nikakor ne more dolgo zdržati pri določenem opravilu, ker ga tako rekoč izgubi iz vida,” je hrešče pribila, nato pa umolknila in se naježila ob misli, kako nepreudarne so bile njene besede, kajti nihče na tem svetu ne bi vzel v službo osebe, ki mimogrede izgubi iz vida delo, ki ga opravlja.

“Ja,” je spet odgovorila oseba na drugi strani in preden je materi uspelo reči kar koli, je nadaljevala: “Iščemo romantičnega delavca.”

Mama se je nekoliko zmedla. Zdelo se je, da je oseba na drugi strani izprašala že nešteto ljudi, ki so se prijaviли za delo romantičnega delavca, in zdaj v želji, da bi se čim prej znebila tega klica, ugotavlja, da dekle, ki ji delo izhlapeva pred nosom, ni primerno za takšno mesto. Mati je začela brž premlevati, kakšne lastnosti bi morali imeti delavci v zlatarni, organizatorji porok in nemara celo cvetličarji, da bi lahko izkoristili priložnost za pogovor s takšno vrsto ljudi. Edino, česar se je domislila, je bilo to, da morajo biti ustvarjalni, da morajo uživati v organiziranju dogodkov, da morajo biti prijazni do gostov, kar je tudi povedala osebi na drugi strani, pri tem pa se je trudila zveneti prepričljivo, čeprav je bilo v njenem glasu čutiti, da je te besede nekje pobrala in v resnici ne ve, kaj sploh pomenijo. Naglo je zajela zrak, da bi še nekaj dodala, toda oseba na drugi strani jo je v hipu prekinila.

“Gospa, ne razumete. Ne iščemo romantičnih delavcev, temveč *romantične* delavce,” je rekla oseba in spet umolknila. Mati se je še bolj zmedla. Minilo je nekaj trenutkov in zaradi smrtne tišine na drugi strani je že pomislila, da je oseba, ki išče romantičnega delavca, prekinila zvezo.

“Ha-halo?” je vprašala, previdno in malce plaho.

“Ja,” je odgovorila oseba na drugi strani, in *ta ja* je zvenel trdo in zdolgočaseno, kot bi pričakoval pojasnilo.

“No, kličem zaradi oglasa za romantičnega delavca, to delo me zanima ...” je začela mati, ko je zbrala dovolj moči. Oseba na drugi strani je ravno hotela nekaj reči, ko jo je mati prekinila in nadaljevala: “Moja hčerka je zelo domiselna in ustvarjalna, gotovo bi ustrezala vašim merilom.” Spet je zavladala tišina in mati je hotela nekaj reči, da bi jo zapolnila, v strahu, da bo sogovornica brez pozdrava prekinila zvezo.

“Gospa, mi iščemo romantičnega delavca,” je ponovila oseba na drugi strani in materi je zavrelo, ko je sogovornica nadaljevala: “Pri nas ne velja jo takšni kriteriji. Če ima vaša hčerka omenjene lastnosti, je na žalost ne moremo sprejeti v službo.” Očitno ji ni bilo več do pogovora. Mati je že hotela zarobantiti, toda preden je to storila, je oseba na drugi strani spet rekla: “Iščemo *romantičnega* delavca. Na svidenje in lep dan.” Zveza se je prekinila, zaslišal se je samo hitro ponavljajoči se signal telefonske linije.

Mati je bila obupana in jezna, ker je zapravila toliko časa, ne da bi kaj uredila. Toda oglasov za delo je bilo premalo in šlo je za dela, ki jih je hčerka že preverila in glede katerih se je več kot očitno izkazalo, da jih iz razumljivih razlogov ne more opravljati. Materi ni preostalo nič drugega,

kot da znova poskusi z romantičnim delavcem: odločila se je, da bo znova poklicala, le da bo tokrat govorila bolj umirjeno. Zvonjenje se je spet vleklo v nedogled, in ko je ravno hotela odnehati, se je oseba na drugi strani oglasila: "Ja."

"Dober dan. Kličem v zvezi z oglasom za romantičnega delavca," je rekla mati z resnim, odločnim glasom.

"Ja," je spet odgovorila oseba na drugi strani in znova je sledila tišina. Glede na to, da se prejšnji pogovor ni dobro iztekel, se je mati odločila, da bo tokrat ona postavljala vprašanja, na katera bo oseba na drugi strani lahko postregla s stvarnimi odgovori. "Rada bi se prijavila na delovno mesto romantičnega delavca," je rekla. "Kam in kdaj lahko pridem na razgovor?"

"Ja," je odgovorila oseba na drugi strani. "Na razgovor lahko pridete, kamor želite, svoje ljudi imamo vsepovsod, oni se bodo pogovarjali z vami. Pojdite, kamor hočete, tam vas bodo pričakali in ugotovili, ali ste pravi za nas." Oseba na drugi strani je odložila slušalko. Mati je bila zbegana in hkrati vesela: hčerki torej ne bo treba biti po vsej sili cvetličarka, lahko se odpravi v zlatarno in se pozanima za delo romantičnega delavca.

Ko je končno prišla domov, je odložila platneni torbi z živili kar na stopnice in se brž povzpela v prvo nadstropje, da bi se čim prej oglasila pri hčerki. "Našla sem ti službo," je veselo vzkliknila s široko odprtimi očmi, ki so se zlato svetlikale. Hčerka, ki si je ravno umivala zobe, jo je pogledala z odprtimi usti, polnimi pene, in utrujenimi očmi. Ni bila prav posebno ogreta za delo. "Pisalo je, da iščejo romantičnega delavca," je rekla mati, še vedno s sijočimi očmi. "Rekli so, da si lahko izbereš službo, kakršno hočeš, da imajo vsepovsod nameščene ljudi, ki bodo ugotovili, ali si prava oseba za njihovo delovno mesto."

Hčerka je soglašala, saj ni imela česa izgubiti. V najslabšem in najboljšem primeru se bo spet vrnila domov in naprej spala. "Pomislila sem, da bi lahko odšli skupaj v zlatarno," je rekla mati, "tam še nisi delala, in če bo po sreči, se boš zaposlila in dobro shajala."

Naslednjega dne sta zgodaj vstali in tuhtali, ob kateri uri bi se bilo najprikladneje pojaviti v zlatarni. Zjutraj gotovo ne bi bilo primerno, kajti nobenemu bogatašu se ne mudi kupovati zlata kot kakemu kmetu. Tudi prepozno se ne smeta pojaviti tam, kajti zlatarna ni pekarna, da bi v njej kupoval poceni kruh, ker ves dan nisi nič jedel. Zato sta se odločili, da bo najbolje, da se tja odpravita opoldne, ko je sonce visoko na nebu, vroče in bleščeče kot zlato.

Okoli poldneva sta se zganili in se skupaj odpeljali v mesto, do zlatarne, ki je bila v osrčju mesta. Mati je žrtvovala enega od postranskih zaslužkov,

da bi le hčerko pospremila do tja, hčerka pa je za kratek čas odprla oči, kajti v ta del mesta ni ravno pogosto zahajala in je zdaj imela kaj videti. Tako sta bili z novo situacijo obe, vsaj do določene mere, zadovoljni.

V zlatarni ni bilo nikogar razen zajetne gospe srednjih let, ki je stala za prodajno mizo. Mati in hčerka sta opazili, da ima dolge rdeče nohte. Obe sta vztrepetali. Vse drugo v zlatarni je bilo iz stekla. Kosi nakita so bili minimalistično razstavljeni v izložbah, tisti dragocenejši pa pod ključem v predalih tik ob blagajni iz črnega marmorja. Ženska ju je pozdravila, čeprav je v trenutku ocenila, da ne bosta ničesar kupili.

“Prišli sva, da bi se pozanimali o zaposlitvi za romantičnega delavca,” je rekla mati negotovo. Ženska ni rekla niti besede, toda videti je bilo, kot bi rahlo prikimala, od nekod je potegnila listek in na njem nekaj odkljukala. V tistem trenutku se je iz majhnega sosednjega prostora, spominjajočega na skladišče ali shrambo, skritega za debelim črnim paravanom, prikazal moški ali ženska, nekaj od tega, natančno spola ni bilo moč določiti. Omenjena oseba je bila visoke rasti z bujnimi, delno osivelimi lasmi, oblečena v nevpadljive hlače in pulover, širokih ramen in razkoračenih nog ter bujnega oprsja z obrisu modrca, ki ga je bilo slutiti pod oblačilom. “Prišli sva zaradi oglasa za delo romantičnega delavca,” je rekla mati in dregnila hčerko, oseba pa je odgovorila: “Ja.” Mati ni vedela, ali je to oseba, s katero se je pogovarjala po telefonu, ali pa morda obstaja društvo z množico podobnih oseb, izurjenih za iskanje romantičnih delavcev.

Omenjena oseba se je s tistim svojim brezizraznim obrazom spet obrnila proti črnemu paravanu in naredila gib, kot bi ju vabila noter, v majhen prostor, v katerem so bili zgolj dva stolčka in mizica, na kateri je stala vaza s cvetjem. “Cvetličar,” je pomislila mati in zazdelo se je, da je nekaj potonilo v njej. Oseba je sedla na stolček, obrnjen proti vratom, in ker je bilo prostora samo še za eno osebo, je mati posadila hčerko na drugi stolček, sama pa se je umaknila v ozek, mračen kot.

“Prišli sva ... prišla sem, da se pozanimam za delo romantičnega delavca,” je rekla hčerka široko odprtih oči, saj doslej še ni videla osebe, ki bi bila moški in ženska hkrati.

“Ja,” je odgovorila oseba in mati je z vso močjo stisnila pesti. Toda preden je utegnila skaziti situacijo, je oseba nadaljevala: “Iščemo osebo, ki ni romantični, temveč romantičen delavec. Nas torej ne zanima delavec, ki se bo preprosto ukvarjal z romantičnimi rečmi, kot je prodaja cvetja ali krašenje miz na svatbah, temveč delavec, ki je romantičen po duši, vendar mora kljub temu delati, ker je življenje pač takšno.”

Hčerka je gledala z izbuljenimi očmi in z njimi tudi poslušala. Mati se je premaknila iz kota in hčerko malone zgrabila za roko ter jo odpeljala iz prostora. "To je prevara," je rekla, "vi naju zajebavate. Človek vendar ne more biti kakršen koli delavec, saj ne bi opravil ničesar."

Oseba se zanjo ni zmenila. Upirala je pogled samo v hčerko, ki je začudeno izustila: "Sprejemem službo romantičnega delavca."

Takoj je dobila delo za pultom v zlatarni. Poleg tega so se vsi zdeli zadovoljni z izbiro. Nato je oseba z lastnostmi moškega in ženske spet začela govoriti, kot bi začutila vzgib, da mora pojasniti lastno delo. Zdela se je zaskrbljena, toda na hladnokrven način. Kot bi gledala v oči resnici, ki je ne zadovoljuje.

"Začeli smo kampanjo za iskanje romantičnega delavca, ker je na Zemlji premalo resnično romantičnih ljudi. Od nekdaj je znano, da nas romantika paralizira, nas delovno onemogoči. In na tem svetu je v resnici zelo malo ljudi, ki so sposobni za nedelo. Ker pa ob nedelu ne moreš preživeti, smo delo prilagodili tako, da zaposleni lahko dela, ne da bi se odpovedal svoji romantiki. Za kaj takega ni treba biti ustvarjalen in ambiciozen in ni treba biti sposoben za timsko delo. Zadošča nam, da opravi, kar je nujno, medtem pa naj razmišlja, o čemer hoče," je pojasnila oseba, ki je iskala romantične delavce, in upirala oči v hčerko ter ji namenila komaj opazen nasmeh podpore. Mater je ta nasmeh spomnil na tistega, ki ji ga je med delom namenjal šef in ji zanj dajal majhno plačico, čuteč skromno zadovoljstvo, ker ji na ta način pomaga preživeti.

Toda s povedanim to ni imelo nobene zveze: ona je vendar pomivala posodo v restavraciji, hčerka pa bo delala v zlatarni, kar je solidna služba, ki te ne utruja, saj se ti ni treba niti premakniti. Torej vendar ne bo kot njen oče, je pomislila mati in oči so ji zasijale z zlatim leskom.

Tako je hčerka začela delati kot romantična delavka v zlatarni in kot se je dogajalo z vsem, kar je počela v življenju, se je že po dveh tednih vsega nagledala ter pričela po malem pripirati oči in se zatekati v sanje. V zlatarni, namenjeni romantičnim delavcem, na srečo to ni nikogar motilo, zanje je bila ravno pravšnja. Ni se ji bilo treba bati, da bi izgubila službo, saj je spadala v ogroženo vrsto nedelavcev. Lahko je v miru čakala na *pripetiš* – in še plačevali so ji za to.

Selmin nagrobnik

Včeraj je umrla. Maloprej je bil pogreb, pokopali so jo samo moški člani njene družine. Njena mati je skupaj z drugimi sorodnicami ostala doma in

od tam opazovala spreved pogrebcev, dokler krsta ni izginila z dvorišča. Pokopali so jo zraven očetovih sorodnikov, prednikov, njihovih mater, neporočenih sester, otrok in žena. Takšen je običaj muslimanov v Bosni. Če bi bila poročena, bi jo položili v zemljo, ki pripada njenemu možu in njegovim prednikom. Še predvčerajšnjim, ko je bila še živa, je imela fanta iz Afrike, ki je po slovenskih mestih prodajal lesene afriške posmrtnne maske. Na pogreb ni prišel, ker ni vedel, da je umrla.

V istem grobu sta pokopani njeni babica in teta, babičina hčerka. Babica je umrla pred petimi leti, teta pa lani. Nerodno ji je bilo ležati zraven babice, na katere nagrobniku je pisalo, da ji je, poleg drugih članov družine, *nagrobnik postavila vnukinja Selma*, kar sploh ni bilo res. Ko so babico nekega jutra našli mrtvo na postelji v njeni sobi, je Selmi odleglo in je vsem pokazala, da jo to veseli. S čisto vestjo bi se tedaj lahko odpravila na študij v tujino, saj ni bilo več starke, ki jo je materi pomagala negovati. Na dan babičinega pogreba skoraj nihče ni jokal. Ženske v hiši so med smehom pripravljale pogrebno pogostitev, zaradi bližine smrti sta bila zgrožena samo snaha, ki je skrbela za babico, in sin, ki mu je bilo nerodno spustiti solzo. Bila je stara in bil je že čas, da umre. Tako so govorili, imena in napisi na nagrobniku pa niso bili namenjeni mrliču, prej živim, da bi opozorili na sestavo in hierarhijo *grobarjenja*.

Babica je umrla banalne smrti. Zaradi bolezni in starosti, in to takrat, ko je med ljudmi že zdavnaj veljala za mrtvo. V resnici ji sploh ni bilo dovoljeno umreti, saj je umirala že dolgo in so je vsi imeli dovolj. Teta je umrla malo bolje – pri petdesetih, zaradi pljučnega raka. Bolezen so odkrili pozno in smrt jo je hitro pokosila. Vsi ti dejavniki, ki so vključevali zgodnjo in nenadno smrt hkrati s težko boleznijo, so pripomogli k temu, da so za teto močnejše žalovali, da so nanjo gledali kot na tragično osebo in se o njenih zadnjih dneh veliko pogovarjali, trudeč se, da bi v njenem obnašanju odkrili sledi predsmrtnih slutenj. To sublimno vzdušje je vendarle kazilo dejstvo, da je bila teta strastna kadilka, kar je v strukturo mita o tragični smrti vneslo prvino zanikrne, uživaške navade, za katero je bila teta odgovorna in ki je do določene mere onemogočila, da bi na smrt zaradi raka na pljučih gledali kot na nekaj, kar ji je bilo usojeno. Zahvaljujoč temu dejstvu, je smrt začela privzemati okus po možnosti izbire in teta se je iz tragične polagoma spreminjala v neodgovorno osebo.

Zraven njih treh je ležalo neko dekle, ki je Selma ni poznala. Njena smrt je po vsej verjetnosti sprožila številne tragedije, je pomislila in se z nejevoljo spomnila lastnega pogreba. "Se spomniš tistega Delića, ki je hodil s tabo v osnovno? No, to je njegova žena, *pokojna*. Dvajsetletna. Umrla je

predvčerajšnjim, po porodu,” je rekla teta, ki je medtem žvečila deteljo.

Selma je jezno pogledala to mater, ki je umrla po porodu. Gotovo je svojo smrtjo dvignila veliko prahu in zdaj se vsi cmerijo. Važno je, da je rodila, nič ne dé, če je nato umrla. Če pa ženska to naredi na en mah in za povrh dvajsetletna, si zagotovi mesto svetnice. Na koncu se morda celo spremeni v mit.

“Glej jo, že od včeraj bulji predse kot prismuknjena. Gotovo je verjela, da bo umrla kot *šehidinja*. Hehehe. Nič od tega. Tisti tepci zgoraj pa kar naprej govoričijo, naj ji Alah podari *dženet*, da je zdaj že rajska ptičica, *hurija*, in da je *dženet* pod nogami vsake matere. Naj sami sebe pokopljejo, pizde pokvarjene. Edina strahota smrti je, če človek ne umre.”

Selma je upala, da je teta ne bo vprašala, kako je umrla, čeprav ji je po vsej verjetnosti nekaj prišlo na ušesa, ko so jo sorodniki pokopavali.

“Ti to najboljše veš, mar ne? Kaj nisi čakala, da babica umre, da bi se nato odselila v Slovenijo? Zdaj pa si spet skupaj z babico, kot da medtem nisi niti mrdnila.”

“Utihni, čveka,” je rekla Selma, “tu se obnašaš kot pridna punčka v spodobnem družinskem grobu. Misliš, da ne vem, kaj vse si počela?”

Teta je umolknila in obe sta pogledali babico: hčerka prestrašeno, vnučinja žalostno. Babica je imela enak pogled kot na predvečer smrti, ko jo je Selma obiskala v njeni sobi. Njen obraz je bil mehak in hkrati otrdel. Bleščeče oči in stisnjene ustnice so izražale hrepenenje po bližini, strah in razočaranje. Tako podobna sebi je bila videti še bolj mrtva. Selma ji je hotela reči, da si ni želela njene smrti. Vsaj izrecno si je ni. Hotela se je samo odseliti v drugo državo.

Res je, da se je takrat, med pripravami na pogreb, skupaj s sestričnimi brezskrbno smejala in sedela doma, medtem ko so drugi žebrali zadnjo molitev, preden so babico odnesli. Toda res je tudi, da se je v dneh, ki so sledili pogrebu, ves čas spominjala babice, o njej sanjala in tiho ponavljala molitev, ki ji jo je babica naročila, veliko preden je umrla: da bi odšla v nebesa.

Ko se je tega spomnila, je Selma spet pogledala v sosednji grob in ob misli, da bi babici priznala, da je ponavljala to molitev, ji je postalo nerodno.

Medtem je teta otopela in se umaknila v kot. Selma jo je prezirljivo pogledala in se obrnila k mlajšemu dekletu, ki je še vedno neprenehoma gledalo predse. Vprašala se je, kakšen občutek ima človek, ki je tako mrtev.

“Kaj hočeš reči s tem, da sem marsikaj počela? A to kaj šteje zdaj, ko so me pokopali, kot da se nič ni zgodilo? Če nisi poročena, te tako in tako pokopljejo, kot bi se šele rodila – zraven očetovih sorodnikov,” je revsknila teta.

“No, poglej ti njo,” je nadaljevala in uprla pogled v mlado dekle. “Dobro se je poročila, umrla po porodu in pokopali so jo pri moževi družini. Če umreš poročena, imaš vsaj en dokaz, da se je nekaj dogajalo v tvojem življenju – možev priimek. In njegov grob, kajpada. Poglej naju: ena pokopana zraven matere, druga zraven babice.”

“A veš, kaj piše na mojem nagrobniku? *Nagrobnik je postavil brat Mesud z družino*. Torej tvoj oče in ti z njim. Na osmrtnici pa je pisalo, da so za mano *žalujoči brat Mesud, njegova žena, oba otroka ter številčna družina in prijatelji*. Ko sem to slišala, je za las manjkalo, pa bi me rak znova požrl. Kateri prijatelji? Po mojem to besedo kar tako vržejo na osmrtnico, da ne bi bila videti prazna, če nimaš dovolj sorodnikov. In slišala sem tudi tiste krmežljave ženske, ki so na mojem pogrebu govorile: *Uboga reva, nima ne moža ne otrok, nikogar ni, ki bi za njo žaloval*. In v tehničnem smislu je to bilo res. Tako pokopana sem videti kot stara devica, brez moža in otrok, pokopana zraven svoje matere.”

Selma se je zamislila ob napisu na svoji osmrtnici. *Žalujoči oče Mesud, mama Mirsada, brat Sead, tete, ujec, stric, sestrične, bratranci, ujna, preostali sorodniki, prijatelji in sosedje*. To jo je malce razjezilo. Na osmrtnici ni bil omenjen nihče od njenih resničnih prijateljev, kolegov in znancev iz tujine – skratka, nikjer ni bilo niti najmanjše sledi o življenju, ki si ga je sama ustvarila, in ne o ljudeh, ki jih je po lastni volji spustila v svoje življenje. Njena osmrtnica je bila sestavljena iz družinskih imen in njihovega mesta v strukturi krvnega sorodstva. Spomnila se je šolske knjižice iz osnovne šole, v kateri so bila poleg njenega imena tudi imena članov njene družine, po katerih se je razlikovala od drugih otrok. Zdrznila se je ob misli, da se v njenem življenju ni nič spremenilo in da je obsojena na to, da jo še po smrti, tako kot v otroštvu, identificirajo s pomočjo očeta. Na njeni osmrtnici je pisalo: *Obveščamo vas, da je v 22. letu umrla Delić (Mesudova) Selma*.

Teta je znižala glas, ukrivila ramena in približala glavo k Selminemu ušesu, da je ne bi slišala babica: “Ničesar ne vejo, tepke prismojene. Vidim, da si samo ti nekaj zavohala. To je gotovo zato, ker si podobna svoji teti. Hehe. Je pa imela tudi teta svoje življenje. Deset let sem skoraj vsak večer preživljala z Milanom, on pa je zagotavljal ženi, da dela na drugi strani meje in da lahko samo enkrat na teden pride domov. Uboga reva brez enega samega leta šole ni pogruntala, da njen mož ne dela ob meji.”

Ob omembi Milanove žene se je Selma spomnila, da je teto nekoč videla na polju, kjer ji je sosed za balo sena dvigal krilo.

“Nisi takrat prenočevala pri neki starki, ki si jo negovala za denar?” je vprašala teto.

“Ne, nisem.”

Na misel ji je prišel njen fant iz Ljubljane, črncem. Spoznala sta se pol leta po tem, ko je začela študirati, skušal ji je prodati afriško posmrtno masko, izdelano iz lesa, pisanih barv. Takrat se je družila z njim samo zaradi eksotike. V majhnem mestu, v katerem je odrasčala in kjer so večino prebivalcev predstavljali muslimani, so bili najbolj eksotična vrsta Srbi.

Ravno zato se je tudi družila s tem črncem, da bi si namreč malce razširila zorni kot. Začela mu je biti všeč pa tudi on njej, ker je bila ona všeč njemu. Nekje v tistem času je posumila, da je svoboda zgolj vrsta ali posledica usojenosti. Tega črnca je skrivala pred vsemi, tako da niti naključni znanci niso vedeli, da obstaja. Ko jo je vprašal, zakaj ne sme spoznati nikogar od njenih, mu je odgovorila, da bi ju okolica preveč obsojala, za povrh je bila tedaj tudi denarno odvisna od staršev. Ni mogla početi, kar je hotela, in ne biti, s komer je hotela.

Nekega večera je pomislil, da bi se kateremu od njiju lahko kaj zgodilo, in jo vprašal: “Koga naj pokličem, če se ti kaj zgodi? Mi daš telefonsko številko svoje matere ali očeta, za vsak slučaj?”

“Bom, ja, malo pozneje. Pusti me zdaj,” je rekla.

Številke mu ni dala nikoli. Zdaj je mrtva in dobro, da mu je ni dala. Morala bi prišel na pogreb in obesil eno od svojih mask na nagrobnik, ona pa bi bila pred vsemi tistimi ljudmi videti kot klovn. Nekaj mesecev, preden je umrla, je brat izvedel za njeno zvezo s črncem. Rekel ji je: “Selma, prehitro si se odrekla svojemu poreklu in veri. Vsakdo, ki se temu odreče, znori. Človek se temu ne more odreči. Če pa se vendarle odreče, je vse njegovo življenje zgolj modni upor proti pravi resnici. Sicer pa – mar nisi videla, kakšen je? Še z ebolo te lahko okuži.”

Globoko osramočena, ker je zadevo odkril, se je Selma poskušala braniti z vsemi tistimi idejami, izrazi in besedami, ki so ji prišle na uho od svobodomislecev. Omenila je celo feminizem in pravico, da je lahko, s komer hoče. V tistem trenutku jo je brat udaril s pestjo in ji rekel, da je kurba.

Tako ali tako ni bilo treba kaj dosti, da je verjela njegovim besedam. Boj za svobodo duha se ji je zdel nesmiseln. Ljudje pozabljajo, da ne premorejo niti pravega duha, da bi se borili za njegovo svobodo.

Zveze s črncem ni prekinila, samo malo skrbneje ga je skrivala. Zahvaljujoč njemu, se je lahko oklepala iluzije.

Privid svobode ji je ponujal več svobode kot svoboda sama. Celo odnosi z bratom so se izboljšali. Še vedno je bila razpeta na vse strani. Ni se ji bilo treba odločiti in ničemur se ji ni bilo treba odreči. Črnca je skrivala kot kača noge. Celo trudila se je, iskreno, da bi s kupom izgovorov prikrila

njegov obstoj. Ti izgovori so se ji zdeli tako lepi, da si je neredko želela, da bi živel v samih izgovorih.

Pogosto je vanje celo verjela in dogajalo se je, da je morala samo sebe opozoriti, da laže, in se vprašati, zakaj. Pozneje je posumila, da njen brat ni tako neumen in da gotovo ve, da je s črncem še vedno v zvezi. Toda tega ni omenil niti z besedo. Samo pomenljivo jo je pogledal, od časa do časa.

Včasih si je želela, da bi jo brat znova pretepel. Morda bi se v tem primeru vendarle odločila za eno stran. Dobro je, da je umrla. Rotili so boga, da bi se pogreb čim prej končal. Tako se je zdelo.

“Zakaj si umolknila?” jo je vprašala teta.

Ni si predstavljala, da je smrt videti takole. Babica je še vedno razočarana gledala predse. Dekle se ni premikalo. Morda ji je bilo neprijetno v tujem grobu.

“Manjkata mama in očka? Kmalu bosta tudi onadva umrla pa bomo mrtvi spet skupaj.”

“Človeku se ne spleča biti mrtev,” je rekla Selma, v smehu. Med smejanjem je izkašljevala grude črne zemlje.

Prevedla Klarisa Jovanović

Sodobni slovenski potopis

Andrej Blatnik

Besedi na sledi

Foto: Matic Bajželj

Dekleta izginjajo v novoletno noč

Naneslo je, da sem se za prehod v novo leto 2009 v Indiji znašel sam. Dolgoletna zveza se je po nekaj letih poskusov reševanja dokončno iztekla. Nisem imel moči, da bi na kaki zabavi v domačih krajih vsakemu znancu posebej razlagal, kako in kaj, da bi poslušal sočutne tolažbe in priporočila, katera od znank je trenutno, kakor pravi znana fraza, na prostem trgu. Nujno je bilo, da kam odidem, da se prestavim v povsem drugačno okolje, v katerem pa se bom vendarle počutil domače. Torej Indija. Malce sem brskal po zemljevidu in se odločil, da bo najbolje oditi nekam, kjer še nisem bil, in morda ob morje, pogled na razprostrto gladino me zmeraj pomirja, menda nisem edini, morda se zato trudim toliko časa preživljati na obmorski terasi, menda nisem edini.

Puri, mesto v Bengalskem zalivu, je izpolnjevalo oba pogoja: leži ob morju in nisem še bil tam, tudi na tistem koncu ne. Razen tega je možno, sem kombiniral, da grem od tam še v doslej neznano Kalkuto in morda celo do močvirskih Sundarbanov. V zlizanem *Lonely Planetu* sem prebral, da je prenočišč v Puriju veliko, tudi ob morju, med njimi tudi stara, razpadajoča maharadževa počitniška palača z veliko teraso z razgledom na morje. To je zvenelo precej idealno.

In res je bilo. V palači, kjer me je velika soba s pravo pisalno mizo (!) in neposrednim izhodom na vrt stala pičlih pet evrov na noč, se nas je zbrala

zelo pestra družčina. Anglež, ki se je med poletji v svoji domovini preživiljal kot žongler, prezimoval pa je v toplejši in cenejši Indiji, ostarel hipijevski par, ki je obnavljal pot izpred mnogih desetletij, ko sta prvič spoznavala Indijo in drug drugega, pravkar sveže ločeni Italijan, čigar zgodbe o nekdanjih družinskih zagatah sem potrpežljivo poslušal, ne da bi dal vedeti, da imam na to temo tudi sam kaj povedati, in nekaj mladih Evropejk, ki so očitno podobno kot jaz mislile, da je novo leto najlepše pričakati ob morju. Zadnje večere starega leta smo pustili lagodno minevati ob pogovorih za dolgo skupno jedilniško mizo, na katero je zdaj ta, zdaj drugi gost prinesel tudi kako alkoholno pijačo in jo ponudil v skupno rabo. Nismo se branili.

Na zadnji dan v letu pa sem v nasprotju s siceršnjo lagodnostjo že navsezgodaj opazil mrzlično delo celotnega osebja našega malega hotela. Napeljevali so električne kable z raznobarnimi žarnicami, pometali dvorišče, ga krasili z lončnicami, ki jih prej nisem opazil, iz kuhinje so mezele vonjave.

“Kaj se dogaja?”

Upravnik, ki je v meni zaznal sorodno dušo, bil je diplomant humanistične fakultete, ki je hotel vodil v čakanju na primernejšo zaposlitev, je stopil k meni in mi tiho rekel: “Včeraj zvečer nas je lastnik palače obvestil, da prihaja na silvestrovanje in naj vse pripravimo tako, kot mora biti.”

“Hmmm. Ali to pomeni, da se moramo izseliti?”

“Nikakor. Želi si srečati ljudi z Zahoda, najbrž sem prihaja tudi zato, saj ima še druge palače, ampak tam ni nikogar. Njegova rezidenca je itak v drugem krilu, v katero nimate dostopa. Naredili bomo vrtno zabavo za vse skupaj, nekaj boste prispevali za hrano in pijačo, saj na tak večer je treba jesti in piti, kajne?”

Strinjali smo se, da so navade takšne tudi v vsaki od naših različnih domovin, in gostje smo se hitro organizirali – s hrano pač ne moremo pomagati, če nimamo vstopa v kuhinjo, lahko pa prispevamo pijačo. Nakup alkoholnih pijač v Indiji ni tako preprost kot v naših krajih, v večini zveznih držav jih prodajajo samo v specializiranih trgovinah, v preostalih še tam ne. V našem primeru je bila specializirana trgovina okno v zidu, skozi katero je namrgoden Indijec prodajal žganjice in pivo indijskih proizvajalcev. Na Italijanovo žalost večerje potemtakem ne bo spremljalo vino, a tolažili smo ga, da se k indijski hrani tako ali tako ne poda najbolje in da ga bo že pil, ko se vrne v Italijo.

Čemerno je razmišljal o tej možnosti: vino z veseljem, Italija pa ne – očitno ga tam ni čakala mlajša in lepša vzporedna partnerka, kakor ga je po njegovem pripovedovanju neprenehoma obtoževala bivša žena, ampak samo dolgočasno pisarniško delo. Raje bi šel na Tajsko, je ob priliki omenil,

tam je samskih deklet bojda veliko in pripravljene so na spoznavanje novih ljudi. Pritrjevali smo – prav res, tudi mi smo tako slišali, nekateri celo videli, le pojdi, a saj se nikamor ne mudi, ostani še malo v Indiji, zdaj je itak silvestrski čas, ko so letalske karte drage in hoteli polni, tu pa imaš sobo ... In ostajal je.

Žongler je podjetno predlagal, naj vsak prinese kako steklenico po svoji izbiri, on pa bo dodal, kar bo pač treba, in vse zamešal v bovlo, ki bo imela gotovo boljši okus kot posamični indijski poskusi približevanja džinu, vodki in viskiju. On bo razen priprave zvarka prevzel tudi nakup sadja. Kimali smo in se nemudoma pognali pred okno v zidu, razumno se nam je zdelo sklepati, da nismo edini, ki bi nabavljali opojne pijače za najdaljšo noč v letu, vendar smo se do nakupa morali prebijati le skozi običajen niz krajevnih alkoholikov – Indijci prehod v novo leto praznujejo po različnih koledarjih, glede na različne religije, ki jim pripadajo, in tokratnemu prehodu, ki se je skladal z zahodnim koledarjem, očitno niso namenjali veliko pozornosti. Ali pa so tisti, ki so ga sklenili praznovati tudi ob pitju alkohola, lahko svoje nakupe opravili v kakem bolj prijetnem okolju? Ali pa v Puriju, ki v veliki meri živi od slavnega templja Džaganat in z njim povezanih praznovanj in romanj, ljudje res živijo po pravilih in ne pijejo alkohola?

Kakor koli že, prišli smo na vrsto, nekaj izbrali med prepoznavnimi skupnimi imenovalci neznanih blagovnih znamk, 'viski', 'rum', 'vodka', te besede niso bile neznane, če nam že okrasni pridevniki, nanizani pred njimi in za njimi, niso pomenili tako rekoč nič. "Stopnja alkohola je prava," me je tolažil Italijan, ko je videl, kako se moj namrščeni pogled sprehaja po nalepki na steklenici, ki sem jo kupil na slepo. Hm. Bo to zadostovalo, da bo prav vse?

Kmalu je pod kotlom živahno klokotalo, iz njega pa se je širil omamen vonj. Med nami se je razplamtela debata, ali je bovla primernejša za uživanje kuhana ali hladna. "Ali ni že tako prevroče?" je godrnjal Italijan, nekateri pa smo mu prigovarjali, da naj ne ugovarja plečatemu žonglerju, ki se obnaša, kot da ve, kaj dela, in ga nihče ne bo mogel prepričati v kaj drugega.

Mi smo se sproščali, osebje hotela pa je postajalo vse bolj nemirno. Bližal se je prihod Gospodarja. Žongler jih je skušal razvedriti s ponudbo brbotajoče pijače, pa so samo odkimavali in begali z enega konca vrta na drugega in se v odsekanih klicih posvetovali, kaj bi še bilo mogoče dodati, da bi bilo vzdušje bolj praznično.

Končno so se vrata odprla, strežba se je postavila v špalir, upravnik pa je zaskrbljeno pogledoval proti nam, razpuščenim gostom, ali se ne bi za dober vtis tudi mi pridružili vrstama na obeh straneh dovoza. Pokimal

sem mu v znak sočutja in se napotil k poti do parkirišča, obstal korak za zaposlenimi, nekateri gostje so mi sledili.

Mogočna limuzina je počasi zdrsnila na predvideno parkirišče, orokavičeni šofer je izstopil in začel odpirati ena vrata za drugimi. Najprej sta iz avtomobila izskočila otroka. Sledila je soproga in pomislil sem, da gre za najlepšo Indijko, kar sem jih videl. Oblečena v zahodnem slogu in zmerno naličena je odstopala od običajne prenališpanosti bogatih domačink. Ni se ozrla po našem klavrnem zborovanju, takoj je začela popravljati visoko modo na sinčku in hčerkici.

Zadnji je izstopil on, Gospodar, in nas srepo premeril. Upravnik si je živčno popravil ovratnik. Sivolasec ledenih oči, ki si je lastil hotel in očitno tudi vse zaposlene, si je najprej slekel suknjič, saj je bilo na prostem precej bolj vroče kot v hladu avtomobilske klime. Ko ga je nataknil na prst in ga nonšalantno vrgel prek rame, je poblisnila kovinska obešalna zanka z znakom D & G. Potem je nekajkrat tlesnil z jezikom in upravnik je na kratko zaklical proti kuhinji. Pribrzel je natakar z osvežilnimi napitki.

Izmenjanih je bilo nekaj odločnih besed z Gospodarjeve strani in moljanja z upravnikove, nato se je moški obrnil proti nam in nas počasi premeril. Nekatere je le ošinil s pogledom, na drugih se je zadržal dlje, kot da bi se moral še odločiti, ali so primerni za družbo na njegovem silvestrovanju ali ne. Mlada dekleta, ki so se že možnostim ustrezno praznje oblekla, so se mu očitno zdela bolj presojanja vredna. Potem je bevsknil nekaj ukaz in začelo se je iztovarjanje prtljage in selitev v zasebno krilo palače.

Gostje smo se spogledali. Prej se nam je zdela zaskrbljenost osebja dramatično pretirana, a zdaj smo nazorno videli, da tu ni šale. Zna biti, da bo kdo odpuščen, še preden se bo začela večerna zabava, sem pomislil.

Nelagodje smo, kakor se velikokrat zgodi, skušali prikriti s poudarjenim veseljačenjem. Bolj ko se je večer premikal v noč, bolj sprijaznjeni smo bili s tem, da je bovla topla namesto hladna, in manj smo premišljali, da bi bilo tale sicer prav okusni zwarek ustrezneje piti ob kakem visokogorskem smučičišču kot v majici in kratkih hlačah na pacifiški obali. Iz kuhinje so začeli prihajati drobni prigrizki, potem tople jedi, vsi smo se posedli okrog velike mize, in ko se je s hrano začelo zares, se nam je pridružil tudi Gospodar z družino. Malce je preverjal, s kom naj izmenja besedo ali dve, potem je komu med nami od časa do časa besedo ali dve tudi namenil, ves čas pa je vstajal od mize in se vračal v svoje bivališče, včasih brez vidnega razloga, včasih zato, ker mu je zazvonil mobilnik. Procedura sprejemanja klica je bila zmeraj enaka: pogledal je, kdo ga kliče, se namrščil, rekel "Hold on", vstal, si pogladil suknjič in se odpravil v samotnejše okolje.

In vsakič, ko se je odmaknil, se je k meni primaknila njegova žena in začela najprej dostojanstveno, nato vse bolj veselo čebljati. Od kod sem? Kaj počenjam? Kaj? Pisatelj? Saj ni mogoče! Tudi sama sem si želela biti pisateljica, a nikoli nisem imela priložnosti srečati kakega pisatelja, saj se ne gibljam v takih krogih. To mora biti zelo lepo, a zelo samotno početje, kajne? Med klepetom je od časa do časa tlesknila s prsti in zmeraj se je pred njo hitro znašel džin tonik z zvrhanim kupom ledenih kock in rezino limete, ki se je bistveno bolje podajal k njeni temno zeleni tesni obleki, kot bi se naša bovla tropske barve, sem sarkastično pomislil.

Kadar je opazila, da se njen Gospodar vrača, je pogovor prekinila, včasih kar sredi stavka, in začela zagrizeno popravljati oblačila na otrocih, ki sta bila tega očitno vajena in nista prekinjala svoje igre. Gospodar je najino nalomljeno druženje očitno vseeno zaznal, saj je po povratkih vse večkrat prisedel in se spustil v pogovor z mano. Od kod sem? Kaj počenjam? Pisatelj? Je v tem kaj denarja? Mi delo vzame veliko časa? Slišal sem, da so pisatelji med ženskami popularni skoraj tako kot igralci in poslovneži, je res tako? Zagotovil sem mu, da nikakor ne, saj vemo, da si ženske večinoma želijo stvarne in denarno dobro podložene moške, ne pa kakih sanjačev.

Vseeno me je zadržano opazoval in skušal izvedeti še kaj več, dokler mu ni spet zazvonil telefon in se je spet umaknil na svoje, k meni pa je spet pristopila njegova žena, tokrat previdneje, oziraje se čez ramo, a hkrati vse bolj sproščeno, tisti džini so se nedvomno seštevili, premori med njimi so bili prekratki, in občasno se je glasno zasmejala in si nato hitro pokrila usta, kot da nihče ne sme slišati njenega dobrega razpoloženja.

V nekem trenutku se ji je zazdelo, da si mora nekoliko popraviti ličilo, opravičila se je in odšla, nemudoma pa je k meni pribrzel upravnik, ki sem ga že opazil, da prikrito pogleduje k nama.

“Pazite, kaj počnete,” mi je zašepetal. “Gospod ima ugled.”

“Se vidi,” sem razumevajoče odvrnil.

Odkimal je.

“Hotel sem reči – ima ugled, da tisti, ki mu niso všeč, lahko tudi izginejo.”

Položil mi je roko na koleno in odšel, jaz pa sem razmišljal o več pomenih besede *reputation*. Ugled, sloves ... seveda z več vrednostnimi predznaki.

Ob naslednjih obiskih Gospodarjeve gospe sem se začel delati sramežljivčka, se po malem izmikati, trudil sem se, da bi se zapletel v globok pogovor s preostalimi gosti, s katerimi sem sicer že v dotedanjih skupnih večerih izmenjal vse preveč besed, tako da to početje ni bilo najlažje, še zlasti ne pod bremenom skupne pijače, a sčasoma je lepotica ugotovila, da

se zabava zanjo končuje, da se je preveč razpustila, v svoje poslavljanje je pritegnila še otroka, ki sta se tekanja po vrtu medtem že naveličala, vsi so se vljudno poslovili od nas vseh skupaj (se mi je samo zdelo ali je medtem res dolgo gledala zlasti mene, njen Gospodar pa njen pogled?) in se podali v svoje sobane.

Zabava se je nadaljevala, zame malce manj sproščeno, in ko je Gospodar v njenem izteku, precej po polnoči, na prosto izvlekel vrečko z belim prahom in povprašal, kdo bi povlekel, sem hvaležno odkimal, precej sem že popil, sem rekel, pobira me, čas je za slovo. Nekateri so se mi takoj pridružili, kot da bi končno dobili izgovor, ki so ga čakali, svoje nosnice so približali le razposajeni žongler in dve mladi Angležinji, ki sta že ves čas vlekli poglede nase tudi zaradi pomanjkljive oprave, ki je komaj kaj skrivala in bi zbujala pozornost že v razvratni Evropi, kaj šele v skoraj posvečenem Puriju. Za nekatere se bo nadaljevalo, sem pomislil.

Tik preden sem stopil v hotelski del palače, je zabobnelo. Ozrl sem se in videl, da se je žongler s stolom vred prevrnil vznak in da je s položajem očitno sprijaznjen, saj je leže na hrbtu doneče zasmrčal. Gospodar se za to dogajanje ne bi mogel meniti manj, Angležinji sta se hihitali, preostali smo se spogledali in skomignili. Hudega mu očitno ni in kdo bi to zajetno telo sploh lahko zvlekel do postelje, še zlasti v zmehčanem stanju, v kakršnem smo bili čisto vsi, ki smo še bili budni? Malce bo zadremal, potem pa se bo sam odločil, kako naprej, smo tako rekoč družno razsodili.

Ko sem se zbudil, sem šel najprej preverit prizorišče. Vse pospravljeno, tudi žonglerja ni bilo več na zaključnem položaju, smrčanje se je razlegalo iz njegove sobe. Stvar se je očitno iztekla urejeno, po pričakovanjih. Privlekel sem se do jedilnice in si naročil črno kavo in sadno solato, da si malce opomorem.

Upravnik je pomolil glavo skozi vrata in bil očitno razočaran, da je zagledal le mene. "Srečno novo leto," je namrgoden zamrmral.

"Tudi vam in vaši ekipi," sem veselo odvrnil in videl, da ga to sploh ni udobrovoljilo.

"Je kaj narobe?" sem previdno vprašal.

Stopil je bližje.

"Upam, da ne," je zašepetal. "Gospodar je izginil. In mladi gospodični tudi. Gospa je zelo vznemirjena."

Takoj se mi je pred očmi pokazal zadnji prizor prejšnjega večera: žongler, ki leži vznak, z nogami, privzdignjenimi v zrak in slonečimi na stolu, kot kak na hrbet preobrnjen gigantski hrošč, in Angležinji, ki iztezata nosnice

proti belemu prahu, natresenemu na hrbtišče Gospodarjeve dlani. Prizor, po katerem je bilo mogoče vse.

“Je kdo kaj videl?”

“Nihče. Šel sem spat in gospa za vse krivi mene. Predal sem nadzor svojemu asistentu, on je mlajši, mislil sem, da bo zdržal dlje kot jaz, bil sem zelo utrujen, cel dan sem urejal vse mogoče. Pa je zaspal pod nekim grmom, in ko se je zbudil, ni bilo nikjer nikogar. Slabo prenaša alkohol.”

Zelo indijsko, sem pomislil.

“Pa saj najbrž niso mogli kam daleč?”

Skomignil je.

“Kdo bi vedel. Gospod je vzel avto. Ni zbudil šoferja. Vozil je sam. *Sam.*”

To je bil očitno dovolj nazoren znak, da je šlo za zelo izjemno situacijo.

“In dekleti sta šli z njim?”

Dolgo me je gledal in razmišljal, kako naj odgovori.

“Ne morem reči. Vendar ... saj ste videli, kako sta bili oblečeni.”

Naročena kava in sadna solata sta prispeli. Kuhar je zaznal naelektreno ozračje in se nemudoma vrnil v svoje varno območje.

“In kaj zdaj? Boste klicali policijo?”

Zgroženo je prhnil. “Če bom kaj zapletal, bom izginil še jaz. Gospod ima prijatelje ... ima pa tudi sovražnike. Naj to ureja njegova žena. Oziroma njegovi bratje.”

Sklonil se je k meni in rekel čisto potihoma:

“Morda ti dve dekleti nista bili tako naivni, kot se je zdelo. Morda je bilo vse pripravljeno vnaprej.”

Pokimal mi je, češ, *vse to je samo med nama*, in odšel.

Gospodar se je vrnil popoldne. Sam. Njegov elegantni suknjič Dolce & Gabbana je bil pomečkan in zaprašen. Za britje očitno ni imel časa. Šoferju, ki je že ure sedel na verandi in nenehno zaskrbljeno pogledoval proti vratom na dvorišče, je nekaj siknil in nemudoma se je začelo natančno čiščenje avtomobila. Iz drugega krila palače smo preostanek dneva poslušali vreščanje njegove gospe in njegovo povračilno rjojenje. Proti večeru so se odpeljali. Nihče nas ni pogledal, niti otroka ne.

“In kje sta dekleti?” sem vprašal upravnika.

Zmajal je z glavo. *Pa tako dobro sva se razumela*, je morda pomislil, *ti pa sprašuješ take reči!*

“Ne vem,” je rekel. “Sobo imata za danes še plačano. Če ju ne bo, bomo spravili njune stvari, če kdaj prideta nazaj ponje.”

“In če ju ne bo več ne danes ne nikoli kasneje?”

Razmišljal je, kaj mi lahko odgovori.

“To ni v moji pristojnosti. Indija je velika dežela. Lahko sta kjer koli.”

Do večera se Angležinji nista vrnila, tudi do naslednjega jutra ne. Naslednje jutro sem odšel tudi jaz. Še zmeraj sta lahko kjer koli. Indija je še zmeraj velika dežela in vsak posameznik v njej je zelo majhen, skorajda zanemarljiv. No, ne čisto vsak, velika večina pa vsekakor. Usode velike večine ne moreš spremeniti, lahko se le trudiš, da je z njimi ne bi delil. Da ne bi korak za korakom postala tudi tvoja usoda.

Tkanine gladine

Iz Purija sem letel do Kalkute, ki se mi je zdela prehrupna in prekaotična za moje trenutno kaotično razpoloženje, tako da sem tam zdržal samo dve noči, na hitro pogledal knjigarne in nadaljeval do Sundarbanov, z mangrovami gosto poraščenega in s kanali prepredenega območja ob bangladeški meji. Tja me je pripeljal Amitav Ghosh z romanom *Lačna plima*.

Kraje za pot si izbiramo vsak po svoje, zaradi priporočil prijateljev, zaradi ljubih jedi ali pa gremo preprosto tja, kamor je mogoče leteti najceneje. Sam grem rad po sledih besede in vem, da nisem edini. Ko je Sonja Porle leta 1997 objavila uspešnico *Črni angel*, varuh moj, se je število slovenskih obiskovalcev Burkinke Faso podeseterilo. Nekateri so se ji po vrnitvi sicer pritoževali, da zakaj je tako lepo opisovala to deželo, če pa res ni lepa, a vsaj šli so tja, videli in presodili. V Parizu neprestano srečujete ljudi, ki obiskujejo kavarne, v katerih je posedal Sartre, iščejo, kje je stanovala Gertrude Stein ali kje je hotel Rachou, v katerem so se drogirali bitniki. V Mehiki je Cuernavaca postala moja postaja na poti zaradi osrednje vloge v romanu Malcolma Lowryja *Pod ognjenikom*, v Tangerju pa se je bilo treba usesti v kavarno, kjer je svoj čaj pil Paul Bowles. (Bowles je petdeset let živel v Tangerju in je v mestu brez posebnih turističnih mikavnosti postal ena glavnih izletniških točk.) Vendar Portu Moresbyju (zanimivo, da Bowlesov lik nosi enako ime kot glavno mesto Papue Nove Gvineje!) iz *Zavetja neba* nisem sledil skozi Saharo. Morda v naslednjem življenju, trenutno je vendarle prekratko za vse poti, na katere bi rad stopil.

Tudi pot do *Lačne plime* je bila svojevrstna. Ko sem nekje v Goi kolesaril od svojega prenočišča proti obali, se je bilo treba ustaviti in spiti kak vroč čaj, da bo vročina vsenaokrog znosnejša, in zaklepetal sem se z Angležinjo, ki se je zadnje desetletje, tako mi je povedala, trudila s komaj kdaj obljudeno prodajalno izdelkov ročne obrti ob obcestni čajnici. Nihče se ne ustavi, je potožila. Vroče je. Že zdaj, pozimi, kaj šele poleti. Avtomobili

švigajo mimo. Kolesarjev je malo. Pešcev ni. Še dobro, da ji ni treba ničesar prodati, saj najemnina za stanovanje pokojnih staršev, ki ga oddaja v Londonu, več kot zadostuje za tukajšnje stroške.

“Ti ni dolgčas?”

Skomignila je. “Ko čakam na kupce, pač izdelujem nove spominke, čeprav je v trgovini tako vse več neprodanih. In seveda veliko berem. Indijski romani so mi všeč.”

“In kateri ti je bil najbolj všeč?”

Ni ji ni bilo treba razmišljati.

“Amitav Ghosh: *Hungry Tide*. Poznaš?”

Poznal sem avtorjevo ime, romana ne. Zapisal sem si, pa ne bi bilo treba: ko sem prišel na obalo, sem seveda najprej zavil k prodajalcu knjig z majhno stojnico ob prodajalcu kokosovih orehov in seveda je imel med kakim ducatom knjig v ponudbi tudi to in seveda jo je z veseljem zamenjal za dve, ki sem ju imel odvečni v torbi. Ne vem več, kateri sta bili, še zmeraj pa mislim, da je *Lačna plima* eden najboljših romanov za prihodnje čase v zbirki Moderni klasiki. Eden redkih, ki globinsko naslavlja ekološka vprašanja, o katerih večinoma razpravljamo precej – no, plitvo.

Knjigo sem hlastno prebral, in ko sem se vrnil v uredniško pisarno, naročil nakup pravic in začel urejati vse potrebno za prevod. Nekaj let kasneje je Amitav Ghosh ob izidu *Obrisov senc*, svoje druge knjige v slovenščini, obiskal Ljubljano in še danes si ne morem odpustiti, da nisem prišel na to predstavitev, še zlasti, ker mi je Gregor Podlogar omenil, da so ga po večeru peljali v lokal z najdaljšim imenom daleč naokoli, *Od Žmauca sosed pa ud brata prjatu*, in se tam pogovarjali naprej.

In zdaj sem bil tu, v tem narodnem parku, kamor ljudje hodijo na *tigerspotting*, zalezovanje tigrov, mene pa so bolj od tigrov, na sledi Ghosheve knjige, zanimali rečni delfini. Ko smo na čolnih krožili po glavnih tokovih in stranskih rokavih razvejanega vodovja, ki v sotočju treh rek napaja Sundarbane, so bili moji sopotniki vse bolj razočarani, saj tigrov kljub zagotavljanju vodnikov, da na tem mestu so jih pa res videli pred dnevi, ni in ni bilo. Za razliko od rečnih delfinov, ki so tu in tam švignili mimo čolna. Nič čudnega, tigrov je v vsem močvirju kakih dvesto, od tega večina v sosednjem Bangladešu, in morda lepo vzgojeni sploh ne hodijo čez mejo v Indijo. Delfinov je več in so tudi zato manj zanimivi.

Skorajda enako fascinantno kot te zaščitene in vseeno izumirajoče živalske vrste je bilo videti nezaščitene in prav tako izumirajoče domačine, ki so bivali v provizoričnih barakah nedaleč od našega turističnega naselja. Njihov življenjski slog je bil krčevito razpet med pradaavninske običaje, ko

je vsa hrana prihajala iz vode vsenaokrog, in zapovedi sodobnega, medijsko zaznamovanega časa. Na vaški tržnici so takrat med drugim prodajali filme na CD-ploščah v nam že pozabljenem DivX-formatu, ki so si jih lahko predvajali le s pomočjo avtomobilskih akumulatorjev in električnih generatorjev na nafto – elektrike namreč niso imeli.

Morje se iz leta v leto dviga in požira kopno, ki ga je le še tretjina tistega izpred dvesto let (lačna plima!), požira sladko vodo, preplavlja reke. Reke, po katerih tečejo vse poti – cest je malo, preveč mostov bi bilo treba zgraditi in preveč bi bilo treba nadzorovati, kaj se ob ugrizih plime in oseke že preveč pogreza, kaj bi bilo treba podpreti, kaj na novo zgraditi. Vodna gladina je zmeraj tu, zmeraj lahko položiš čoln nanjo, zmeraj bo na voljo, kakor je zmeraj bila. Velika suša? Dajte no, tega ne bomo doživeli. Ne skrbimo tako daleč naprej, dovolj zapleten je današnji dan.

Že od daleč je bilo videti, kako so prebivalci teh krajev medsebojno povezani, saj jim drugega ne preostane. Tisti, ki je moral nujno v kako bližnje mesto, je prinesel še vsem ostalim, kar so potrebovali – zakaj bi večkrat vžigali izvenkrmne motorje, zakaj bi vsak zase trošil dragoceno gorivo, če pa ni treba? Ekologija nuje jih je povezovala, in kdor je bil enkrat deležen usluge, jo bo vrnil naslednjič, vsi smo povezani, drugače ne gre, delimo si isto gladino.

Videl sem delfine, videl sem Sundarbane, videl sem prebivalce Sundarbanov. Dovolj. Nazaj v Kalkuto, le toliko, da sem na znameniti postaji Howrah dočakal vlak za Bodgajo, po angleško Bodh Gayo (osem ur zamude, nič nadstandardnega), tam potipal drevo, pod katerim je Buda doživel razsvetljenje, in šel naprej v Varanasi, tam čolnaril po Gangesu, opazoval obredno sežiganje trupel, daroval prispevke koloniji gobavcev in podobne reči, ki čakajo slehernika, če dovolj pogosto pride v Indijo. In potem odšel domov in se reinkarniral v novo življenje.

V Puri, kjer se je to potovanje začelo, sem slabih deset let kasneje odšel še enkrat, spotoma, ko sem šel nastopat na festival v Bubanešvarju ob izidu svoje zbirke zgodb *Saj razumeš?* v orijsščini ali po novem odijščini, prvem prevodu iz slovenščine v ta jezik s 35 milijoni govorcev (prevod je seveda nastal prek prevoda v angleščino). Festival je bil super, veliko zanimivega sem slišal in veliko zanimivega smo si povedali, v spominu pa mi je ostal tudi po pretirani sproščenosti, ko sem po vrnitvi v hotel spil liter vode iz steklenice, ki me je čakala v sobi, in šele ob črvičenju v želodcu spoznal, da sem si pravzaprav postregel z vodo iz pipe, kar se je potrdilo naslednji dan, ko je bila prav ista steklenica spet polna, zamašek pa samo privit, ne zapečaten. Tokrat je polna tudi ostala.

Razen te pivske napake pa me je pretreslo tudi, da se je prvič na vseh teh potovanjih zgodilo, da prebranih knjig nisem mogel zamenjati za druge – Bubanešvar je za svojih milijon prebivalcev sicer imel nekaj stojnic z rabljenimi knjigami, vendar so na vseh odkimavali. *Too many books, sir.* Razumem. Tudi pri meni je tako. K sreči sem noč pred odhodom v domovino preživel v Delhiju in v Paharganžu knjige zlahka spravil v promet. Bila bi sramota, če bi jih moral odnesti nazaj domov, pa čeprav tega nihče ne bi vedel. Nihče razen mene. Za sramoto je to dovolj.

Foto: Tihomir Pinter

Spomini

Boris A. Novak

Šestnajst spominskih posnetkov s Tomažem in Metko

Pastoralna elegija za Tomaža Šalamuna (1941–2014)

1.

Plemstvo govori
français. – Et Tomaž m'a dit:
Merci pour l'hommage!

*
**

... Goreča krogla je švistela skoz postani čas
in rušila podstavke spomenikov iz granita:
baje je neki mladi pesnik dvignil rezki glas

in vrgel pesem v nedotakljivo čelo mita.
In mit se je sesul, in silen veter je prepihal
vsa neprezračena stoletja, ki so – varna skrita

pod sencami subalpskih straž slovenskega jezika –
dušila slednjo poro, da smo dihali na škrge ...
Štel sem mozolje, šestnajst let, ko so me, urednika

glasila Šubičke, poslali na ledene trge
Bohinjskega jezera, na tečaj za nadobudne.
Besede so odmevale v tisočkratne trke

biljarda tisto noč, ko so bile na stežaj budne
oči vse generacije, medtem ko je polna luna
trosila srebrnike na trd spanec neutrudne-

ga delovnega ljudstva. O svobodni sli tajfuna
sva šepetala z Vladimirjem Memonom; od njega
sem prvič slišal za ime Tomaža Šalamuna ...

... to magično ime! In vendar me je sprva begal
njegov atletski tek čez atlas, tja do skrajnih mej
jezika, in neskončni tek po vseh telesih vsèga

atlasa. Bil je prinašalec ognja, Prometej,
strmel je le naprej. Le ko se ni dotikal zemlje,
je imel moč, ironični Gigant, anti-Antej! ...

... jaz, nov mlad pesnik ...
... jaz pa sem čutil, da mi ta svoboda jemlje
trdnost sveta ...

... jaz sem pa hotel ohraniti čas,
ki je izginjal, definirati vse temelje ...
... jaz pa sem hotel *svoj* glas ...

2. Tolmun

Obstaja črn, nevaren, lep tolmun.
Ustvaril ga je zemeljski premik
ob koncu dobe pesniških oblik.

V njem odseva tisoč zlatih lun,
na dnu divjá ljubezenski monsun.
Ta temni, nezaslišani tolmun
se imenuje – Tomaž Šalamun.

Od daleč, iz drugačnega sveta,
se čudim beli sili vode,
ki zmore toliko svobode!

*sem mu Boris A.
l. 1991 zapisal posvetilo
v Oblike sveta, iz srca*

3. Tomaž Ššš., trgovski potnik

Za Šalamuna, ki je nad realnostjo letel na krilih
Poezije, so prinesla svinčena sedemdeseta leta
okrutno prizemljitev. Najbrž je sam kriv, da se je mili

mit trubadurskega oboževanja Maruše zapletal
z njegovo ljubezensko radovednostjo: sledila je ločitev,
boleča tudi zaradi otrok, in usoda, vse bolj razpeta

med stvarnost in prapesniško prostost igralca Pokra. Vrnitev
iz Amerike je bila porazna. Ker je Kocbekovo razkritje
povojnih pobojev sovpadalo z objavo Šalamunove ode,

da je prav Kocbek stvarnik naše svobode, je usoden
gnev Partije zadel tudi Tomaža, »neprimerne za našo družbo«.
Rešil ga je neki stari partizan, pogumen in spodoben,

prijatelj njegovega očeta, sicer zdravnika: dal mu je službo
učitelja v osnovni šoli, kjer je bil ravnatelj, sred primorske idile.
Udarec je obogatil Tomaža z rano molka. Okužbo

z zahodnim virusom svobode je drago plačal. Kontrolne sile
so poskrbele, da ni mogel nikjer objavljati. Da bi preživel
in da bi pomagal preživljati svoja otroka, je napel vse svoje žile

in postal – trgovski potnik ...

Takrat sva se spoprijateljila. Bil je vesel najinih dolgih pogovorov; najbrž so ga spominjali na čas Nepovrata, ko je bil Pesnik, čas Milosti, in se je bal, da mu Pesem ne bo več dana.

Nekoč mi je pripovedoval, kako je pozvonil na vrata neke ljubljanske vile, kjer je očitno živela dobro stoječa družina. Doma sta bila mladenka in mladenič, razvajena mladina zlata.

Tomaž jima je razkazoval vzorce tekstila, a ga je mladenka prekinila: *Zakaj mi sploh kažete to banalnost? Mene ne zanima trg, blago, pogodba, denar, profit, šit, šit, šit! Zanima me poezija ... zanima me – Tomaž Šalamun! ...*

Prekinil sem Tomaževo depresivno pripoved in vzkliknil: *Kakšna zgodba! Menda si ji povedal, da si to ti!! ...* Tomaž se mi je žalostno nasmehnil in dejal: *Ne, ne, vljudno sem se opravičil in se poslovil. Olala!*

Tomaž je bil vedno tak, skrajno vljuden; njegova vljudnost je bila v dramatičnem nasprotju z brezkompromisnim pogumom njegovega pesniškega glasu. Ko sem slišal to zgodbo,

sem obžaloval, da Tomaž ni nesramni mladenki razložil, da je prav on božanstvo njenega občudovanja, danes pa ga razumem neprimerno bolje:

Usodo je vzel nase, prizanesel deklici zadrego zardevanja in pustil neomadeževano svojo podobo Vélikega Pesnika. Spodaj so družbena pravila – zgoraj je Pesen, Sen, Vesolje ...

4. Merci pour l'hommage!

... mi je rekel Tomaž, *mojster pesniških vraž*
 ko sva proslavljala otvoritev veličastne razstave *slikarske stave*
 Metke Krašovec v Moderni galeriji *posvečene Utopiji*

31. januarja 2012. Blestela je kristalna zima. *jaz vse rimam*
 Takrat sva se tako zapila, da me še bode *svobode*
 šank Opernega bara alias *Mesinga* – in me je plima *nimam*

pogovora, zaupno čistega kot vroča para, *Tomaž mi modro kima*
 le zapeljala do trenutka, ko sem dvignil glaž *Thomage le sage*
 dvojnega *Jamesona* in mu priznal, da bi razparal *Thomage le sauvage*

sramotni voz, ki mi je zadrnil glas: *Tomaž,* *avec sa rage*
moram ti nekaj strašnega priznati – da si edini *du langage*
pesnik, ki sem bil nanj kdaj ljubosumen ...

– *Merci pour l'hommage,*

se je zasmejal, kot je znal le on, in v tišini *Thomas le prince charmant*
 moje zgovorne rdečice se je na mah zresnil *le plus charmant visage*
 in mi spoštljivo rekel: *Hvala za priznanje! ... Klini* *du Chant*

svetilniških učinkov disca so padli na tesni
 trenutek, ko sem skrivano sramoto le prevedel
 v kompliment: *Tomaž, ti si edini pesnik* *voilà le mot*

s tako močjo svobode, ki je ljubosumja vreden! ... *de la Verité*
 ... in sva se smejala brez konca in kraja, *et de la Beauté*
 in sva se režala,

da me še zdaj boli, *merci*

ko ga več ni, *Saint-Thomas*
 da me še zdaj boli *de la Poésie*
 do dna besede *hvala*

*
**

Kaj sem zavidal
Tomažu Šalamunu?
Pesniško prostost.

Prihodnost. Jaz nikdàr
nisem toliko tvegàl.
Spomin je bil moj varni dar.

Spomnim se – Tomaž
mi je smehljaje dejal:
Merci pour l'hommage!

Pastoralna elegija za Metko Krašovec (1941–2018)*(Napisano maja 2018, po Metkini smrti)***1**

Umrla je slikarka Metka Krašovec,
brezbožna pričevalka rdečih čudežev,
žarečih sten Frančiškanske cerkve, ki plove

na njenih platnih stran od gravža iškarjotskih Judežev
in bolečine križanih v dom prostosti,
neizrekljivo prasketlobo, sončni dež,

ki porodi vsak cvet in svet, kri in krik skrivnosti.
Umrla je dobra vila. Za vselej bo ostala svila
svetlobe zaradi dobrote njene Umetnosti ...

Umrla je stvarnica, ki je oživila
stvari, rjuhe videla kot zgubane
obrazе, plašče pa kot odložena krila

angelov, in je še pravkaršnje poljubljanje
pričarala z boleče prazno posteljo,
kjer sled teles odmeva slo, slovo, izgubljanje ...

Umrla je zaljubljenka, ki je čudežno telo
znala narisati, kot bi jo vodila roka
starega mojstra, svoj lastni spol in slo

pa upodabljala z nedolžnostjo otroka.
Nikoli ni bila ljubezen tako čista,
kurac in pička pod zvezdami božjega oboka!

nikjer tako čista

Umrla je umetnica, sebi zvesta, nikdar ista,
priklicevalka Vélike Boginje, Pramatere,
ki nudi mleko Pralučí očesu, da prelista

vso kratko zgodbo večnosti in očarano uzre
Semiramidine vrtove, kjer iz vode
rastó ciprese, kipi in oblaki, vse, kar je

in ni, izvir lepote, čudenja, svobode ...
Umrla je prerokinja, čudodelnica
žarenja barv, svetosti svetlobe in sveta ...

Umrla je Metka
in ni besednega odtenka,
ki bi zadel naravno grozo tega dejstva ...

2

V zadnjih dneh sem dvakrat romal na Dalmatino, v
mimo tistih vrat, za katerimi je nekoč živel stric Stane,
v zadnjih desetletjih pa Metka in Tomaž,

mimo istih vrat,
mitičnih, mističnih vrat
s številko 11,

kamor sem tako rad hodil na obiske,
občudovat bliske Tomaževe kritike vseh krink
in Metkine neznanske barvne obeliske,

kjer so bili doma iskrivi, svetli ljudje širokih razgledov in srca,
kjer so bili doma domišljija in dvom in duhovitost
in lepota in prostost duha

in slike in knjige, in knjige in slike, in sliknjige, sliknjige, sliknjige ...
Potreboval sem vso fizično moč, da sem stopil pred ta hram
in se prebil skozi močno magnetično polje

– in sem začutil: Metka je še zmeraj tam ...

Tudi stric Stane in Tomaž,

a drugače ...

Tega občutka po Tomaževi smrti nisem imel. A Tomaž je bil duša,
tako odprta drugim in Drugemu, da se je najbrž z največjim veseljem
vrnil domov, v brezbrežni prostor neizrekljivih pesmi ...

Tomaž je bil magično igriv, čudodelni, frfotavi metulj nad svečo,
energetska bajalica, ki najde globoko skrit studenec,
pogumni sokol, ki išče še nevideno in neizrečeno stran neba,

skrajno občutljiva igla, ki drhti pod valovi nevidnih magnetnih tokov ...
Metka je bila magnetni tečaj.
Tomaž je bil potnik, Metka je bila kraj.

In med kraji – Raj.

Oba sta, sta bila in bosta. Zdaj in Nekoč.
Tomaž je bil avantgardist, prerok za prihodnji Nekoč,
Metka pa raziskovalka, zasidrovalka spomina na nekdANJI Nekoč.

Tomaž je bil zmeraj Drugje,
Metka zmeraj Tu.
A njen Tu je bil Povsod,

časovna globina
vseh od nekdanj na obraze
zapisanih usod ...

Metkin Tu je bil Dom in Tu-jina,
vesoljna tišina čutne
prostosti vseh juter Spomina in Slutnje.

Dom, ki je Svet,
Svet, ki je Dom ...

3

... Stal sem na Dalmatinovi pred vrati s številko 11
in se spomnil svoje mame, ki mi je kazala
Metkine risbe in navdušeno razlagala,

da Metka gre študirat na Kraljevo šolo
v daljni London ...

A takrat sem bil še otrok ...

... Stal sem na Dalmatinovi pred vrati s številko 11
in se spomnil svojega prvega pravega stika z Metkinimi slikami
ob razstavi v Mali galeriji na začetku sedemdesetih let.

Profesor Pirjevec je nam, brucem primerjalne književnosti,
razložil bistvo moderne umetnosti s primerom slik Metke Krašovec:
kako moč umetnosti vsakdanjo stvarnost – posteljo, blazino, rjuho,

plašče na obešalniku – ugrabi iz pesti
uporabe in jim dovoli izžarevati
nestvarno, čisto luč ničemur namenjene prisotnosti,

ki jo ljudje ponavadi imenujemo – Lepota ...
Po predavanju – zdaj vem: enem najpomembnejših,
kar sem jih kdaj slišal – sem stekel v Malo galerijo.

Prisotnosti tam nisem videl.
Z naivnimi očmi mladeniča
pa sem videl nekaj drugega –

skeleče lep, čist
spomin, sled odsotnosti,
žarenje ničā ...

Rjuhe in blazine so bile zgubane,
kot bi nekdo pravkar vstal iz postelje in zapustil sobo
in pustil odprta vrata za močno, rdečo, mistično svetlobo ...

Včeraj, ko sem stal pred zame za vselej zaprtimi,
zaloputnjenimi, s tisoč ključavnicami zaklenjenimi vrati
na Dalmatinovi 11, pred temi vrati nepovrata,

sem prisotnost in odsotnost doživel vse drugače:
da Metke več ni in da Metka je,
da Metka je in na vekomaj bo, bo, bo ...

Skozi vrata njenega nepovrata lije močna, rdeča, lepa svetloba ...

4

V otroštvu sem imel veliko tet in stricev,
tako sorodnikov kot družinskih prijateljev.
Med njimi je bil tudi stric Stane:

z mojim očetom sta se zmeraj pogovarjala
o sila resnih in tehtnih stvareh, tako natančno,
da sta pogosto uporabljala številke in odstotke ...

Nisem razumel prav ničesar, a bilo mi je všeč,
še posebej, kadar sta risala grafikone
in sem iz dečka napredoval v asistenta,

ki je rezal selotejp in pomagal lepiti grafe
na papir. Bila sta vrhunska statistika
in sta sodila med najboljše demografe ...

Stric Stane je bil zelo podoben Charlieju Chaplinu.
In tako kot Chaplin se nikoli ni smejal lastnim šalam,
ampak se je držal za crknit resno. To se mi je zdelo za crknit smešno ...

In ker je bil Stane Krašovec od otroških let moj stric,
ni moglo biti drugače, kot da sem njegovo hčer Metko Krašovec
od nekdaj doživljal kot neke vrste sestrično.

Metka se je rada smejala. Nikoli pa se ni smejala tako na glas
kot takrat, ko sem ji pripovedoval, kako me je njen oče,
moj t. i. stric Stane, nekoč mobiliziral, da sem stražil

njuno stanovanje na Dalmatinovi 11, medtem ko je sam odbrzel na Brnik
čakat sorodnika iz Amerike, Metkinega mrzlega bratranca,
ker ga pa stric Stane nikoli ni videl, se je bal, da bi se zgrešila

in da bi se njegov nečak zapeljal kar na Dalmatinovo 11 –
in prav zato sem Dalmatinovo 11 stražil jaz, da bi odprl vrata
in ga povabil noter in mu ponudil kavo in osvežilno pijačo

in torte iz slaščičarne hotela Slon, kar vse bi izčrpani potnik
po čezoceanskem potovanju nedvomno potreboval
in kar je stric Stane priskrbel z naravnost intendantsko,

statistično natančnostjo in z občutkom sorodniške in domoljubne odgovornosti do izseljenca iz lastnega rodu, ki je preromal pol sveta, da bi pokleknil na reven prag svojih prednikov,

in ta občutek odgovornosti sem razumel in ponotranjil tudi jaz, zavedal sem se, da gre za pomemben, če ne celo usoden obisk, nisem pa natančno razumel, zakaj je tako pomemben in usoden,

in ko sem vse to razlagal Metki, je crkavala od hihitanja, in mi je razložila, dušeč se od salv smeha, da je tisti mrzli ameriški bratranec res preromal pol sveta,

da bi pokleknil na reven prag svojih prednikov in zaprosil strica Staneta za roko njegove hčerke edinke, ki je takrat ni bilo tam, ker je prav takrat

začenjala svojo veliko ljubezensko zgodbo s pesnikom Tomažem Šalamunom v daljni Mehiki, eno najlepših ljubezenskih zgodb našega časa ...

5

Še preden sem jo prvič videl, je bila med nama zgodnja vez. Segala je v srce stoletja strašnih vojn in groze. Očeta sta bila soborca iz predvojnega obdobja,

iz vojne in potem, njuni pogovori pa polni rose, snega in sonca med vejevjem partizanske postojanke in med rešetkami kaznilnice v Sremski Mitrovici ...

Smrtne kose

so pokosile tolike tovariše, Stane in Ante pa sta ostala živa, živa in pokončna, polna vere v boljši svet in spremenjenega človeka. Tako pedantne

vizije nove dobe nikdar nisem slišal: dolge večere sem – deček – prisluškoval njunim pogovorom, ne da bi kaj prida razumel, a spomnim se števil!-, števil!-, te mere

vesolja, in navdušenih načrtov, kako naj se uporabi
razrušena preteklost za graditev nove, boljše družbe ...
Bila sta dinozavra, prakomunista ...

... Kadarkoli sem se pozneje pogovarjal z Metko,
me je navdal občutek dolgo pozabljenega doma:
ista kultura, stara in nenehno nova, vse preredko

videna v socialistični sivini; iskra dvoma
v vse, prezira nad zaprtostjo in hlepenja po prostosti
in po lepoti, kamor duša vedno nezavedno roma,

tja daleč, mimo vseh števil,
do neizrekljivega doma
skrivnosti ...

(Stara kultura,
ki jo duši politična tortura ...
In nad obema ta usodna ura.)

6

Ruska dača na Bledu, ki jo je stric Stane
kupil od nekega ruskega emigranta,
je bila pomemben topos Metkinega življenja

in ustvarjanja. Pred leti so nepridipravi
vlomili vanjo in odnesli nekaj dragocenosti –
denarja, dokumentov, zlatnine ... A tisto,

kar je Metko edino resnično zbolelo,
je bila izguba spominka, povezanega
z njeno najljubšo mladostno prijateljico.

Glede materialne izgube je odmahnila z roko.
Ko mi je razlagala o izgubljenem spominku,
pa so njene lepe temne oči osteklenele,

njen lepi obraz je izžareval grozo
in drhtela je z vsem telesom ...
Vedela je, da nesnovna duša potrebuje stvarno stvar

kot svojo oporo, prostor in sidro.
Morda je prav zato posvečala tako pozornost
fizični razsežnosti svoje umetnosti,

perfekcioniranju umetniškega izdelka,
obrti popolnosti, ki mora služiti umetniški polnosti ...
Večkrat mi je potožila, da se njeni študentje,

ki jih je jemala tako resno, tako odgovorno,
neradi učijo napeti platno na stojalo in mešati barve.
Da rajši rišejo z računalnikom kot s svinčnikom.

Metka je poznala inteligenco svinčnika.
Vedela je, da je bleda sled svinčnika obstojnejša
od računalniške grafike.

Da je spomin težak kot svinec v svinčniku ...

7

Metka je bila enkratna sinteza zelo različnih lastnosti –
kultivirana in svetovljanska, obenem pa nenavadno preprosta in pristna,
naravno aristokratska in v isti sapi ... naravna v temelju. Pika.

Znala je vzdrževati distanco, ki jo je krvavo potrebovala
za temeljno samostojnost in za umetniško ustvarjanje,
obenem pa je znala biti družabna in karseda očarljiva.

Izjemno lepa ženska, v kateri pa je bilo tudi nekaj izrazito deškega.
Kadarkoli sem jo, že v zrelih letih, srečal, je vzpostavila
vzdušje domačnosti, zaupnosti, s hvaležnostjo sem dihal

poreklo, iz katerega sva oba izvirala – razsvetljensko kritiko
in družbeno vizijo, ki je gradila drugačen, boljši svet
in tragično strmoglavila, nama obema pa v dediščino zapustila

nedotakljivo lepoto tega edinega, ranljivega sveta kot umetniško nalogo.
Ni umetnice in ni umetnika, ki bi tako globoko čutil enotnost
pojmov *natura* in *kultura*. Njeni *Semiramidini vrtovi*,

podobni baročnim in klasicističnim vodnim gradovom,
kjer iz vode rastejo ciprese, kipi, stebri in odsevi zvezd,
oblakov in neba, so bili želja njenega spominjajočega se srca,

prostor in prostost Lepote. Nekoč sem jo povabil na pletno,
s katero nas je dobri blejski pletnar Jelo peljal po jezeru
v noči vrhunca vsakoletne poletne sezone, sredi julija.

Začarana je strmela v tisoče žarečih oči na jezeru,
v plavajoče svečke, ustvarjene iz jajčnih lupin, napolnjenih z oljem.
Bila je vzhičena in presunjena od trka vseh elementov –

Vode in Ognja, Zemlje v obliki alpskih vršacev,
ki jim je prav Metka dala sodobno podobo, rešeno
sentimentalnih bidermajerskih klišejev nazaj v pristno čudenje,

in Zraka, ki je žarel od ognjemeta, vse elemente pa sta povezovali
kozmični sili – Smrt in Ljubezen ... Ob vrnitvi na breg
je hvaležno in velikodušno častila celotno pletno ...

8

Njene erotične risbe so z močjo potresa
šokirale slovensko kulturno javnost.
Ko so prvič prišle izpod njenega peresa,

so najbrž povzročile šok tudi za samo ustvarjalko ...
Tomaž je bil seveda prvi, ki je videl nove risbe,
gola telesa, ženska in moška, pod ovijalko

objemov, in lepoto pičke, to globino kozmične izbe,
in hrepenenje do neba nabreklega kurca ...
Prav Tomaž je prepričal Metko, da ne gre za fazo krize,

ampak za enega njenih vrhuncev, da je ura
napočila, ko mora tudi njena sla postati javna,
pa naj se javnost še tako pretvarja, da je slepa ...

Še nikjer in nikdàr

ni bila golota tako naravna,
tako prvinski dar,

tako samoumevna

in tako enostavna,
in ljubezenska slast

tako lepa,

lepa,
lepa ...

9

Natančno se spominjam najin角度 pomenkov
iz l. 2009, ko je Metka obnovila stene ruske dače
in jih prebarvala z okusom pastelnih odtenkov.

A nekaj jo je mučilo: *Kaj ne bi rajši ...? Kaj pa če ...?*
In ker sem se pravkar vrnil iz Rusije,
kjer sva se z Milanom Jesihom udeležila

Festivala slovanskih kultur v mestu Tver ob Volgi,
me je vprašala za nasvet. Bila je presenečena,
ko sem ji poročal, da podeželske ruske dače

žarijo od vseh možnih močnih barv. – *Saj sem vedela,*
je vzdihnila in začutil sem, da se je odločila,
da bo barvni register svoje dače radikalno spremenila ...

Nakar mi je z zamišljenim glasom rekla:
To je zadnja renovacija mojega življenja ...

*
**

Včeraj sem se po urah praskanja besed sprehodil med pršee kodre
Save Bohinjke, nazaj grede pa mimo Metkine dače na blejski Plani ...
Oknice so bile še zmeraj globoko zaprte in globoko modre,

kakor jih je Metka prebarvala in zapustila pred, ah, že leti.
Čez lesene stene so kroginkrog dvignili zidarske odre.
Prva obnova dače po Metkini smrti ... In se mi posvėti,

da moramo ljudje svojo hišo obnavljati, sicer se podre.
Metka je skrbela tudi za hišo svoje duše, svoje lepo telo:
vsak dan je naredila deset tisoč korakov, čez poletne mesece

pa je vsak dan z vsaj tisoč zamahi merila blejsko jezero.
Po Tomaževi smrti je, čeprav hudo bolna, z zadnjimi močmi
ustanovila Center za poezijo Tomaža Šalamuna, z bogato knjižnico

njegovih knjig, na Cankarjevi cesti v centru Ljubljane. Spomin
kot dar ljubezni. Metka je bila zvesta duša,
zvesta, čista in lepa duša ...

... Ko hodim mimo Metkine ruske dače in Centra za poezijo
Tomaža Šalamuna, se zmeraj znova ovem, da je treba
pravočasno poskrbeti za hišo in za ljubezen,

za slike in za knjige. Metka ni pustila, da jo prehití bolezen ...
Moje prebivališče nujno potrebuje popravilo.
Najbrž poslednje v mojem življenju ...

Moram slediti Metki in zbrati potrebno silo ...

10

Ko sem avgusta 2005 prvič ponižno prosil Metko, da mi dovoli
uporabiti eno svojih platen za naslovnico knjige *Dlaneno platno*,
je bila tako vesela, da je nemudoma povabila Tomaža in mene

na imenitno večerjo in nepozaben večer v blejskem gostišču Mayer ...

Pesem *Čas podobe, Več od časa*, posvečeno Metki Krašovec, sem napisal kot uvod v *Čas očetov*, drugo knjigo epa *Vrata nepovrata*,

da bi ji tako izrazil svojo hvaležnost za uporabo njenih velikih podob na naslovnicaх treh knjig moje pesniške norosti. Besedilo sem ji poslal po elektronski pošti, a dolgo ni odgovorila,

zato sem pesem že v korekturah izločil iz knjige, boječ se, da sem nehote s kakšno besedo prizadel Metkino občutljivost. Ji morda ni všeč pesem o njenem očetu Stanetu v Sremski Mitrovici?

Evo je:

**

*Samice so se robijaši bali. Na smrt. Že beseda
jim je pognala srh po koži. Bil pa je nekdo, edini,
ki je rad dolge mesece sam ždel v celici. Seveda,*

*to je bil Stane Krašovec, profesor! V blaženi tišini,
daleč stran od javkanja tovarišev in lajanja žandarjev,
se je lahko – o, končno! – posvetil poslanstvu. Sotrpini*

*so mu pretihotapili orožje zoper Gospodarje.
In dolge mesece je v mrazu, ki je puhtel od tal,
napenjajoč oči, da bi ulovil svetlobo skozi škarje*

rešetk, prevajal. In prevedel Knjigo. Marxov Kapital.

**

Čez leto dni sem prejel Metkin odgovor: *Dragi Boris, najprej pojasnilo – ko sem po kakšnem letu šla v svojo Arnes pošto, sem dobila Tvoje pismo in pesem.*

Hvala Ti za čudovito pesem, pri kateri sem se seveda zjokala.

Hvala Ti!

Zelo sem hvaležna in ganjena.

Pesem sem nato vključil kot uvod v *Bivališča duš*,
tretjo in najbolj metafizično knjigo *Vrat nepovrata*,
kamor pravzaprav tudi sodi.

V zadnjih letih je Metka razvila dialog med verzi
in podobami: začaran sem jih razbiral na razstavi
v kranjski Galeriji Prešernovih nagrajencev.

Skicirala je skrivnostne simbolistične korespondence
med verzom
in univerzumom.

15. decembra 2017 mi je poslala kartico z eno svojih
presunljivih, duhovno navdihnjenih podob zadnjega obdobja,
z verzom Emily Dickinson: *Step lightly on this narrow Spot* –

in med drugim zapisala: ... *hvala za vse,*
kar si lepega napisal o moji mami,
očetu, meni in Tomažu ...

In navdal me je boleč in kristalno čist občutek,
da se je s tem sporočilom Metka Krašovec,
moja tako rekoč sestrična, poslovila od mene ...

Naj zdaj jaz, izgubljeni mlajši bratranec
njenega pogumnega umetniškega raziskovanja,
njene velike duhovne avanture,

ponovno ponižno in ponosno preberem
svoje skromne verze,
ki so Metko Krašovec spravili do solz ...

11

Čas podobe, Več od časa

slikarki Metki Krašovec

Že dolgo jo poznam. Poznal sem jo pravzaprav,
še preden sem jo prvič videl: moji mami se je glas
ob njenem imenu venomer zmehčal

– Metka bo vélika slikarka! –

moj oče pa je nostalgичno priklical čas
– neskončno dolgi čas in plaz kaznilnice –
ko sta z njenim očetom Stanetom za las

ušla smetišnici ... – smrtišnici.

Silnice

obiskov strica Staneta so se zgostile
poleti štiriinsedemdeset, na pragu polnilnice

mojih pesniških let; takrat je po smrti mile
gospe Krašovec hči prišla skupaj z očetom
k nam na obisk. Bil sem presunjen od njene mirne

žalosti ...

in lepote ...

žalosti lepote

na meji dveh svetov,
na pragu vrat
nepovrata.

... Čez tisti davni obisk je zletela jata
kot blisk hitečih let, jaz pa še zmeraj vidim
žalost, ki jo žarijo njena sanjska platna,

in žalostno, čudežno lepoto kot s prividi
priklicanih, potopljenih vrtov, tu-in-tam, t/onstran
sveta, kjer so zarisani vsi zemljevidi

za Raj,
kjer je lepota praspomin na čas,
ki je Več od časa, na kraj, ki je Več kot kraj,

na Več-nost, peto nebesno stran,
kjer se na zrcalno podvojenih obalah
pne angelska Postava, ki mi ponuja dlan ... *Metka, hvala!*

In otrok strmim v gozd,
gost, teman in prostran,
prost ran ...

12

Staro, založeno, večno, milo vabilo (poznejši pripis)

Metka Krašovec je umrla 24. aprila 2018.

Natančno pet let pozneje, 24. aprila 2023,
sem v založeni mapi s pismi našel njeno vabilo
na razstavo *Štafelajne podobe* v galeriji Equrna l. 2006.

To znova najdeno vabilo mi je priklicalo v spomin
podobe in okus in vonj tiste čudežne razstave,
kjer sem očaran hodil od podobe do podobe.

Moj naslov in nekaj besed (*Dragi prijatelj! Vesela bom,*
če prideš na otvoritev) je bilo napisanih z drugim rokopisom,
z drugo, a Metkini najbližjo roko – njenega moža

in življenjskega sopotnika, mojega dragega pesniškega kolega
Tomaža Šalamuna.

In sem si rekel: *To je namig usode, milost.*

In milo se mi je storilo ...

**Sprehodi po
knjižnem trgu**

Vid Karlovšek

Ivo Svetina: Mal di mare.

Ljubljana: Založba Književno društvo
Hiša poezije (Zbirka Poetikonove lire), 2024.

Gaspara Stampa (1523–1554) velja za največjo in najpomembnejšo pesnico italijanske renesanse. Rojena je bila v premožno padovsko plemiško družino; po očetovi smrti se je družina (poleg Gaspere še sestra Cassandra, brat Baldassaro in njihova mati) preselila v Benetke, kjer se je pesnica poglobljeno seznanila s takratno umetnostjo. Napisala je 311 pesmi, večinoma ljubezenskih, v dnevniški formi. Poleg pesnjenja se je ukvarjala tudi z glasbo; igrala je na lutnjo in ustvarila vrsto madrigalov, ki jih je tudi sama izvajala. Njeno življenje je pomembno, pravzaprav ključno zaznamovala ljubezenska afera z grofom Collaltinom di Collaltom, ki je navdihnila večinski del njene lirike. Razmerje se je končalo leta 1551, kar je Gasparo pahnilo v dolgotrajen obup, žalost in bolečino; večina njenih pesmi naj bi nastala prav v tem obdobju. Leta 1554, kmalu po Gasparini smrti, je njena sestra Cassandra izdala vse avtoričine pesmi v zbirki *Rime di Madonna Gaspara Stampa*. Razlog Gasparine smrti je bila nekajtedenska huda bolezen, ki so jo spremljale mrzlica, visoka vročina in kolike. To bolezen so takrat imenovali *mal di mare*.

Mal di mare je najnovejše literarno delo priznanega pesnika, dramatika in esejista Iva Svetine. Za svoj okvir jemlje Gasparino življenjsko zgodbo z izrazitim poudarkom na pesničinih ljubezenskih čustvih. Ob natančnejši

zvrstni opredelitvi besedila se bralec znajde pred nekakšno dilemo – na prvi pogled se namreč zdi, da gre za zbirko (sicer tematsko in dramaturško medsebojno povezanih) 125 pesmi. To tezo podpira tudi dejstvo, da je delo izšlo pri Hiši poezije v zbirki Poetikonove lire. Slog je namreč izrazito pesniški, poetičen; prav tako je zgodba oziroma fabula (tj. zunanje dogajanje) prikrita in zgolj nakazana ter nikakor ni v ospredju. Delo je razdeljeno na 125 krajših enot, ki bi jih lahko zlahka dojemali kot posamezne pesmi v prozi; kot dele konceptualne pesniške zbirke. Toda – delo je podnaslovljeno z oznako roman, pa tudi sicer lahko njegovo strukturo (zgoraj omenjene enote lahko prebiramo tudi kot poglavja) postavimo v okvir romaneskne forme. Poglavja so sicer izjemno kratka, ponekod tudi zgolj eno- ali nekajvrstična, vendar kljub omenjeni zgoščenosti vsako tvori sklenjeno, dramaturško zaokroženo celoto. Prvotnemu pomisleku navkljub lahko torej zaključimo, da vendarle gre za roman, natančneje poetični roman – delo namreč izpolnjuje vse formalne kriterije romana po J. Kosu: daljši obseg, proznost, tj. nevezana oblika (červno zelo poetizirana), in čeprav občutno zmanjšana, epskost oziroma pripovednost.

Zgodbeni okvir je, kot omenjeno, postavljen v ozadje. Zasledimo lahko tri ključne dogodke, ki lirske subjektke, pesnico Gasparo Stampa, pomembno zaznamujejo – bratova smrt, erotično oziroma ljubezensko razmerje z ljubimcem in lastno umiranje oziroma smrt. Roman se začne s smrtjo Gasparinega brata Baldassara, ki je ubesedena že v prvem stavku. V prvih nekaj poglavjih spremljamo subjektkin proces žalovanja in spoprijemanja z izgubo nadvse ljubljene osebe, ki je prikazan izjemno poetično: “Tišina je hodila za menoj, molk je bil moja edina hrana. Le zakaj? Le zakaj je moral umreti? Lepota ga ni obvarovala pred smrtjo. In kaj potem sploh je lepota?” Bratova smrt jo prizadene tako zelo, da ji (začasno) odvzame celo zmožnost umetniškega ustvarjanja: “Včasih vzamem v roko pero in želim napisati žalostinko za ljubim bratom. Papir ostaja prazen, prazen ... bel ... Smrt sije s črnino ...” Že v četrtem poglavju pa subjektka spozna moškega, ki postane njen ljubimec. Velik del romana nato popisuje njuno ljubezensko in erotično razmerje, Gasparino doživljanje, celo idealiziranje tega ljubezenskega odnosa in hrepenenje po ponovnih skupnih trenutkih, spolnosti. Poudarek na izpovedni (in ne na zgodbeni) ravni je izrazit; zunanjega dogajanja je zelo malo, bralci pa ljubezensko zgodbo dojemamo izključno skozi prizmo lirske subjektke. Na več mestih zasledimo opevanje ljubimca in skupnih, večinoma mesenih trenutkov (“Risal si zvezde in planete nad najino posteljo, baldahin, ki se je z jutrom znova znočil, tonila sva

v smrtni objem, sestradani zveri, trgala sva si kožo s teles.”) – nemalokrat v kontekstu znane pesniške motivne dvojice *eros-tanatos*.

Posebno omembo si zasluži tudi mesto, ki ga v romanu zaseda erotika – predvsem v smislu (p)opisovanja čutnih, seksualnih doživetij med ljubimcema: “Boli me, ko si v meni. Boli, ker si zgolj v meni in ne moj, velik, gladek, svetleč, še preden ga s slino potolažim in ga povabim vase.” Nazorno prikazovanje spolnosti in telesnih doživetij mestoma deluje tudi zelo surovo, brutalno, kar v sicer izjemno poetičnem, liričnem jeziku romana zveni nekoliko pretirano, grobo, celo radikalno: “... čakala [sem], da stopiš s slike, mladenič, in me vzameš, kakor si želiš: od zadaj, mi ga daš v usta, da goltam tvoje seme, mi ga zarineš v rit, kamorkoli.” Takšna mesta v romanu izpadejo preveč neposredno, preveč nepesniško in robato; večinski del besedila namreč odlikujeta prav domiselna in “žlahtna” metaforika ter liričnost, tankočutnost. Erotika je seveda nepogrešljiv element tovrstnega ljubezenskega odnosa, zato je edino razumljivo, da v romanu predstavlja pomemben motivno-tematski sklop; vendar pa bi, glede na siceršnji kontekst besedila, učinkovala močnejše in bolj prepričljivo, če bi se avtor tudi pri tej temi poslužil bolj prefinjenega izrazoslovja in ubesedovanja.

Prisotna je tudi tema ženske in njenih vlog v družbi. Po eni strani zasledimo subjektino željo po izpolnjevanju tradicionalne, materinske vloge (“kot otrok, ki ga ni, a v sebi, tam notri čutim, da je zanj prostor, nežnost, milina, toplina ... prvič in zadnjič bi mogla biti mati” ali pa: “tvoje seme sprejemem, da v meni zraste še eno srce, najbolj resnično med vsemi”), po drugi strani pa se mestoma sprašuje tudi o svojem pomenu za širšo družbo; dojema se kot intelektualko, ustvarjalko in se hkrati zaveda ženske deprivilegiranosti v javnem življenju: “... le kako je mogla taka ženska pisati tako sijajne stihe? Petrarka ženskega spola, pokopana bi morala biti v Panteonu ...”. V romanu je uspešno prikazan družbeni položaj renesančne ženske (sicer plemkinje), umetnice, intelektualke – njena razpetost med tradicionalne družinske vzorce in, na drugi strani, boemskost in bogato ter pestro spolno življenje in čustvovanje.

V *Mal di mare* pa je posebna pozornost posvečena tudi motivu pesnjenja oziroma umetniškega ustvarjanja. Lirska subjektka denimo trdi: “Pišem pesmi, da postavljam spomenik najini prepovedani ljubezni [...] Tako zabavno je pisati verze: le kdo jih bo bral? Zato je v njih vse, kar je, in tudi tisto, česar ni!” Ali pa: “Pisati poezijo je radost, malo sicer boli, ker mislim nate, a prej boš minil ti, kakor pa ta stih.” Razberemo lahko, da so pesničino gonilo za ustvarjanje ljubezenska čustva. To potrjuje tudi naslednji pomenljiv citat: “Če bo kdo želel spoznati nemogočo ljubezen,

bo morda našel knjigo mojih pesmi, tvojih otrok [...] In temu se bo reklo posmrtna slava ... častite jo, pesnico, ki ni znala ljubiti brez pesmi ... pesniti brez ljubezni ...". Subjektka se zaveda svoje minljivosti, končnosti (pa tudi končnosti ljubezni), svoje pisanje pa dojema kot "tisto, kar bo za njo ostalo", kot svojo zapuščino, in s tem zavedanjem posredno nagovarja tudi svoje bralce: "turisti, študentje, trgovci, zaljubljeni, pesniki ... Morda kdo med njimi, po pomoti, po naključju kupi moje *Rime*, a kaj bo z njimi?! Ne bo razumel jezika, ne italijanskega ne ljubezenskega, v katerem sem hotela napisati madrigal vseh madrigalov, da bi v njem živel ti in jaz." Zgodbeni lok romana je, kot že nakazano, temeljno zaznamovan s končnostjo. Najprej umre subjektin brat. Nato, sicer veliko kasneje, mine ljubezenski odnos, ostane zgolj spomin nanj, na ljubimca, in hrepenenje po njem. Proti koncu romana pa začne, zaradi naslovne bolezni *mal di mare*, pospešeno usihati tudi življenje lirske subjektke: "Ne morem, ne maram več ljubiti ... Nikogar, niti sebe. Vse pogosteje me zajema vročica in drob se spreminja v gnezdo kač."

Da je torej minljivost tisti neizogibni, temeljni zakon eksistence in vsega, povezanega z njo, je jasno – v *Mal di mare* pa je jasno izpostavljeno, da je umetnost (v tem primeru poezija) tista, ki ostane. Umetnost presega zakon človekove hipnosti in človekova čustva, čeprav so sama po sebi prav tako minljiva, naredi univerzalna in nesmrtna. In prav v tej ideji tiči srž obravnavanega Svetinovega romana in dobre literature nasploh.

**Sprehodi po
knjižnem trgu**

Žiga Valetič

Anja Zag Golob: Poskus vsakdanjosti.

Maribor: samozaložba, 2024.

Foto: Roman Špič

Nagrajena pesnica, radijsko-televizijska kolumnistka, urednica stripovske založbe VigeVageKnjige in aktivna polemičarka na družbenem omrežju Facebook, kjer so njene redne in temeljite polemike usmerjene v problematične družbene in kulturne pojave, ne izpelje pa iz njih dejanskega dialoga, se je v knjigi *Poskus vsakdanjosti*, ki jo je izdala v samozaložbi, poskusila v eseju. In ker vanj zakoraka iskreno sramežljivo, mu v podnaslovu niti ne reče esej, temveč bolj otroško, osnovnošolsko, pa vendar bistroumno: "prosti spis". Takrat smo jih namreč pisali, proste spise, bili so naš prvi stik z malce daljšim svobodnim (pisnim) artikuliranjem sebe, lastnih prepričanj in doživetij, kar pa se je ponavadi moralo zavrteti okrog neke teme, ki so jo določile učiteljice, učitelji ali pač šolski sistem. Anja Zag Golob si v podobni maniri sama izbere enajst izhodiščnih tem, ravno zaradi zadržanosti – kot da ne bi povsem vedela, ali bo zvrsti kos – pa vzame vstop v esej resno in z vsem spoštovanjem do forme in njene zgodovine. To pomeni, da ne daje občutka, da je to knjiga o njej; njena bivanjska izkušnja sicer predstavlja vezno nit celote, a je tu kot podlaga, s tem pa preplet osebnega in družbenega, notranjega in zunanjega postane takšen, kot ga od eseja v resnici pričakujemo: grenko-sladek *reality check* v lovu na prebliske jasnosti. Grenke so v tem pogledu nekatere izkušnje s človeškim svetom, sladke pa drobne radosti, med katerimi se največkrat znajde umetnost.

Izbrane teme niso trpke. Mogoče bo za takšne več prostora drugič. Ali pač nikoli. Naslovi spisov so kratki, že pogled nanje pa razgrne, da je avtorica želela premisliti le najbolj navdihujoče stvari, ki jo plemenitijo in delajo, kar kot človek je. O poljskem režiserju Krzysztofu Kieślowskem, avtorju trilogije *Tri barve*. O ljubezni do gledališča in o beograjskem kafiču *Kultura*. O davno razpadli rock skupini Ekatarina Velika, ki jo bomo poslušali še dolgo. O čaju in predvsem o čajnicah, ki izginjajo. O praženem krompirju (*Restana rpica*) in spominih na otroštvo in prednike. O poeziji. O izgubljeni umetnosti odnosa skozi pisanje pisem. O znamenitem *Kölnskem koncertu* ameriškega pianista Keitha Jarretta. O potovanjih z vlaki. O knjigarnah, ki so lahko veliko bolj osebne, kot jih večinoma najdemo. In na koncu o drevesu. Manjka vsaj še kak spis o stripu oziroma stripih, a seme za prihodnost mora ostati.

Tudi "modrost" je obvezna sopotnica dobrih esejev, čeprav si je esejisti in esejistke v skromnosti in morda celo v negotovosti ne pripisujejo ali si preprosto ne upajo priznati, da pravzaprav tipajo po njej. Predobro namreč vedo, da obstajajo podžanri esejev z intenco, ki sega dlje od same literature, kot so denimo priročniki za samopomoč, katerih avtorji lastno vsebino in sebe še prehitro razglasijo za modre. Modrost, ki jo vendarle najdemo tudi v pričujoči knjigi, je vračanje k pristnosti, saj se pred nami prikrito sestavi nabor drobnih "navodil" za upočasnjevanje življenja, kar pa od nas terja tudi nekaj truda. Pozornosti. Razmisleka. In neke na poti tudi užitka. Vlak. Knjiga. Branje poezije. Pisanje na roko. Čajni obred.

Ob vse večjem manku javne refleksije popularne kulture in umetnosti pa je *Poskus vsakdanjosti* še en primer slovenske esejistike, ki razširja prav to obzorje. V tem smislu so bili podobni že lanski eseji Helene Koder, s katero Zag Golob deli navdušenje nad pesnikovanjem Milana Jesiha, v tem smislu podobna pa je tudi pisava Uroša Zupana. Zag Golob sicer strogo ločuje med popularno kulturo in umetnostjo, vsekakor bolj strogo, kot smo tega vajeni, knjiga pa v resnici ne pripomore k temu, da bi avtoričino razumevanje te ločnice tudi mi razumeli bolje. EKV so bili na primer skupina, ki je – npr. z vrhunsko muzikaličnostjo klaviaturistke Magi in tudi ostalih ter z Milanovo poezijo v besedilih – to dvoje odlično premoščala. Tudi Jarrettov *Kölnski koncert* je, kot smo videli ob petdesetletnici tega dogodka, zaradi specifičnih okoliščin, v katerih je nastal, začel prehajati v popkulturni mit, za razliko od številnih improvizacijskih koncertov, ki tja ne bodo segli (*La Scala* ali serija njegovih japonskih koncertov *Sun Bear Concerts*) in so, če ne zaradi drugega, zaradi problematičnega klavirja v Kölnu, izvedeni bolje. Da o stripovskih romanih ne govorimo, saj ti kot

panoga obstajajo natanko na točki, kjer se umetnost in pop najbolj očitno stikata. Iskanje pikolovskih razmejitev med umetnostjo in popom se – za predano pesnico razumljivo – najbolj pokaže v eseju o poeziji ali v opazkah o njej. Bob Dylan in umetnost poezije? Domnevno prenizkotno. Začetek je izrazito aktualističen: “Svetovni ekonomski red potiska večino populacije v položaj, v katerem je umetnost (navidežno) postala luksuz peščice bolj situiranih, vse slabši izobraževalni sistemi ter vse manj dostopno izobraževanje pa to dihotomijo zgolj povečujejo, ker slabo izobraženi oziroma neizobraženi ljudje umetnosti ne morejo več razumeti, s čimer je vez z njo dokončno prekinjena.” Od političnega zornega kota, o katerem bi se dalo razpravljati na več kot en način, se nato oddalji in pripozna, da je poezija obstajala, obstaja in bo obstajala v svojem svetu (“Stvar poezije je predvsem poezija.”), ne glede na ugodnost ali neugodnost zgodovinskega trenutka. Če se ta spis začne z najbolj grenko polemičnostjo, kar je v knjigi najdemo, pa se besedilo v nadaljevanju razvije v čisto praznovanje, v metafizično “čago” poezije, ki je rezervirana za najbolj izbirčne vztrajneže, le da jo potem sami delijo naprej s svetom v neskončnem krogu izmenjave človeškega skozi umetnost.

V ostalih spisih je grenke polemičnosti manj. Priplazi se skozi stavek, opazko, misel, dovtip, in še takrat je marsikdaj pospremljena z ironičnim humorjem, kar pomeni, da kot scenaristka in naratorica tega esejističnega dokumentarca o temah, ki ne bodo zanimale najbolj splošne populacije in tudi ne vseh zaljubljenecv v umetnost, razume, da mora bralko in bralca nagraditi z nekaj iskre, če ju ne želi pripeljati žejna čez vodo. Posamezne teme obdela skozi izkustvene etape, kot jih navrže spomin, in skozi asociacije. Te vzbudijo vnaprej načrtano poanto, ki je sploh zakrivila izbor vsebine, medtem ko se v besednih igrach, kjer marsikdaj zaplešeta sleng in umetniško izrazoslovje, rodi avtentičen osebni izraz. *Kieślowski* se ne pokaže le kot eden od avtoričinih vstopov v umetnost, temveč tudi v osrčje mesta Ljubljane – v Slovensko kinoteko. Spis *EKV* nas vrne v čas, ko smo v avtomobilih poslušali kasete. Esej *Čaj* je hvalnica obredu, tako rekoč duhovnemu postopku, ki je blizu tudi najbolj zadržim ateistom, sicer pa gre za eno redkih, a civilizacijsko temeljnih stvari, ki jih je Zahod zelo hitro posvojil od Vzhoda; v besedilu med drugim srečamo pisatelja in pesnika Petra Svetino, ki je nedavno za eno od literarnih revij prav tako napisal sijaen esej o pojavljanju čaja v slovenski literaturi. Krompir ni samo krompir, temveč je predvsem spomin na bico. “Bica je živela v nizki rudarski hiši, dvojčku, sredi vasi kraj gozda. V njem je nabirala dračje in odpadlo lubje, tisto, kar ni več prišlo prav nikomur in bi sicer zgnilo in propadlo, ona pa je

na svoji koži občutila revščino in še predobro vedela, kako *skop pošobat*, kar bi šlo sicer v nič.” Tudi besedilo *Pisma* je nostalgično, le da tega občutka zares ne daje, saj pisanje z roko ne bo nikoli zares izginilo. Tema prihodnosti pa bodo ostali tudi vlaki, ki “so ravno dovolj hitri, da omogočijo učinkovito puščanje doživetega za sabo, a hkrati dovolj počasni, da vabijo h kontemplaciji. To je čas, ko lahko hkrati razmišljaš in pozabljaš.” Zaključuje se s *Knjigarno*, pri čemer je treba povedati, da so VigeVageKnjige po Mariborki nedavno odprle že drugo malo knjigarno – ljubljansko Šiško, za navdih pa se Zag Golob obrača k majhnim knjigarnam s svojih potovanj in k nekdanji knjigarni Behemot in njenemu lastniku Deanu Ivandiću. Povsem zadnja etapa je *Drevo* oziroma čustveno pismo staremu kostanju, ki so ga posekali.

Knjiga esejev *Poskus vsakdanjosti* že v naslovu govori o tem, da to, kar vsakdanje živimo, nekako ni tista vsakdanjost, ki si jo želimo. Ljubiteljice in ljubitelji esejistike bodo ta poskus težko zaobšli, poiskati pa ga velja kljub temu, da je ovitek tako rekoč prazen, sestavljen iz drobnih rdečih in turkiznih pikic, ki lahko pomenijo ... kar koli že vanje projiciramo.

**Sprehodi po
knjižnem trgu**

Lucija Stepančič
Boštjan Narat:
Bend.

Maribor: Založba Pivec, 2024.

Dva humbuckerja, semi hollov sta “resno sranje”. Če še niste vedeli. Tremolo moogerfooger je pa “spodobna reč”, tako kot je yamahin overdrive bolj “za silo”. In če komu še ni vse jasno, naj povem, da se nahajamo v prostoru za železnimi vrati, kjer greš po stopnicah in naletiš na “še ena železna vrata, taka z zapahom”. V prostoru za vaje, to bi se dalo uganiti že iz samega naslova romana. Sicer pa je prostor prav skrbno opisan: “Ob steni nasproti vhoda vufer, klaviature na štenderju (nord – včasih rdeča plastika izgleda seksi) in rhodesi v kovčku, zraven en vox in dva fenderja, manjši nič posebnega, ampak ma vintage šminko – tista rumena varianta – večji je bolj resen, hot rod deville, ni še klasika, ampak enkrat bo, zraven dva bas feršta, ampeg in mesa boogie. *Konkretno. Resno.*” In tamala, ki “je prišla v bend in (pazi to!) pozna ludwige!” Tamala z ludwigi je Zoja, ki je komajda izstopila iz materinega lexusa (“hibrid, lipstick red, fensi urbana eko zverina. *Made to impress, vsaj za tiste, ki so v trendu in poznajo prihodnost avtomobilske industrije*”), le malo po tem, ko sta se peljali mimo velikega reklamnega plakata ob cesti, na katerem v “rdečem poslovnem kostimu, *ni lipstick red, neka bolj umirjena varianta*”, pozira mama, “*bestselling author*”, “najbolje prodajana avtorica s področja uporabne psihologije”, in dela reklamo za zvočno knjigo, posneto po svoji uspešnici z naslovom *Prebuje-ne sanje*. Tega jutra se mama odpelje na drugo stran države, kjer bo vodila

“dvodnevni seminar na morju, za neke direktorje. Precej velika zadeva.” Zoja pa začenja kariero v bendu.

Moškemu delu familije preostaja pospravljanje zajtrka “Pomarančni sok. Kafetjera. Popečeni kosi polnozrnatega kruha. Palačinke od včeraj. Jagodna marmelada ... Narezan avokado na krožniku s čebulnim vzorcem. Kosmiči – granola z gozdnimi sadeži. Riževi krekerji. Med. Sladkor. Limona. Telefon. Črni čaj. Ovseno mleko. Mleko – tisto iz krave. Še en telefon. Časopis. Kozarec vode. Ovitek šumeče vitaminske tablete. Sir. Francoska štruca. Knjiga z modrimi platnicami. Mortadela z olivami.” Brat Teo pri tem duhoviči, kar počenja dokaj inflatorno, fotru Damijanu pa se niti to ne da (več). “Oča pač trpijo za sindromom spomina na kruto pomanjkanje, ki ga sam sicer ni nikoli doživel, je pa zato o njem celo življenje poslušal. In če temu dodamo še blago fiksacijo na sadne namaze, dobimo eksplozivno mešanico, ki se manifestira v kompulzivnem ponavljanju jutranjega rituala. Kako izvirna diagnoza. Kako samosvoje človeško bitje.” Za Zojo se začne pa zares oziroma je “konec zajebancije”, to je “*ipak neke vrste avdicija*”: “*Basi, midli, visoki, presence, reverb ... Čakaj, volume in master, pa še drive? Aja, ta zadeva ma svoj overdrive! Dve stopnji! Super, yamaha gre lahko domov.*” A ni panike, “*fin sustejn, lepo vleče tale deville, humbuckerji pa itak.*”

Osebe v romanu Boštjana Narata imajo preklemsko smolo, da so ujete v najboljšem od vseh svetov, tako da je treba prekopavati še in še, če naj se pride do kakšne travme. To bi bila lahko mama, ki je za nadstandardno bivanje svoje družine “prodala dušo hudiču” oziroma založniški komerciali, kar je na tem mestu itak eno in isto, lahko pa se vprašamo, ali ni še večja mora foter, ki se za razliko od nje nikakor ne znajde v 21. stoletju, tako da je iz karizmatičnega glasbenika in super zabavljača zdrsel v vlogo starejšega občana in se spremenil v hišnega duha, ki ga zanimajo le še ptičje hišice in palačinke z jagodno marmelado. Čeprav je lahko srhljiv tudi foter, ki je “strašno kultiviran in uspešen lik, uglajen gospod, snob in večni kapo di, model, ki se spozna na vina, michelinove zvezdice in drage cunje in ki posluša samo tiste, ki se pišejo Argerich al pa Netrebko”, “ena nenavadna prikazen” oziroma sramota pa je tudi foter intelektuallec, klasični filolog, ki se mu je odpeljalo ob družbenih omrežjih in zdaj po njih javno prepeva “hvalnice nekim Mussolinijevim kao filozofskim botrom”. Familija je torej še vedno cona, kjer ničesar ni mogoče narediti prav, da se mama še in še žrtvuje, pa ostaja v veljavi že od Cankarjevih časov, le da ne teče več za vozom, pač pa si s flancarjenjem o samopomoči financira pregrešno drago vozilo, nabija naklade svojih knjig in na račun trpečih duš vleče blazne honorarje.

Člani benda, pripadniki milenijcev in generacije Z, sumničijo, da 21. stoletje pod svojo šminkersko in super dizajnersko površino resno pohablja duševnost ljudi, moške spreminja v hišne duhove, ženske v okrasne predmete in modne dodatke, statusne simbole, ki se jim plačuje, da se ne postarajo, medtem ko mladež obtiči vsa napsihirana in tesnobna, nesposobna, da že enkrat vzfrfota iz prestižnih domovanj svojih starcev, in tako vse dni le še ugiba, "kako bo samo še slabše in kako se vedno bolj gradi samo še nadstandard, medtem ko gre standard počasi u božjo mater", tudi če se iz otroške sobe v bunker za vaje pripelje z alfo in je na grotesken način še sama del nadstandarda. "In zdaj lahko pizdakamo in jamramo nad kruto usodo, pa kako smo del te nesrečne generacije, v kateri je že odselit se od doma uspeh, da se dejansko osamosvojiš, pa že meji na čudež". Saj ni dovolj samo nabasan hladilnik in "kitchenaid za jurja in dizajnerski ožemalnik agrumov. Pa ves ta art, ki nam visi po stenah, pa tista hibridna zverina, ki je parkirana spredaj." Treba je imeti tudi "hud bend, dober bend". Ki mora uspeti in ne biti zgolj dober. "Nočem postati spregledani biser, nočem, da našo muziko čez trideset let odkrije nek čudaški avdiofil, ki si ga šiba na arheološke glasbene artefakte." Kot si lahko kar mislimo, ima glasba Naratovega romanesknega benda "malo alternativen prizvok" in ne pristaja na cenenosti, ampak glasbeni in vsakršni viziji grozi, da bo razpadla na koščke v primežu realnosti, kjer štejejo predvsem "zakulisne fore, gverilska promo akcija, kofetkanje s pravimi ljudmi", po malem pa ga utruja tudi lastno izgubljanje v "popkulturnih in svakojakih referencah, ki so že malo boring".

Za nepričakovan *happy end* nazadnje posredno poskrbi neka "najbolj hot shot agencija, totalna korpo scena, pa baje precej zajebana", medijski gigant, ki ždi v ozadju kot mračni plenilec in vzbuja ugibanja o pravi naravi vsakršnih poslov in s tem tudi resničnega sveta, poslovni monstrum. "Baje ful enega maltretiranja pa grozni odnosi, sploh do ljudi na teh junior pozicijah. Nakokirani šefi, ki mislijo, da si lahko privoščijo vse ... Ampak ... What? Oni? Oni so te klicali?" In tako prav nesposobni brat, neutrudni nakladač prejme "nespodobno povabilo od hot shot agencije, korpo bande, ki mu v zameno za obraz, glas in dušo ponuja kupe keša, zdaj pa je v dilemi, čeprav se dela, da dileme sploh ni in da mu je vse jasno". Seveda ima možnost, da se "s svetim NE na ustnicah na koncu vrne v zavetje obiskurnosti, mizernih honorarjev in svoje otroške sobe", ampak tega seveda ne bo naredil, raje bo šel po maminih stopinjah, ponovil to, iz česar se ves čas dela norca, in poskrbel za blagor svoje rodbine. Pri čemer si v slogu privošči vsaj dvoumnost, da "ne veš, a folk vabi al ga odganja", kar pa je tako ali tako vseeno. "Nima veze, glavno, da se govori."

Današnji dvajset- do tridesetletniki, “neplačana delovna sila Marka Zuckerberga in ostalih spletnih frajerjev”, se torej meljejo med razvajanostjo, ambicioznostjo (ki jim je bila vcepljena že v glasbeni šoli in se je prav smešno ne morejo nikoli več otresti, kar sami priznavajo), begajo jih izmuzljivi pomeni, paradoksalnost, predvsem pa tesnoba informacijske družbe, tisto, v kar verjamejo in kar bi radi dali svetu, pa je le del velikanske hiperprodukcije, ki se ponuja naveličani in prezasičeni publiki. Pri čemer pa se morajo tudi zavedati, da je “vse to govorjenje o samosvojesti in neukalupljenosti ... rahlo precenjeno. Pa malo brez veze.” In da ima tudi sicer “marsikdo marsikaj za povedat, ljudje so že utrujeni od tega”, njihove ljubezenske zgodbe pa so v najboljšem primeru “še kar uau”.

Mlada Sodobnost

Katja Štesl

Katarina Šeme: Iz jame.

Ljubljana: VigeVageKnjige, 2024.

Iz jame je drugi dolgometražni strip avtorice obetajoče nove generacije slovenskih vizualnih pripovedovalk in pripovedovalcev. Leta 2022 nas je z izidom knjige *Sumatra: leto na tropskem otoku*, ki govori o njenem življenju med štipendirano študijsko izmenjavo v Indoneziji, presenetila z obsegom in zahtevnostjo naloge, ki si jo je zadala, saj se stripovsko ustvarjanje pogosteje pričinja s krajšimi deli in postopnim usvajanjem pristopov k mediju. Če je bila *Sumatra* preizkus potrpežljivosti in vzdržljivostni trening, je *Iz jame* izraz učljivosti in umetničnega napredovanja v razumevanju stripovske forme in implementaciji novih znanj ter opazanj, ki se kaže v premišljeni strategiji pripovedovanja in preudarni rabi konvencij. Dogajanje pokriva medijsko odmevno, več kot 30 ur trajajočo jamarsko reševalno akcijo na Notranjskem aprila 2023, katere del je bila tudi avtorica. Zaradi odpadanja kamenja se je hudo ponesrečila jamarka iz skupine raziskovalcev, za nameček pa se je to primerilo v težko dostopnem predelu jame. Gre za resnično osebno izkušnjo, ne pa tudi za osebno izpovednost; kljub temu da je avtorica na podlagi opravljenih intervjujev vključila perspektive več sodelujočih v intervenciji, niso v ospredju njihovi karakterji, temveč profesionalnost, v ključnih trenutkih pa je skozi predanost nalogi reševanja življenja prikazana tudi njihova nemara še pomembnejša človečnost.

Dokumentarni strip je s svojimi specifikami in omejitvami, ki jih prinaša nefikcijska narava snovi, zahteven žanr. Ker sta potek posameznih dogodkov in delovanje vključenih ljudi znana in določena, ni manevrskega prostora za poljubne domišljijske variacije, zastranitve in dodatke. Obenem gre za osebe, ki živijo med nami, za trenutke, ki so bili za vpletene mučni in strašni, zato morajo avtorji verodostojno in dostojanstveno poročati, skrbeti za pravilnost in celovitost prikazanega. Odgovornost ni majhna, kar je avtorica ubesedila v predgovoru, v katerem oriše kontekst nastanka knjige, pobude zanjo ter predvsem lastne zadržke in pomisleke glede tovrstnega ustvarjanja. Predstavi načela, ki se jih je med snovanjem držala, omeni pa tudi razbijanje mitov in neresnic ter spoznavanje poklica, zaradi česar se je naposled za projekt vendarle odločila – navsezadnje nas ima večina z jamami le izkušnje bolj turistične in poljudne narave.

Zaradi velikega števila oseb – v intervenciji je sodelovalo 150 ljudi, med njimi 68 reševalcev – je vizualno oblikovanje likov, da bi bili ti med seboj jasno ločeni, oteženo, ne glede na to, da se strip obvladljivo osredotoča le na nekaj oseb, ki so bile v direktnem stiku s ponesrečenko, na primer na medicinsko ekipo. Nobena olajševalna okoliščina ni, da so liki uniformirani v kombinezonih, a je s tem po drugi plati toliko bolj poudarjeno, da se vloga posameznika v takih primerih kaže le skozi usklajeno sodelovanje ekipe, v kateri se njihova individualnost umakne v ozadje in da prostor skupnemu cilju. Tudi izbira likovnega sloga z minimalnimi elementi obrazne mimike in razlikovalnih potez prispeva k temu. Kolikor je za zgodbo nujno, lahko sicer poimenovane osebe ločimo med seboj recimo po detajlih las, ki štrlijo izpod čelad. Polje možne igrivosti tukaj predstavlja končna tehnična izpeljava stripa, začevši s scenarijem in kadriranjem. Ključnega pomena so odločitve na nivoju, kaj prikazati in kaj izpustiti, da bo branje še zmeraj tekoče in jasno, ob čemer je treba misliti tudi na dogajalni ritem in informativnost: kje ustvariti poudarke, kje se osredotočiti na ustvarjanje vzdušja in kje čim bolj natančno, a še vseeno ne turobno, predstaviti bralcem manj znana dejstva.

Namesto členjenosti na poglavja je delo razdeljeno na sekvence, ki se dogajajo v jami in so izrisane na črnem ozadju, ki se izliva v živi rob, in tiste s površja gozdnih tal, postavljene na klasično belino strani. Čeprav sta uvodni in sklepni del časovno oddaljena, je glavni del zgodbe časovno strnjen in poteka linearno. Najpomembnejšo dinamiko, s tem pa tudi presenetljivo odliko, predstavljajo kompozicije stripovskih strani, predvsem tistih, ki se dogajajo v podzemlju. Strip je v celoti narisana, barvana in senčena digitalno, posebne kontraste s temo ustvarja omejena paleta

barv v osnovnih odtenkih modre, rdeče in rumene, ob čemer ne gre za prisiljeno stiliziranost, ampak za razmeroma realističen kolorit. V jami ni naravnega vira svetlobe, ki bi omogočala kakršno koli časovno ali prostorsko orientacijo, zato se je avtorica morala spopasti z zahtevno nalogo vključevanja efekta svetlobe, ki jo v stožčastih snopih proizvajajo naglavne svetilke likov; razmerje med svetlobo in temo pa navsezadnje vpliva tudi na ustvarjanje napetosti.

Razporeditve na strani odražajo večjo samozavest pri podajanju vsebine, kakor smo jo lahko opazovali v črno-beli *Sumatri*. V *Iz jame* so prizori denimo tam, kjer je to smiselno, razpotegnjeni na soležni strani, pojavlja se tudi "lepljenje" dodatnih okvirčkov z detajli na osnovne prizore. Tudi na črnem ozadju so prisotni robovi okvirčkov, a so izrisani s tako tankimi linijami modrikastih odtenkov, da so komaj opazni. Enake linije uporablja za nakazovanje razgibanosti kamnitega terena, ki jih mestoma, ko je za zgodbo pomembnejši občutek globine, tudi ustrezno teksturno senči. Nevpadljivo, a učinkovito so v strip vključene vizualne metafore, kot je denimo sled dihanja poškodovanke, ki bi lahko ponazarjala tudi dinamiko srčnega utripa. Besedilo dialogov je postavljeno v konvencionalne govorne oblačke z belimi podlagami, je pa količinsko premišljeno odmerjeno in izčiščeno. Nekaj besedila je tudi vključenega neposredno v risbe, posebej prepričljivi so odmevi glasov v temi. Miselni oblački so redki, a so recimo v primeru, ko se člani ekipe med čakanjem v tišini stiskajo ob ponesrečenki, da bi preprečili njeno podhladitev, toliko bolj udarni, saj vsakemu od njih po glavi rojijo skrbi, s čimer si postanejo še toliko bolj podobni.

Prizori iz jame so prikazani skozi "vsevedni" vzdolžen prerez, s čimer je bralcem omogočena lažja orientacija. Prostorska razmerja in labirint rogov avtorica uporabi za okvirje, hkrati so ponekod v vlogi vrzeli, kakršne poznamo v klasičnih mrežah, obenem pa nam priskrbi tudi skico jame, ki je bila za reševalce ključna. Premikanje in akcije avtorica opremlja z gibalnimi črtami, smiselno pa uporablja tudi tehniko poliptiha, pri kateri se figura "klonirano" pomika po statičnem ozadju. Premišljeno oblikovana podoba na naslovnici spominja na ogromno peščeno uro sredi temnega gozda. Ozko in zavito grlo predstavlja ožine v jami, ki so temeljno oteževale reševalno akcijo, obenem pa gre za strnitev sporočila: da je čas ključnega pomena – treba je hiteti, a vendarle previdno in brez panike – in da se čakanje na pomoč zaradi stiske lahko zdi dolgotrajnejše, kot je. Globina jame je ponazorjena z dolgim nizom sklenjenih vrvi, vertikalna pa se navezuje tudi na sam naslov – *Iz jame* odraža osredotočenost na en cilj: spraviti ponesrečenko na površje in ob tem poskrbeti za lastno varnost.

S tem sta določena tudi smer in vrh zgodbe, h kateremu stremimo skozi celotno branje.

Poučnost se kaže v tistih delih, ki upovedujejo procesnost, različne naloge in korake njihovega izvajanja, predvsem skozi neverjetno dobro organiziranost ekipe v krizni situaciji. Hvaležnost in občudovanje popolne nesebičnosti je treba poudarjati vsakič znova in podpreti angažma posameznikov, ki skozi različna društva in organizacije udeležujejo svojo družbeno zavednost in odgovornost. Ko se avtorica v stripu odloči za informativnejši pristop, v ozadje postavi progresiven pripovedni tok in ga ustavi tudi vizualno. Taka primera sta recimo prosta in pregledna razporeditev predmetov, ki sodijo v torbo reševalca in ki jih preveri, preden se poda na intervencijo, ter predstavitev sestavnih delov in njihovih funkcij pri različnih vrstah nosil, prilagojenih specifičnim poškodbam in terenom. Drugod to vključi bolj spontano, recimo, ko zdravnica ob prihodu prejme "zlata vreden" izpolnjen listek za prvopristopnike k poškodovancu, na katerem so navedene ključne stvari, ki jih navzoči preverijo, da zagotovijo stabilizacijo do prihoda medicinske ekipe.

Avtorica je sicer tudi formalno izobrazena na področju vizualnih komunikacij, poleg ilustracije in animacije se ukvarja z grafičnim oblikovanjem, a v prvem planu v tem primeru nista umetniška inovativnost in drznost, pa tudi ne potrjevanje umetniške identitete z morebitnimi metaprijemi in reflektiranjem samega procesa ustvarjanja. Žanrska določitev usmerja tudi bralska pričakovanja, da ne bo šlo za umetniško prirejanje, temveč za spoštljiv, pa tudi čim zvestejši prikaz. Delo z jasnostjo in primernostjo zapolnjuje opazno vrzel v produkciji in kvaliteti stripovskega čtiva za mladostnike, za katere je ponudba bodisi preenostavna bodisi prezahtevna, pretirano lahkotna ali po drugi plati monotona, hkrati pa poduk nemalo-krat senči primarno estetsko doživljanje in ugodje. Pri delu Katarine Šeme najbolj občudujemo iskrenost in nepretencioznost njenega pripovedovanja, ki za navidezno preprostostjo skriva tehtne razmisleke, prav gotovo pa bi si v prihodnje ob morebitni izbiri drugačne vsebine lahko želeli videti še napredek v smeri večje likovne sproščenosti in spontanejšie risbe, skozi katero bi lahko posredno sporočala čustvene komponente pripovedi, ki pritičejo njeni pristnosti.

Mlada Sodobnost

Gašper Stražišar

Igor Karlovšek: Plezalec.

Dob: Miš založba (Zbirka Srečanja), 2024.

Celjski pisatelj, scenarist in odvetnik Igor Karlovšek v svojih delih pogosto obravnava kriminalne primere, se pogloblja v slovenski pravni sistem ter kritično premišljuje o lažeh ter skrivnostih, ki nas obkrožajo. Poznan je kot eden tistih piscev, ki v svoje realistične romane vpletajo kriminalno ozadje, pri čemer mu odvetniško znanje zagotovo koristi, sočasno pa z globljim uvidom in kritičnostjo pogosto opisuje delovanje družbe v tranziciji in prestrukturiranju. Prav slednje se najbolje prikazuje v njegovih romanih za odrasle, kot so *Odvetnik* (2014), *Bahamski dokument* (2017), *Rodoljub* (1994) ali *Klan* (1994), s katerim se je uvrstil tudi med nominirance za nagrado kresnik. Vendar Karlovšek ni zgolj pisatelj "za odrasle", že vrsto let se posveča tudi mladinski literaturi. Za eno svojih prvih mladinskih del z naslovom *Gimnazijec* (2004) je bil leta 2005 nominiran za nagrado kresnik in prejel nagrado večernica, današnja mlado generacijo pa navdušuje z zbirkama pustolovsko-zgodovinskih romanov *Ognjeno pleme* (pet delov) in *Ognjeni trije* (doslej jih je izšlo pet), v katerih opisuje čas naselitve Slovanov na območje današnje Slovenije, še pred nastankom Samove plemenske zveze in kneževine Karantanije. Njegov najnovejši mladinsko-pustolovski roman, *Plezalec*, je izšel lani.

Že naslov nam sicer pove, da bo to zgodba o osvajanju vrhov, ki jih v prostem času osvaja tudi avtor sam, vendar nam že prve strani ponudijo

adrenalinsko branje. "Moč je iztekala iz telesa Roka Mirnika, kot bi se odprla nevidna pipa in bi z vsakim utripom srca mišice izgubljale energijo. Dihal je vedno hitreje in plitveje, v kolena se je z vedno močnejšo tresavico nabirala panika. Oči so begale sem ter tja, niso ujele prave točke, kamor bi se obesile in rešile težavo. /.../ Oprimka, na katerih je stal, sta bila slaba." Pred nami se odvije manjša nesreča, zaradi katere se protagonist romana, najstnik Rok Mirnik, odpove nadaljnjemu plezanju, njegova odločitev pa vpliva na dinamiko odnosov tako v družini kot med Rokom in njegovo najboljšo prijateljico Tino. Sledi nov preobrat, po katerem se roman razdeli na dve vzporedni zgodbi: v eni spremljamo zgodbo Rokove mame Jasne in njegove prijateljice Tine, katerih malo letalo je na poti iz tujine strmo-glavilo v Robanovem kotu, v drugi zgodbo Roka, njegovega dedka Toneta in očeta Vasje, ki se odpravijo reševati svoji bližnji osebi.

Deljenje pripovedi na več vzporednih zgodb smo že srečali tudi v Karlovškovem mladinskem pustolovskem romanu *Preživetje*; gre za učinkovit literarni prijem, ki tako avtorju kot bralcu omogoča pozornostnejše spremljanje dogodkov, hkrati pa se avtor s tem uspešno posluži zlatega pravila kriminala in pustolovskih romanov, po katerem mora bralec vedno vedeti več od protagonistov. Napetost, ki jo avtor ustvarja in stopnjuje s prepletanjem dveh pripovednih pramenov, uspešno vzdržuje vse do konca romana. Ženski nesrečo preživita in se, čeprav poškodovani, po zaslugi Jasninega znanja vkopljeta v sneg, da bi ohranjali toploto. To, da sta preživel, vemo le bralci, in prav tako le bralci vemo, da so se Rok, njegov oče in dedek odpravili na reševalno akcijo.

Roman bi lahko na tem mestu sledil klasičnemu popisovanju pustolovske zgodbe, spremljali bi plezalce, ki hitijo na pomoč, in poškodovanki, ki se borita za preživetje. In čeprav je to osnovna premisa romana, nam delo ponudi bistveno več. Rok se je po nesreči zaradi strahu odrekel plezanju, zdaj pa se ponudi priložnost za pogovor z dedkom – zgodi se pomenljiv dialog o strahu kot "čisto normalnem odzivu na smrtno nevarnost", o dvomih, ali se da strah preseči, pri čemer Rok v dedku najde oporo in razumevanje. Takih trenutkov je v romanu več. Mestoma avtor nameni dialoge in notranje monologe tudi odraslim literarnim likom, pri čemer pa včasih pozabi, da je roman namenjen mladim bralcem, ki jim težave odraslih ne morejo biti razumljive. Pogovor med očetom in mamo o očetovih previsokih pričakovanjih do Roka, na primer, zaustavlja živahen tok pripovedi, dialog pa je za mlade bralce, ki se s tako težavo ne srečujejo, lahko manj zanimiv. Res pa je, da avtor s tem naslavlja eno izmed težav, ki v odnosih

med starši in otroki v današnjem času ni redka, roman pa s tem dobiva tudi medgeneracijske lastnosti.

Karlovšek, tudi sam pohodnik oziroma plezalec, natančno pozna strokovno terminologijo (na koncu knjige je dodan slovar), pa tudi občutke, ki prevevajo plezalce v ključnih in predvsem izčrpljujočih trenutkih. Tako pustolovska zgodba ni le brezglavo hitenje k reševanju, ampak natančen popis dogodkov, ki se zgodijo v slabem vremenu, ob snegu in mrazu. “Zakaj potem še naprej rineš skozi to nemogoče ruševje z menoj, če mi ne verjameš?” je izbruhnil Rok, z živci precej bolj na tankem, kot je mislil, da je. Tone je vedel, kako deluje utrujenost. Zavore popustijo, začnejo se očitki. Upravičeni in tudi tisti manj upravičeni,” beremo pogovor med vnukom in dedkom, ki v najhujšem vremenu presegata meje svojih zmožnosti in se borita z obupom.

Ideja, kako ne obupati in kako nas ljubezen do drugega žene naprej, tudi k preživetju, je osrednje gonilo romana. Avtor (kot v večini svojih mladinskih romanov) naslika pomen skupnosti, tokrat družinske. Njegovi protagonisti so odvisni drug od drugega, skupaj pa tvorijo družino, katere člani so si med seboj sicer zelo različni, in vendar bi drug za drugega naredili prav vse. Ponudi nam eklektično mešanico dogodkov, z novimi in novimi preobrat, ki jih spretno poveže v berljivo celoto. Situacije, bodisi v šoli bodisi v gorah, opiše s številnimi podrobnostmi, slikovito opiše pokrajino in bralca preseli v zimsko vzdušje. Ali pa v strah in mraz, s katerim se spopadeta Jasna in Tina: “Prostor je bil utesnjen, a je bil verjetno veliko toplejši od jutra, ki je čakalo zunaj. /.../ Previdno je odrinila dekle na stran in nanjo naložila oblačila, ki jih je mislila uporabiti, potem pa telo in poškodovano nogo in roko počasi premikala tako, da je z glavo dosegla narejeni zračnik. Z dlanjo je odločno segla v sneg, s katerim je zapolnila vhod, ko sta končali kopati, in potisnila. Mraz jo je ugriznil v kožo, a je vztrajala, dokler prsti niso na drugi strani pogledali ven.” Karlovšek opisuje dogodke, pokrajine in napore tako živo, da se nam mestoma zazdi, da se pred nami vrti film.

Roman ne odpira le zanimivih tem, pri čemer prevprašuje medsebojne odnose, premagovanje strahu in medsebojno zaupanje, ampak slednje vpne v do konca napeto pripoved, v okviru katere se v bralca še posebej zasidra misel, je plezanje eno izmed bolj povezujočih dejanj. To ugotovi tudi glavni najstniški protagonist: “Še mesec dni, pa bosta oba imela sedemnajst let. Malo ali veliko, a po njegovem niso šteli dnevi, štel, je, kar sta doživela in preživela skupaj. Bil je prepričan, da sta se takrat, ko sta bila zvezana v eno v steni, povezala v nerazdružljivo celoto.”

Gledališki dnevnik

Maja Murnik

O ranah in brazgotinah

Damir Avdić: *Šivi*. Avtor teksta, glasbe in režija: Damir Avdić. Produkcija: Maska Ljubljana. Ogled marca 2025 v Plesnem teatru Ljubljana.

Še zmeraj ostaja v meni osnovna zadrega, ki se je skozi leta ne morem znebiti – in verjetno je prav tako –, zadrega namreč, ki me preplavi, ko gledam predstave o vojni. Nelagodje ob tem, da imam pogosto občutek, da ni kaj dodati. Ni kaj reči. Vsaka beseda se zdi odveč. Kot bi bila vojna tako ultimativna, tako totalna, da požre prav vse tako v svojem vrelem središču kot naokrog; da zemljo požge do neprepoznavnosti.

Teatrologinja Zala Dobovšek v svoji knjigi, predelavi doktorske disertacije *Gledališče in vojna. Uprizoritveni odzivi na vojne v 90. letih v nekdanji Jugoslaviji* v uvodu piše o težavnem vprašanju, kako raziskovalčevo emocionalno pretresenost pretvoriti v “objektivni” jezik. To je proces, ki ni nujno uspešen. Iz lastne pozicije je nemogoče izstopiti, ugotavlja, a drugo vprašanje je, koliko se tega v resnici zavedamo. Avtorica v nadaljevanju gledališče v njegovem temelju umešča v družbeno tkivo; pri vojnem kontekstu je ta vpetost še toliko globlja, kajti predstave z vojno tematiko prevzemajo dodatne družbene vloge.

Da, *Šivi* so predstava z vojno tematiko, ki ji dejstvo, da je nastala po avtobiografski predlogi, verjetno podeljuje dosti večjo legitimnost kot kakšne splošne vaje iz reprezentacije. To dejstvo je obenem tudi razlog za cmok

iz uvodnega odstavka. Kako torej vrednotiti predstavo, ki ima konkretno povezavo z resničnim življenjem, še posebej s travmatičnimi dogodki? Kako si drzniti ocenjevati "umetniški izraz" teh občutij; kako ločevati med "gledališkim" in "resničnim", med dokumentom in fikcijo oziroma kako "objektivno" ugotoviti (kot je obširno pisala že Zala Dobovšek), ali je bil prenos v sfero umetnosti uspešen?

"Kakovost je v šivih, ne v tem, da nimaš brazgotin," je ključna misel in izhodišče predstave, ki je nastala po besedilu Damirja Avdića, glasbenika, pisca in performerja, v širši javnosti poznanega tudi kot radijca. Besedilo temelji na avtobiografskih pričevanjih iz časa vojne na ozemlju nekdanje Jugoslavije v devetdesetih letih.

Šivi – premiera je bila 11. septembra 2024 – so zastavljeni kot pripovedna predstava. V slabo uro trajajoči uprizoritvi štirje nastopajoči, dve ženski in dva moška, povejo nekaj "nikoli do konca zaceljenih zgodb". Asja Kahrmanović, Barbara Krajnc Avdić, Gregor Zorc in Damir Avdić nam drug za drugim, včasih tudi v dvojicah, s svojo igralsko prezenco pripovedujejo zgodbe, ki se pretežno godijo v zaledju bojišč, običajnim ljudem, a so še kako definirane z vojno. Neposredno nagovarjajo občinstvo, obrnjeni proti nam iščejo očesni stik, ki ga seveda ni, kajti gledalci ostajamo večino časa predstave skriti v temo gledališke dvorane (v marcu je to dvorana Plesnega teatra Ljubljana na Prulah, v prejšnjih izvedbah pa je bila to Stara mestna elektrarna).

Že uvodni prizor nas postavi v specifični kontekst nedavnih jugoslovanskih vojn: Avdić, oblečen v temne hlače in belo spodnjo majico ter obut v sandale, na rampi v bosanščini pripoveduje o tem, kako so v od boga pozabljeni kraj po koncu vojne prišli zaslužkarji, ki so želeli iz kraja narediti turistično destinacijo. Za ta namen pa bi ga morali očistiti min. Toda – se skozi nekoliko poetično besedilo huduje pripovedovalec – on njihov micelij potrebuje, saj žice iz poteznih min uporablja za kitarske strune, ki jih je sicer težko kupiti. Zdi se, kot bi končana vojna postala tako nepogrešljiv del njega samega, da je – čeprav nekaj negativnega in težkega – ne le pomemben gradnik njegove identitete, temveč ima celo njen maligni sad (mine) sposobnost, da kraj obvaruje pred vdori zunanjega, drugačnega sveta – pred potrošništvom, pozabo, prazno glazuro. Ob tem mi pride na misel fant iz Kertészovega romana *Brezusodnost*, napisanega v veliki meri po avtorjevi izkušnji, ki se po tem, ko ga ob koncu druge svetovne vojne osvobodijo iz koncentracijskega taborišča, v novem svetu ne znajde prav dobro in pogreša prav tisto najhujše, Auschwitz in Buchenwald.

Predstava z ostrimi potezami in z odsekanim slogom, v katerem najbolj zazvenita zamolčano ter izpuščeno, izriše pretresljive vojne podobe. Pri-povedni drobci se mešajo z izpovednimi in z na videz bežnimi, a globokimi premisleki; včasih na kratko preidejo v preteklost, v obdobje pred vojno, drugič se prelijejo skorajda v fantastično, irealno ... Pred nami vznikajo žrtve vojne v vsej presunljivosti – lačni, prestrašeni, pijani, obupani, napol blazni moški in ženske, fantje in dekleta, močni in šibki, močni v svoji šibkosti, šibki v moči, poniževanje in trpljenje; v ledeno mrzlih in lačnih domovih ter ulicah se karte mešajo na novo in vsakič sproti; zanikanje, spominski *black-outi* in elipse so postopki, ki niso uporabljeni le v besedilu predstave in v natančni režijski montaži njenih delov, temveč so nujen pogoj za preživetje v vojnem času, za ohranitev minimalnega človeškega dostojanstva, za celjenje šivov.

Vseeno je pravzaprav, kateri vojskujoči se strani so pripadali, kajti – kot pravi ženska, ki ji je vojni dobičkar ponudil kupčijo, naj proda svoje telo v zameno za moko – “najhujše v vojni je bilo spoznanje, da ni naših. Vsi so njihovi.” Zmagovalcev ni; ostajajo le travme in načini, kako se z njimi spopasti: “Skrivnost življenja je v šivih, ne v tem, da nimaš brazgotin. Iz močnih šivov vznikne dobro življenje. Kvaliteta je v šivih,” na koncu predstave Asja Kahrmanović osmišlja pripoved o tem, kako je žrtev množičnega, načrtnega posiljevanja v Ameriki, potem ko si je uredila življenje in se je kakšne dni zdelo, da brazgotin sploh ni, v nakupovalnem središču iznenada srečala svojega tedanjega posiljevalca.

Šivi so izčiščena, precizna predstava, z jasno dramaturgijo in ritmom (dramaturginja je Andreja Kopač) ter z nevsiljivimi, skromnimi, a premišljenimi in natančno odmerjenimi gledališkimi sredstvi ter režijskimi intervencijami (režiser Damir Avdić). Ena takih učinkovitih rešitev so veliki leseni okvirji, ki uokvirjajo pripovedovalce (scenografija in kostumografija sta delo Nataše Recer). Po eni strani učinkovito ločijo posamezna pričevanja oziroma prizore med seboj, nastopajoči z njimi vzpostavljajo odnos, po drugi strani v metaforičnem smislu morda služijo za okna v svet “tam čez”, se pravi v svet, ki ga ne želimo misliti, ki se zdi oddaljen (Balkan je še zmeraj pojmovan kot kulturni Drugi). Uporaba okvirjev doseže kulminacijo v zadnjem, že omenjenem prizoru, ko pripovedovalka, ki se spominja soočenja s tokrat šibkim rabljem v kalifornijskem nakupovalnem središču, le s težavo v rokah drži ta okvir, a proti koncu od nekod dobiva neznano moč in uspe ji ga obdržati v zraku ter celo dvigniti.

Druga zanimiva režijska rešitev so projekcije, ki potekajo v ozadju. Na eni od njih so animirane živali – kanarček, srna, ki teče, pa tudi (manj

posrečeno, saj je to preveč direktno) besede, ki krvavo pordečijo. Pojavljajo se tudi napisi in gesla, recimo: "Zgodovina se tu ne ponavlja, zgodovina tu traja." Tudi tu – kot zadnja leta v množičnih medijih – ne moremo mimo pojma fašizem in njegovega ahistoriziranega razumevanja: "Fašizem je unisex, one size fits all!" Večina teh animacij in projekcij (avtor grafičnega oblikovanja in videa je Almir Mazalović) subtilno komentira govorno besedilo, včasih dodaja, drugič vzpostavlja odmik, kontrast igri ljudi.

Avdičeva predstava pripoveduje o travmatičnih dogodkih in posledicah, ki so jih balkanske vojne pustile na posameznikih v Bosni in Hercegovini, o njihovem spopadanju s tem, kar so preživeli, o ljudeh in živalih (ki imajo v nasprotju s človekom usmiljenje, beremo na eni od projekcij), o brazgotinah in globokih ranah pod njimi.

Harold Pinter, Eva Mahkovic, Dorian Šilec Petek: *Prah*. Režija: Dorian Šilec Petek. Produkcija: Društvo Dveh. Ogled marca 2025 na Poljanski cesti 73a.

Prah je drugi del *Trilogije erosa*, ki želi vnesti gledališče na popolnoma neznana ali vsaj neklasična gledališka prizorišča, kjer je prisotno majhno število gledalcev, preberemo na predstavitveni spletni strani. V takšnih nepričakovanih oazah ali – zapišimo s sodobnejšo terminologijo, recimo s pomočjo Hakima Beya – začasnih avtonomnih conah nameravajo ustvarjalci skozi uprizarjanje različnih tekstov iskati nove estetike in drugačne senzibilnosti, ločene od predvidljivih vsebin za abonentsko publiko, pa tudi od prav tako že utečenih ter institucionaliziranih poetik iz ponudbe alternativnih odrskih praks. V ospredju trilogije so raziskave odnosov med spoloma na ozadju aktualnega družbenega trenutka, se pravi analiza medosebnih odnosov v dispozitivu sedanje družbe. Tako je Društvo Dveh trilogijo začelo z uprizoritvijo Krleževe drame *V agoniji* v Vili Zlatica leta 2023. Drugi del trilogije je *Prah*, katerega premiera je bila novembra 2024, zadnji del, *Igra za dva*, pa bo uprizorjen letos. Vsak del je zasnovan z drugo ekipo – z drugim režiserjem in igralsko zasedbo.

Prizorišče predstave je zares nekonvencionalno in tudi precej skrito – na točki, ki zmede celo navigacijo Googlevega zemljevida. Ob komaj brlečih uličnih svetilkah Ljubljane 21. stoletja se prebijam prek temačnega parkirišča na dani naslov na Poljanski cesti. Zbor gledalcev je na dvorišču zasebne hiše; v mrzlem večeru s čudovitim luninim krajcem, obešenim na izsek neba med smrekami, nas kakih dva ducata obiskovalcev čaka, da

nas spustijo noter; z zanimanjem občudujem več linij lično zloženih drv ob ograji.

Potem ko se pojavijo še zadnji zamudniki, nas odpeljejo okrog hiše v prostor, ki še najbolj spominja na umetniški atelje: navidezni kaos nametanih predmetov – manjši hladilnik, kavč, več ogoljenih drevesnih vej/debel, oblikovanih kot okrasne korenine, škatle in spet škatle (nekatero polne, druge – zdi se – prazne), s polivinilom prekrita avtomobilska sedeža, električni grelnik, prižgan majhen namizni ventilator, ki pa je na tleh, več različnih luči, glasbeni stolp ... Malo iz sredine je parkiran karamboliran avto, prav tako pregrnjen s polivinilom; pokrov motorja nekoliko zviti leži posebej na tleh, iz avta pa moli štrcelj ogoljenega drevesa. "Pokrajina", ki se razprostira pred gledalci (posedemo se po stolih, prislonjenih ob steno, v eni sami vrsti), je zgovorna, nabita s pomeni (scenograf in režiser je Dorian Šilec Petek). Zdi se, kot bi vstopili v interier-eksterier postapokalipse – v svet, v katerem se notranjost viha v zunanost in v katerem ni več jasno, ali smo zunaj ali notri, zanesljivo pa je, da je vse skupaj v ruševinah.

Smo v temačnem svetu, v katerem se je konec sveta že zgodil; ni pomembno, ali je šlo za osebno katastrofo ali za apokalipso svetovnih razsežnosti ali za oboje. Pomislim na ateljeje vizualnih umetnikov, še posebej kiparjev, v katerih so predmeti – ali natančneje: telesa predmetov, ne le umetniških – zmeraj v nekem nejasnem, prehodnem stanju, pravzaprav v procesu postajanja (*Werden*); med tu in tam so, od tam do tod, eno bolj, drugo manj. Ustvarjalni nered ima, ko ga pogledaš поближе, ko se mu res posvetiš, vselej neki smisel in neki imanentni red. Ko gledaš dlje časa in si s svojim telesom predan telesom predmetov, ugotoviš, da je vse na svojem mestu, ne zdi se ti več razmetano, ni več občutka kaosa.

S temi mislimi opazujem to pomensko izredno zgovorno prizorišče, pravzaprav kar sugestivno instalacijo, ki tudi sama zase in nenaseljena z ljudmi veliko govori. In tudi predstava, ko se "uradno" začne, izziva gledalca, da nadaljuje s svojim približevanjem, torej z dialogom z njo. Morda zaradi hermetičnosti, svojevrstne poetike in nenavadnega prizorišča vabi k miselnemu in čutno-čustvenemu angažmaju bolj kot druge predstave. Nemogoče se je skriti; mestoma se zdi, da si sam v predstavi, brez prisotnosti občinstva.

V svetu, ki so ga bogovi zapustili, ostajata Ona (Polona Juh) in On (Saša Tabaković) tudi sama napol izruvana iz tega sveta, tujca tako med predmeti, katerih telesa tvorijo neko drugo, njima neznano življenje, kot tujca sebi in drug drugemu. V uro in pol trajajoči predstavi se skozi besedilo, ki je nastajalo vzporedno v procesu predstave in v katero so vključeni

teksti Harolda Pinterja (iz drame *V prah se povrneš*), Eve Mahkovic (tudi dramaturginje predstave) in Doriana Šilca Petka, izriše temačen in težek svet. V kratkih, razsekanih stavkih mu Ona pripoveduje o svojem nekdanjem ljubimcu, zlasti o njunem odnosu. Skozi fragmente njunega večkrat prekinjenega dialoga, ki mestoma zdrsne v njegovo ihtavo zasliševanje Nje, se razgrinja podoba težavnega, čutnega odnosa z nekdanjim ljubimcem, užitek v podrejanju in predajanju, igre moči in privlačnosti. Koščki spominov se nikoli ne sestavijo v polno sliko, vselej ostajajo le drobci, a zato toliko bolj pomenljivi in polnokrvni. Ni jasno, kaj se je zgodilo s tem ljubimcem ali partnerjem; kje je zdaj, ne izvemo; slutimo njegovo bolečo odsotnost ali celo smrt. Spomini na zapleteni odnos s preteklim moškim se vpletajo v odnos z aktualnim, ki od nje zahteva, da mu pripoveduje o preteklem. Tudi v sedanjem odnosu potekajo igre moči. On se trudi, da bi si jo podredil, a mu ne uspeva prav dobro.

Skozi celotno predstavo se plazijo moreča občutja odsotnosti, katastrofe, ki se je že zgodila, izgube, žalovanja, groze, ki dobiva širše razsežnosti in postaja eksistencialna. Skozi potek predstave se nasedlemu življenju Nje pridružijo še ruševine Njegovega, recimo skozi njegove monologe ali pa skozi prah, ki se cvre na električnem gorilniku ter se spreminja v dim, ki napolnjuje prostor (asociacija na naslov Pinterjeve drame, tudi na njen izvirni naslov *Ashes to Ashes*).

Polona Juh Njo uteleša z osupljivo prezenco; tudi ko molči, težko odmakneš oči od nje. Njena prisotnost dejansko napolnjuje in izvotljuje prostor kot črna luknja. Njena žalost, odmaknjenost in temačnost so polni nians, tako v glasu kot skozi telo; njena tavanja po labirintih spominov, praznine in obupa kulminirajo proti koncu, skozi prizor samopoškodovanja, ko besedilo zdrsne v izrazito sanjsko in poetično obenem. Saša Tabaković v vlogi Njega se trudi z lovljenjem Nje, s poskusi dominiranja nad Njo, mestoma z ostrino, nato z ranljivostjo in prestrašenostjo, izgubljenostjo v vesolju (recimo v prizoru, ko razlaga o vožnji z avtomobilom in skorajšnjih nesrečah). Pridobiti skuša nadzor, ki pa ga *po definiciji* ni mogoče dobiti – ne nad Njo, ne nad njenimi spomini na odsotnega moškega, ne nad sabo, ne nad svetom. Kot se na nekem mestu sprašuje Ona: “A ne bi bilo lažje, da potem nekaj je? Da se naše življenje v nekaj prelevi?” In malo kasneje: “Rada bi v nekaj verjela. Ne pa da je vse nično. Da bi nekaj ostalo. Da bi nekaj lahko šlo iz enega telesa v drugo telo.”

V drugi polovici predstavo vse bolj preplavlja slutnja strašne katastrofe: On pripoveduje o mrtvem in živem psu sredi ceste, obeh nepremičnih, o pritisku ure in skorajšnji zamudi, o trku z avtom: tudi katastrofa ima svojo

strukturo, meni, ki pa je neskončno zapletena. Ona se spominja snega, ki je padal septembra, snega, ki ni bil samo bel, ampak je vseboval še druge, nedoločljive barve. Zdi se, kot da se nato pojavi Njen otrok, ki ga ne more ujeti; in resignacija, da ni mogoče začeti še enkrat, da ne moreta začeti znova.

Predstava se gradi in odvija skozi asociativne povezave, skozi mestoma poetične fragmente, občutja in slutnje brez pravega začetka, vrha ali konca, brez razrešitve ali olajšanja. V nasprotju z dramo *V prah se povrneš* Harolda Pinterja, ki ji služi za izhodišče, se odpelje v drugo, povsem samosvojo smer, v sentiment in atmosfero 21. stoletja. Če Pinterjeva igra vrh doseže na koncu, s srhljivim prizorom odvzema otroka s transporta vlakov (ki so transporti v taborišča), pa v *Prahu* ni pravega konca, ni srhljive kulminacije strašnih podob korakanja zgodovine. Predstava se konča s podobo življenja nekega človeka – otroka, pri katerem je bila Ona, otroka, ki zraste, živi neko življenje, se postara in na koncu ni ničesar več. Je prah tisto, kar ostane? Ali pa je prah vse to, po čemer brodita On in Ona, ne da bi se dokopala do oprijemljivega smisla, trdnosti predmetov, sonca visoko v zenitu in zanesljivosti narave? Vsekakor gre za močno predstavo, ki premišljeno in na izviren način gradi atmosfero in ki skozi mestoma abstraktne in recepcijsko zahtevne podobe komentira današnji svet, predvsem pa njegovo občutenje.

Peter Høeg:

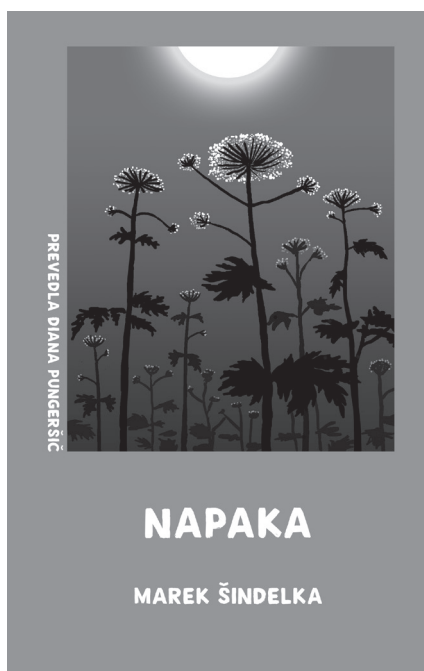
Otroci skrbnikov slonov

Trda vezava, 388 strani

Cena: 28,90 EUR

Pripovedovalec romana *Otroci skrbnikov slonov* je štirinajstletni Peter, ki ima strto srce. Dekle njegovih sanj, Conny, je slava odnesla daleč stran z namišljenega danskega otoka Finø, na katerem mirno sobivajo ljudje različnih veroizpovedi in življenjskih nazorov. Peter živi v ekscentrični družini; njegova sestra Tilte je obsedena s smrtjo, brat Hans, prototip danskega princa, pa se navdušuje nad zvezdami. Ko njihova starša, pastor in organistka v Finøjski cerkvi, nenadoma izgineta, se Petrus, kot ga imenuje sestra, in njegova sorojenca bojijo najhujšega. Ju je njuno neumorno prizadevanje za večjo obiskanost cerkve spravilo v nevarnost? Starša sta v preteklosti namreč že uprizorila nekaj cenениh čudežev v želji krepitve svoje kongregacije. Zaradi tega početja sta bila že v težavah, toda tokrat bi lahko imela njuna prevara veliko večje razsežnosti.

Peter Høeg se je rodil v Københavnu na Danskem. Preden je postal pisatelj, je delal kot mornar, baletni plesalec in igralec. Leta 1992 je izšla njegova večkrat nagrajena mednarodna uspešnica *Gospodična Smilla in njen občutek za sneg*; roman je bil preveden v 17 jezikov in je izšel v 30 državah, tudi v Sloveniji. Za roman *Otroci skrbnikov slonov* tega samosvojega fabulista bi lahko rekli, da je mešanica kriminalnega in razvojnega romana s primesmi cirkuških vragolij z nezgrehljivim humornim pečatom. Avtorjev pristen in izjemno živ pripovedovalski glas je v slovenščino sijajno prevedel Darko Čuden.

Marek Šindelka:

Napaka

Trda vezava, 252 strani

Cena: 24,90 EUR

Kryštof je tihotapec rož. Ko sprejme svojo zadnjo nalogo, se sprva vse zdi enostavno. Iz Japonske naj bi v Evropo prinesel eno samo rastlino – zadnji živeči primerek uradno že izumrle parazitske vrste. Toda po spletu dramatičnih dogodkov Kryštof ostane sam z najdragocenejšo rastlino, kar jih je kdaj videl, in bolj ko jo spoznava, bolj v njem narašča strah. Vse bolj sumi, da je v roke dobil nekaj, kar bi moralo ostati skrito in nedotaknjeno ... Zgodba nas popelje na območje, ki ga je prizadela invazija orjaških dežnov, v Prago, ki so jo uničile poplave, v pozabljene pokrajine otroštva, v pragozdove in na letališča, med preprodajalce ogroženih rastlinskih vrst in v krhki svet sanj ter pokaže temno, skrito stran človeških življenj.

Marek Šindelka je eden najbolj cenjenih in prevajanih čeških pisateljev in pesnikov, ki je za svoja dela prejel številne nagrade, dvakrat tudi prestižno magnesio litero. Njegov romaneskni prvenec *Napaka* je bil nominiran za nagrado Jozefa Škvoreckega 2009, saj povsem očara s poetičnim slogom in navduši s kriminalnim zapletom. Marek Šindelka naslika srhljivo dramatično podobo vpliva človeka na druga živa bitja, zgodba pa se pred nami odvije v izvrstnem slogu, ki ga je v slovenščini sijajno poustvarila Diana Pungeršič.